ΤΑΚΗΣ ΑΡΓ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΟΝΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ

καλβος

καλβος

* Στον τόμο τούτο περιέχονται δεκαπέντε αυτοτελή κείμενα (χρονικα και μελέτες) που έγραφε ο συγγραφέας σε διάφορους χρόνους.

* Απο τα κείμενα αυτα τα εννέα δημοσιεύονται για πρώτη φορα, ενω τα έξη έχουν δημοσιευθει σε διάφορα περιοδικα ή εφημερίδες.

* Όλα τα κείμενα είναι πλήρη και χωρις συντομεύσεις.

εκδοσεις
"χαλδος"
ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ 1. ΑΘΗΝΑ
Τηλ. :5246241

ΤΑΚΗΣ ΑΡΓ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΟΝΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ

καλβος
ΑΘΗΝΑ
1977

ΑΠΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΤΟΝΙΣΜΟΥ

1. Καταργούνται, ως περιττες κι επιζήμιες, όλες οι φιλες, οι δασείες, οι περισπωμένες, οι βαρείες, οι υπογεγραμμένες και οι οξείες, όπου δεν είναι απαραίτητες: Δηλαδη στις οξύτονες λέξεις (όσες τονίζονται στη λήγουσα) και στις μονοσύλλαβες.

2. Διατηρείται η οξεία μόνο στις υπερμονοσύλλαβες που δεν τονίζονται στη λήγουσα, αλλα στην παραλήγουσα ή την προπαραλήγουσα, και στις ακόλουθες μονοσύλλαβες, για να διακρίνονται απο τις ομόηχές-τους με διαφορετικη σημασία:

ή (σύνδεσμος χωριστικος)	η (άρθρο)
νά (επίρρημα δεικτικο)	να (σύνδεσμος τελικος)
γιά (επιφώνημα, συνδ. χωρ.)	για (πρόθεση)
τί (ερωτηματικο)	τι (αναφορικο)
μά (μόριο ορκωτικο)	μα (σύνδ. εναντιωματικος)
πώς (επίρ. ερωτηματικο)	πως (επίρ. αναφορικο)
πού (επίρ. ερωτηματικο)	που (επίρ. αναφορικο)
γιατί (ερωτηματικο)	γιατι (αιτιολογικο)
ώς (πρόθεση= έως)	ως (επίρρημα= όπως)

3. Τα εγκλιτικα συνδέονται με την προηγούμενη λέξη με μικρη παύλα (π.χ. δικό-τους).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.- Ο ΑΛΗ ΦΑΡΜΑΚΗΣ 7
2.- ΤΟ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙ ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ 12
3.- ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΓΙΟΥΡΟΥΣΙ ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΘΑΝΑΣΗ 18
4.- ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΤΗΣ ΚΑΣΤΑΝΙΤΣΑΣ... 22
5.- ΣΤΗΣ ΚΑΛΙΑΚΟΥΔΑΣ ΤΑ ΣΤΕΝΑ... 27
6.- Ο ΓΙΩΡΓΟ - ΜΟΡΑΪΤΗΣ 3ο
7.- ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΕΝΕΚΟΣ. Ο ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΕΝΟΣ ΠΡΟΔΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ 36
8.- Ο ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ: Ο "ΑΡΧΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ ΚΡΥ ΣΩΤΗΡΑΚΗΣ ΛΟΝΤΟΣ" 49
9.- Ο ΘΡΥΛΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821 58
1ο.- ΓΥΡΩ ΣΤΟ 1821. ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΑ 66
11.- Η ΚΑΤΑΚΑΗΜΕΝΗ ΚΛΕΦΤΟΥΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗΔΕΣ ΕΠΙΚΡΙΤΕΣ ΤΗΣ 85
12.- ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΛΑΩΝ... 92
13.- Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΜΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ.. 116
14.- Η ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΤΟ 1821.. 148
15.- Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΛΗΣΤΕΙΑΣ ΣΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ. 154

Ο ΑΛΗ - ΦΑΡΜΑΚΗΣ

Ἦταν κοντὰ σαραντάρης ἄνθρωπος· κοντός, λιγνός, μαυροκίτρινος. Μιὰ συχαμιὰ νὰ τὸν δεῖς. Γιὰ τὸ κίτρινο χρῶμα του, τοὔδωκαν ἀμέσως τὸ παρατσούκλι «Φαρμάκης». Κι' ἔτσι ἔμεινε στὴν ἱστορία: ὁ Ἀλῆ - Φαρμάκης. Γιατὶ ἔδῶ ποὺ τὰ λέμε, δὲν εἶναι κανένα πρόσωπο παραμυθένιο, μὰ πέρα γιὰ πέρα ἱστορικὸ καὶ τοῦ τόπου μας. Γεννήθηκε στὸ Μορηᾶ, σ' ἕνα πολὺ ὄμορφο κι' ὀρεινὸ ἀρβανιτοχώρι τῆς Φελόης, ποὺ εἶναι τραγουδημένο κι' ἀπὸ τὴ δημοτική μας Μοῦσα:

Στοῦ Λάλα μὲ τὰ κρύα νερὰ καὶ τὶς βαρειὲς κυράδες,
μὲ τὶς τρανὲς ἀρχόντισσες, τὶς καλομαθημένες,
ποὺ δὲν καταδεχόντουσαν, τὴ γῆς νὰ τὴν πατήσουν,
π' ὀφόρηγαν χρυσᾶ σκουτιὰ καὶ κόκκινα σαλβάρια...

Ξέχασα νὰ σᾶς πῶ ποὺ ἦταν Ἀρβανίτης ἀγᾶς, πολὺ πλούσιος. Οἱ χωριανοί του ἔλεγαν, πὼς βρῆκε βενέτικα φλουριὰ κρυμμένα στὴ γῆς κι' ἔτσι ἔχτισε τὸ θεόρατο πύργο του. Ἡ φαμίλια του εἶχε στενὲς φιλίες μὲ τοὺς Κολοκοτρωναίους. Ὁ πάππος του ἦταν ἀδερφοποιητὸς τοῦ Γιάννη Κολοκοτρώνη κι' ὅταν σκοτώθηκεν ὁ Γιάννης, ἡ φιλία δὲν ἔσβυσε, μὰ κληρονομήθηκε στὶς οἰκογένειες. Ἔτσι καὶ τὰ ἐγγόνια τους, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης κι' ὁ Ἀλῆ - Φαρμάκης, κι' ἂς μὴν εἶχαν προσωπικὴ γνωριμιά, λογαριάζονταν στενοὶ φίλοι.

Στὰ 1808, ἦταν νέος πασσᾶς στὸ Μορηᾶ, ὁ Βελῆς. Καὶ θὲς γιατὶ ἐφάρμοζε τὸ πρόγραμμα τοῦ πατέρα του, τοῦ περίφημου Ἀλῆ - πασσᾶ, θὲς γιατὶ τὸν ἔπεισε -- ὅπως λέει ὁ Κολοκοτρώνης — ὁ Γιάννης Λεληγιάννης, ὁ Βελῆς, βάλθηκε νὰ ξεπαστρέψει τὸν Ἀλῆ - Φαρμάκη. Τὸν κάλεσε, τὸ λοιπόν, νὰ τοῦ παραδώσει τὸν πύργο του καὶ τὸ γυιό του γιὰ ὅμηρο, ἢ νὰ πάει ὁ ἴδιος στὴν Τριπολιτσὰ νὰ προσκυνήσει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πάλι, ὁ Λεληγιάννης, διπλοπρόσωπος, τοῦ παραγγέλνει νὰ μὴν πάει γιατὶ

θὰ τὸν χαλάσει ὁ Βελῆς. Ὁ Ἀλῆ-Φαρμάκης, περήφανος κι' ἀτρόμητος Ἀρβανίτης, ὄχι μόνο δὲν ὑπάκουσε, μ' ἄρχισε νὰ ἑτοιμάζεται γιὰ πόλεμο. Σύναξε τὰ 400 παλληκάρια του, ἔμπασε ἄφθονα τρόφιμα στὸν καστρόπυργο κι' ἔδιωξε τὰ χαρέμια του μὲ τὸν ἀδελφό του Γιακούπαγα στὴ Ζάκυθο. Στέλνει καὶ μιὰ γραφὴ τοῦ Κολοκοτρώνη:

«Φίλε πατρικέ, ὁ Βελῆ πασσᾶς ἑτοιμάζεται νὰ μὲ βιρέσει, κι' ἂν εἶσαι φίλος, νὰ ἔρθεις νὰ μὲ βοηθήσεις».

Μὰ ὁ Κολοκοτρώνης, προνοητικὸς πάντα, τοῦ ἀπαντάει:

«Δὲν ἔρχομαι τώρα διότι θὰ σὲ βλάψω· κι' ἂν δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ ἔλθει ὁ Βελῆς, τόμου μάθει ὅτι ἦλθα ἐγώ, θὰ ἔλθει τότε, ἀλλὰ νὰ κυττάξεις μὲ κανένα τρόπο νὰ μὴν κηρύξεις τὸν πόλεμο, ἂν ὅμως κινήσει τὸ στράτευμα ἐναντίον σου τότε ἔρχομαι».

Πεισματωμένος ὁ Βελῆς, ποὺ περιφρόνησαν τὶς διαταγές του, στέλνει τὸν Πασόμπεη μὲ πολὺ στρατὸ καὶ 4 κανόνια νὰ πάρει μὲ τὸ στανιὸ τὸν πύργο. Ὁ Ἀλῆ-Φαρμάκης, βλέποντας τὸ μεγάλο κίντυνο, ξαναγράφει τοῦ Κολοκοτρώνη:

«Τὰ στρατεύματα ἐκίνησαν, ἂν εἶσαι φίλος, τώρα φαίνεσαι».

Ὁ Κολοκοτρώνης ἑτοιμάζεται· καλεῖ τοὺς Μοραΐτες ὁπλαρχηγοὺς (ποὺ ἦταν στὴ Ζάκυθο), καὶ τοὺς λέει τὴν ἀπόφασή του. Εἶδαν κι' ἀπόειδαν οἱ ἄνθρωποι νὰ τὸν μεταπείσουν:

«Τὶ τρέλλα ἦταν αὐτή, ποὺ σοῦ ἦρθε πάλι, στὰ καλὰ-καθούμενα; Δὲν κάθεσαι χριστιανέ μου, στ' αὐγά σου... Τὶ δουλειὰ ἔχουμε μεῖς νὰ χαθοῦμε γιὰ τὸ Βελῆ καὶ τὸν Ἀλῆ-Φαρμάκη. Δὲ φτάνει ποὺ εἴδαμε καὶ πάθαμε νὰ σωθοῦμε στὸ μεγάλο ἀφανισμὸ τῆς Κλεφτουριᾶς τοῦ Μορηᾶ, πρέπει σώνει καὶ καλὰ νὰ χωθοῦμε στὸ κάστρο, νὰ μᾶς κάψει ὁ Βελῆς μὲ τὸ λεφούσι του, σὰν ποντικοὺς στὴ φάκα;»

Μὰ ὁ Κολοκοτρώνης, εἴτε γιατὶ τὸν γαργάλιζε τὸ κλέφτικο αἷμα του, ποὺ σάπιζε τόσον καιρὸ στὴν ἀδράνεια, εἴτε γιατὶ ἤθελε νὰ βοηθήσει τὸ φίλο του: «Δὲν μπορῶ, τοὺς λέει, ἔχω δοσμένο τὸ λόγο μου».

Μάζεψε, τὸ λοιπόν, 100 παλληκάρια νὰ πάρει μαζί του, μὰ ὁ φραντζέζος διοικητὴς τῆς Ζάκυθος τοὺς μπόδισε, καὶ μπαρ-

κάρισε μόνο μὲ 16, κι' ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τὸν Νικηταρᾶ καὶ τὸν Ν. Πετιμεζᾶ, κι' ἔφτασε στοῦ Λάλα.

Κι' ἦταν φερμένοι στὴν κατάλληλη στιγμή. Γιατὶ ἀπὸ τοὺς Λαλιῶτες τοῦ 'Αλῆ-Φαρμάκη πολλοί τους δείλιασαν καὶ λιποτάχτησαν κι' ἔμειναν μόνο 90, πιστοὶ ὡς τὸ τέλος. Τρίβαν τὰ μάτια τους, γιομάτοι θαυμασμὸ καὶ χαρὰ κρυφὴ οἱ 'Αρβανιτάδες καὶ πάλι δὲν τὸ πίστευαν:

— Μπρὲ-μπρέ, εἶδες ἐκεῖ ἀποκοτιά, νἀρθοῦνε νὰ χαθοῦνε μαζί μας!

Θάρρεψαν κι' ἀτοί τους πιὸ πολὺ καὶ βλέπαν πιά, μὲ κρυφὸ καμάρι καὶ περηφάνεια τὸν ἀρχηγό τους τὸν 'Αλῆ, ποὺ εἶχε φίλους τόσο μπιστεμένους.

'Ο 'Αλῆ-Φαρμάκης, ποὺ ἦταν «πιστός, μυαλωμένος, σιωπηλὸς κι' ἀράθυμος», μὰ καὶ ποὺ τὄλεγε ἡ καρδιά του, τὰ μπιστεύτηκε ὅλα στὸ φίλο του, ποὺ ἤξερε τὴν ἀξία του, καὶ τὴν προσωπική του ἀσφάλεια ἀκόμα. 'Ο Κολοκοτρώνης μὲ τὴν πιδεξωσύνη του, βελτίωσε τὴν ἄμυνα, φτιάχνοντας τάφρο γύρω στὸ κάστρο, κατάλληλες φρουρὲς καὶ οἰκονομία στὰ τρόφιμα. Κι' ὁ πόλεμος ἄρχισε μὲ πεῖσμα κι' ἀπ' τὶς δυὸ μεριές. Οἱ ὀχτροί, τόσο ζυγώνανε πολύ, ποὺ χτυπιόντουσαν ἀκόμα καὶ μὲ πέτρες. Τριάντα ὁλάκερες μέρες, χωρὶς ἀναπαμό, κράταγε τὸ ντουφεκοβόλι. Κι' ἀπάνου στὶς τριάντα μέρες, ὁ Πασόμπεης μηνάει στὸν 'Αλῆ συβιβασμό:

«Σοῦ χαρίζω τὸν πύργο, τὴν πραμμάτεια κι' οὔλα σου τὰ φταιξίματα. Νὰ μοῦ παραδώκεις μόνο τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς δικούς του».

'Ο 'Αλῆ-Φαρμάκης, χωρὶς νὰ πεῖ τίποτε σὲ κανένα, τοῦ ἀποκρίθηκε:

«Ἂν εἶναι τῆς τιμῆς καὶ τῆς παλληκαριᾶς, νὰ δώσω ἕνα φίλο μου, ὁποὺ ἦρθε νὰ μὲ βοηθήσει ἀπὸ τὰ νησιὰ κι' ἐγὼ ἠμπορῶ νὰ τὸ κάμω».

'Ο Πασόμπεης τότε λέει:

«'Αληθινὰ εἶναι αὐτό, πλὴν ντελελὶ μέγα πρᾶμμα μὲ ἕνα ρωμαῖο νὰ χαθεῖ τόση Τουρκιά, διὰ ἕναν ἄνθρωπο».

Μὰ ὁ 'Αλῆ-Φαρμάκης, τοῦ ἀπάντησε κοφτά:

«Αὐτὸ δὲν γίνεται· κάμετε λαγούμι κι' ἂν ἠμπορέστε ἀναποδογυρίστε μας. Ἔχει ὁ Θεός».

Οἱ κουβέντες σταμάτησαν καὶ τὸ πανηγύρι ξανάρχισε. Τὸ βράδυ ὁ Ἀλῆ - Φαρμάκης κάλεσε συμβούλιο Ἀγάδες, μπουλουμπαξῆδες, τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς εἶπε τὰ καθέκαστα. Οἱ Λαλιῶτες ἀποκρίθηκαν μ' ἕνα στόμα: «Χάσια, ὅλοι νὰ χαθοῦμε, μὰ αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ κάμουμε».

Ὁ Κολοκοτρώνης πετάχτηκε ἀπάνου καὶ τοὺς λέει:

«Ἐλᾶτε νὰ μὲ δώσετε νὰ ξεμπερδεύουμε. Καλύτερα νὰ χαθεῖ ἕνας παρὰ νὰ χαθοῦμε ὅλοι. Ἐγὼ τὸ ψωμί μου τὸ ἔφαγα».

Τότες ὁ Ἀλῆ - Φαρμάκης, ὁ ἄνθρωπος «ὁ κλειστός, ὁ λιγομήλητος», τὸν ἀγκάλιασε, τὸν φίλησε καὶ τοῦ εἶπε:

«Δὲν εἶναι ἐδική σου δουλειά, εἶναι ἐδική μας».

Καὶ χωρὶς κανένα δισταγμό, σὰν παλληκάρια τίμια καὶ πιστά, πῆραν τὴν ἀπόφασή τους: ἢ νὰ σωθοῦν, ἢ νὰ πεθάνουν ὅλοι τιμημένα. Κι' ὁ πόλεμος ξανάρχισε μὲ λύσσα πιὸ μεγάλη. Ὁ Πασόμπεης διάταξε ν' ἀνοίξουνε λαγούμι καὶ νὰ τοὺς τινάξουν στὸν ἀέρα. Βάνει κι' ὁ Κολοκοτρώνης καὶ σκάφτουνε ὁλόγυρα τὴ γῆς κι' ἄλλο ἕνα λαγούμι νὰ πιάσουν τοὺς λαγουμιτζῆδες. Κι' οἱ κανονιὲς γύρω στὸν πύργο πέφτανε βροχὴ κι' ἐγκρέμιζαν τὰ τείχια τὰ ψηλά. Κι' ἀπάνου στὶς 64 τὶς μέρες ἀνάβει τὸ λαγούμι. Τραντάχτηκε ὁ τόπος ὁλόγυρα, κοντὰ ἕνα κάρτο, τὸ κάστρο σείστηκε συθέμελα, μὰ ἡ γῆς ἦτανε ξεθυμασμένη ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα κι' ὁ πύργος ἔμεινε ὀρθός. Ἀλάλαξαν ἀπ' τὴ χαρά τους τὰ κλεισμένα παλληκάρια καὶ ρίχτουνε μιὰ μπαταριά, σημάδι στοὺς ὀχτροὺς πὼς τίποτις δὲν ἔπαθαν. Ἀπολίστηκε ὁ Πασόμπεης, ποὺ μὲ τόσονε στρατό, χιλιάδες κανονιὲς καὶ τὸν ὑπόνομο, δὲν μπόρεσε νὰ πάρει τὸ κάστρο καὶ ζητάει ξανὰ συβιβασμό. Ὁ Ἀλῆ - Φαρμάκης δέχεται μὲ ὅρους: Νὰ φύγει ὁ Κολοκοτρώνης ἀπείραγος στὴ Ζάκυνθο, παίρνοντας ὅμηρους τοῦ πασσᾶ καὶ τὸ γυιὸ τοῦ Ἀλῆ γιὰ ἐνέχυρο. Νὰ μείνει στὸν πύργο του ὁ Ἀλῆς, κι' ὅταν πάρει γράμμα τοῦ Κολοκοτρώνη ὅτι μπαρκαρίστηκε σίγουρα καὶ τότες πηγαίνει στὸν πασσᾶ νὰ προσκυνήσει. Ὁ Πασόμπεης γίνεται δεχτὸς καὶ ὑπογράφει τὰ χαρτιὰ μ' ἀγάδες καὶ μπουλουμπαξῆδες καὶ παίρνουνε καὶ ὅρκο νὰ μείνουνε πιστοί, ἀλλοιῶς νὰ σφάξει ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ὅμη-

ρους, δίχως κατηγόρια του καμιά. Φεύγει ὁ Κολοκοτρῶνης κι' οἱ δικοί του τρεῖς λιγώτεροι, καὶ οἱ Λαλιῶτες γιομάτοι θαμασμὸ γιὰ τὴν παλληκαριά τους καὶ τὴν πίστη στὴ φιλία, τοὺς ξεπροβοδᾶνε μὲ ντουφεκιὲς τιμητικές, χαρμόσυνες. Φτάνουν στὸν Πύργο, μὰ ἐκεῖ ἄλλο κακὸ τοὺς περιμένει. Θυμώνει ὁ Βελῆς γιὰ τὸ συβιβασμὸ καὶ βγάνει μπουγιουρντί, στὸ Βόϊβοντα τοῦ Πύργου τὸν Ἰμπραΐμαγα, νὰ πιάσει τὸν Κοβοκοτρώνη. Ὁ Ἰμπραΐμαγας, ποὺ ἦταν ἀξάδερφος τοῦ Ἀλῆ, κάνει πὼς δὲν ξέρει τούρκικα καὶ στέλνει τὸν Τάταρη μὲ τὸ χαρτὶ κατὰ τὴ Γαστοῦνη νὰ τὸ διαβάσει καὶ νὰ τὸν ὁρμηνέψει ὁ Κατῆς. Κι' ὡς νὰ γυρίσει ὁ Τάταρης, μπαρκάρισε τὸν Κολοκοτρῶνη, π' ἄφησε γράμματ' ὅτ' ἔφυγε καλὰ καὶ λευτέρωσε καὶ τοὺς ὅμηρους.

Ὁ Ἀλῆ - Φαρμάκης, σὰν βεβαιώθηκε ὅτι ὁ φίλος του μπαρκαρίστηκε καλά, παρακινημένος κι' ἀπὸ τοὺς δικούς του, πῆγε κι' ἐπροσκύνησε στὴν Τριπολιτσά. Ὁ Βελῆς δὲν τὸν πείραξε, γιατ' ἤθελε νὰ ξεγελάσει τὸν Κολοκοτρώνη ν'ἀρθει στὸ Μοριᾶ. Τὸν κάλεσαν λοιπὸν οἱ ἀγάδες, ὁ Πασόμπεης κι' ὁ Βελῆς κι' ἔβαλαν καὶ τὸν' Ἀλῆ - Φαρμάκη νὰ τοῦ γράψει. Μὰ ὁ Ἀλῆς ἔβαλε τὴν βούλα του πάνου ἀπ' τὴν ὑπογραφή, σημάδι ὅτι δὲν ἔπρεπε νἀρθεῖ. Στέλνει κι' ἀνθρώπους του ὁ Βελῆς στὴ Ζάκυθο ξεπίτηδες καὶ τὸν Γιακούπαγα μαζί, τὸν ἀδερφὸ τοῦ Ἀλῆ, γιὰ νἄχει μπιστοσύνη. Μὰ ὁ Γιακούπαγας φιλώντας τον τοῦ δάγκασε τ' αὐτί. Καταλαβ' ὁ Κολοκοτρώνης καὶ τοὺς λέει: «Τραβᾶτ' ἐσεῖς κι' ἐγὼ ἔρχομαι κοντά».

Κι' ὡς νἄρθει ὁ Κολοκοτρώνης, μένει ἐλεύτερος ὁ Ἀλῆς καὶ καταφέρνει στὰ στερνά, νὰ φύγει γιὰ τὴ Ζάκυθο. Βρίσκει τὸ φίλο τὸν πιστό, μ' ἀνήσυχοι καθὼς ἦτανε κι' οἱ δυό, βάνουν στὸ νοῦ τους σχέδια τρανά. Μ' ἀπὸ δῶ καὶ πέρ' ἀρχίζει νέα ἱστορία . . .

Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Ἐλεύθερα Γράμματα» (22 Φλεβ. 1946).

ΤΟ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙ ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ

Στ' ἅρματ' ἀδέρφια! Ὅλοι στ' ἅρματα!..

Μὲς τὴ βαθειὰ σιγαλιὰ τῆς νύχτας (28 Μάρτη τοῦ 21), ἀκούστηκε ξαφνικά, ἡ δυνατὴ καὶ σκληρὴ φωνὴ κι' ἀμέσως, ἡ μεγάλη καμπάνα τῆς Ὕδρας ἄρχισε νὰ χτυπάει δαιμονισμένα, σὰ φοβερὴ ἀπειλὴ μὲς τὸ σκοτάδι.

Μὲ μιᾶς ἡ ἀγορὰ γέμισε κόσμο· ἄλλους φοβισμένους κι' ἀνήσυχους κι' ἄλλους π' ἀναστέναζαν βαθειὰ μ' ἀνακούφιση καὶ χαμογελαστοὶ ἔπιαναν τοὺς σαντιρμάδες[1].

— Πῶ πῶ τὶ τρέχει; τὶ κακὸ εἶναι αὐτό;

— Δὲν τἄμαθες; Ὁ Μορηᾶς ξεσηκώθηκε. Εἶναι λεύτερος πιά. Μόνο ἐμεῖς εἴμαστε ραγιάδες ἀκόμα.

Μιὰ στιγμὴ κάποιο σούσουρο γίνηκε, μετὰ σιγή, ποὺ δὲ βάσταξε πολὺ κι' ἀκολούθησαν ξεφωνητὰ χαρᾶς. Κι' ὅλοι τους ἔτρεχαν κατὰ κεῖ ποὺ ἦταν ἡ ταβέρνα τοῦ Κουτσογιάννη. Δυὸ ἄνθρωποι ἔβγαιναν, ὁ ἕνας μεσόκοπος καὶ σοβαρὸς κι' ὁ ἄλλος πολὺ νέος, καλοντυμένος καὶ χαμογελαστός. Κι' ὅλοι τοὺς ἔκαναν τόπο μὲ σεβασμὸ γιὰ νὰ περάσουν.

— Ποιοὶ εἶναι; Ποιοὶ εἶναι;

— Ὁ καπτὰν Ἀντῶνης καὶ τὸ νοικοκυρόπουλο ὁ Γκίκας.

Σιγὰ-σιγά, τοὺς κύκλωσαν κι' ἄρχισαν νὰ τοὺς ρωτοῦν:

— Γιὰ τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καπτὰν Ἀντώνη, τὶ γίνεται;

— Τ' ἀδέρφια μας οἱ Πελοποννήσιοι—τοὺς λέει ὁ Ἀντῶνης Οἰκονόμου καὶ δίπλα του παράστεκ' ὁ Γκίκας Θ. Γκίκας—ἐσήκωσαν τὴν ἐπανάσταση κι' ἐμεῖς ἐδῶ σαπίζουμε στὴν ἀργία. Τὰ καράβια μας κάθουνται δεμένα στὸ λιμάνι. 300 παλληκάρια μας, τὰ στείλαμε πεσκέσι στὸ Σουλτάνο. Κι' οἱ προεστοὶ κυττᾶνε μόνο τὸ βιός τους καὶ μᾶς μποδίζουν τὰ κινηθοῦμε. Μὰ ἦρθε καιρὸς κι' ἐμεῖς νὰ πάρουμε τὰ ὅπλα. Οἱ Σπετσιῶτες μᾶς ἔστειλαν δυὸ καράβια νὰ συνεννοηθοῦμε.

---

1. Μαχαίρια Ὑδραΐϊκα.

Δὲν πρόφτασε νὰ τελειώσει, ἀλαλαγμοὶ χαρᾶς καὶ φωνὲς ἀνακατώνανε τὴν σκέψη του:

—Ὀμπρός! νὰ μὴ χάνουμε καιρό! Στὸ λιμάνι οὔλοι μας νὰ πᾶμε τὰ καράβια!

Κι' ὅλο ἐκεῖνο τὸ πλῆθος ξεχύθηκε ἔξαλλο καὶ σὲ δυὸ λεπτὰ ἦταν στὸ λιμάνι. Βρῆκαν ἐκεῖ στοιβαγμένα δοκάρια λογῆς-λογῆς, γιὰ μπαρκάρισμα καὶ σκαρφάλωσαν στὰ καράβια. Ἕτοιμοπόλεμα πλοῖα, χωρὶς καλὰ-καλὰ νὰ τὸ νοιώσει κανείς, βρίσκονταν στὰ χέρια τοῦ ξεσηκωμένου λαοῦ τῆς Ὕδρας.

Τί παραλήρημα ἦταν αὐτό; Ποῦ βρέθηκε ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος; Πῶς ἄναψε ξαφνικὰ ἡ ἐπαναστατικὴ φλόγα;

— Στὴν Καγκελλαρία! Στὴν Καγκελλαρία!

Κι' ὅρμησαν ὅλοι τους στὸ Διοικητήριο, ὅπου ἡμέρες τώρα συναγμένοι οἱ προεστοὶ κουβέντιαζαν καὶ ξανακουβέντιαζαν καὶ καμιὰν ἀπόφαση δὲν ἔπερναν, παρὰ μόνο λογόφερναν μὲ τὸν προεστὸ Θόδωρο Γκίκα:

— Εἶδες πάλι ὁ προκομένος ὁ γυιός σου; Γυρίζει μ' αὐτὸν τὸν χαμένο τὸν Οἰκονόμου καὶ τοὺς ρέμπελους καὶ φέρνει ἀνακατοσούρες στὸ νησί. Ἄκου σαματᾶς ποὺ γίνεται! Ὁ Θεὸς νὰ βάλει τὸ χέρι του. Ἀκοῦς ἐκεῖ τὸ παλιόπαιδο, νὰ τοῦ ξεσηκώσουν τὰ μυαλὰ οἱ καμπονάροι... Μωρὲ χάλασ' ὁ κόσμος σοῦ λέω. Νὰ μᾶς πολεμᾶν καὶ τὰ ἴδια τὰ παιδιά μας, ποὺ γι' αὐτὰ μαζεύαμε μὲ τὸν ἵδρω μας καὶ τόσους μόχτους, τὰ πλούτη. Ἔλα Χριστὲ καὶ Παναγιά! Σίγουρα μᾶς καταράστηκ' ὁ Θεός..

Κι' ὁ Θόδωρος Γκίκας, μὲ κατεβασμένο πρόσωπο, δὲν ἔβγανεν ἄχνα. Μὰ καὶ τί νὰ πεῖ, ποὺ ἤξερε τὶς παλαβὲς ἰδέες τοῦ γυιοῦ του: «Ἀφοῦ εἶχε τῆν τρέλλα νὰ μοῦ λέει—ὁ Θεὸς νὰ μὲ σχωρέσει—ν' ἀφήσω τοὺς νοικοκυραίους καὶ νὰ πάω μὲ τὸ λαό!».

Μὰ ὁ θόρυβος ὅλο καὶ μεγάλωνε κι' ὅλο πλησίαζε. Φωνές, ξεφωνητά: «Ζήτω ἡ ἐπανάσταση!», μπαταριές, τραγούδια, χαλασμὸς κόσμου. Σὲ λίγο, πηδώντας τὰ σκαλιά, μ' ἀναμμένα πρόσωπα, ἔξαλλοι ἔμπαιναν στὴν Καγκελλαρία κι' ἔκοβαν ἀπότομα τὶς ἄκαρπες κουβέντες τῶν νοικοκυραίων. Κι' ἀντίο καλὴ τάξη καὶ σεβασμὸς καὶ τὰ ρέστα. Πᾶν κατ' ἀνέμου πολύχρονες συνήθειες καὶ διοικητὴς καὶ προνόμια ποὺ τ' ἀναγνώρισ' ὁ Σουλτάνος καὶ τὰ εὐλόγησ' ὁ Θεός. Τοῦτοι μάτια μου τ' ἀνα-

ποδογύρισαν οὔλα τὰ πράματα. Ἔδιωξαν τοὺς νοικοκυραίους ποὺ ἤξεραν νὰ διαφεντεύουν κι' ἀνάλαβαν ἀτοί τους, ἀσουλούπωτοι καὶ ξεβράκωτοι, νὰ κυβερνᾶν. Πάλι καλὰ ὅμως ποὺ ἔγιναν ὅλα, μέσα σὲ μιὰ νύχτα μονάχα, μὲ τάξη καὶ χωρὶς σταλαματιὰ αἷμα. Κι' οἱ νοικοκυραῖοι, στὴν ἀνάγκη δείχνοντας καλόγνωμοι κι' ὑπομονετικοὶ παραμέρισαν καὶ στὶς 31 τοῦ Μάρτη, μὲ χαρτιὰ κι' ὑπογραφὲς ἀναγνώριζαν ἀρχηγό, τὸν Ἀντώνη Οἰκονόμου καὶ τὴ Δημοκρατική του διοίκηση.

Κι' ἄρχισαν ἀμέσως οἱ νέοι ἀρχόντοι τὴ στρατολογία γιὰ ξηρὰ καὶ γιὰ θάλασσα, δίνοντας 8 τάλαρα στὸν καθένα καὶ 50 γιὰ τὶς φαμίλιες τους. Κι' ἐπλήρωναν οἱ νοικοκυραῖοι φρόνιμα καὶ σιωπηλά, κλεισμένοι στὰ σπίτια τους καὶ κρεμώντας τὰ τάλαρ' ἀπ' τὰ κλειστά τους παράθυρα.

Κι' ἔκαμαν καὶ μιὰ γιορτή, οἱ νέοι ἀρχόντοι, ποὺ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια χάρηκ' ἡ καρδιὰ τοῦ κοσμάκη καὶ τὰ μάτια του πλημμύρισαν δάκρυα ἀπὸ τὴ συγκίνηση: Κατέβασαν τὶς τούρκικες σημαῖες ἀπ' τὰ καράβια καὶ τὸ νησὶ καὶ ὕψωσαν τὶς ἑλληνικές. Καὶ δίνουν στοὺς καπετάνιους καὶ σ' οὔλα τὰ πλεούμενα ντουκάλες[1] καὶ πασαπόρτια καὶ τοὺς βάνουν νὰ πλερώνουν συνεισφορές. Κι' ὅσοι παρακοῦν γίνονται πρέζοι[2] κι' οἱ ναῦτες τους δουλεύουν στανικὰ στὶς ντάπιες τῆς Ὕδρας. Στέλνουν καὶ γλήγορο καράβι στὴ Μῆλο νὰ ξαναφέρει στὸ νησὶ τοὺς ναῦτες, ποὺ ἔστελναν οἱ νοικοκυραῖοι κάθε χρόνο στὸ Σουλτάνο. Καὶ στὶς 16 τοῦ Ἀπρίλη, ξεσηκώνουν ἐπίσημα τὴν Ὕδρα στὴν Ἐπανάσταση !

Τώρα πιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἥσυχος ὁ Μοριᾶς, δὲν εἶναι μόνος του. Οἱ Τοῦρκοι δὲν μποροῦν νὰ στείλουν στρατό. Γιατί, θάμα πρωτάκουστο, ἕνας λαὸς σκλάβος, ἔχει στόλο ἕτοιμο κι' ἄξιο νὰ ἐμποδίσει τὰ πλοῖα τοῦ καταχτητὴ νὰ πνίξουν τὴν ἐπανάσταση.

Μὰ τί τὰ θές, τί τὰ γυρεύεις. Τίποτες δὲν εἶναι σίγουρο σ' αὐτὸν τὸν ντουνιά. Ὅλο γυρίζ' ὁ κύκλος. Καὶ δὲ σοῦ λέω, δούλεψε πολὺ κι' ἡ μπαμπεσιὰ κι' οἱ κρυμμένες κασέλες μὲ τὰ

---

1. Νέα ἔγγραφα.
2. Λεία πολέμου.

φλουριά, ἔφταιξε κι' ἡ καλωσύνη τ' Ἀντώνη κι' ἔτσι οἱ νοικοκυραῖοι κατάφεραν σὲ λίγο καὶ ξαναπῆραν τὴν ἐξουσία. Μὰ δὲν τοὺς ἔφτασε ποὔδιωξαν τὸν Καπτὰν Ἀντώνη, οἱ εὐλογημένοι. Κακὴ ὥρα, ποὺ ἀργότερα τὸν σκότωσαν, λογιάζω. Γιατὶ βρίσκουνται μερικοὶ ἄνθρωποι σήμερα ποὺ σοῦ λέν, πὼς ὁ Ἀντώνης Οἰκονόμου ἦταν ἀπὸ τὰ μεγαλείτερα πρόσωπα τοῦ 21 καὶ ὅτι αὐτὸς στέριωσε τὴν ἐπανάσταση μὲ τὰ καριόβια τῆς Ὕδρας. Κι' ὁ κόσμος λυπᾶται περσότερο καὶ τὸ ἔγκλημα βαραίνει πιὸ πολύ. Μ' ἂς τα νὰ πᾶν στὴν εὐχή, κάτι τέτοια θλιβερὰ πράματα. Τὸ καλὸ ὅμως εἶναι π' ἄρχισε τὸ πατιρντὶ κι' ἡ Ὕδρα μπῆκε στὸν πόλεμο καὶ οἱ νοικοκυραῖοι, εἴτ' ἤθελαν εἴτε δὲν ἤθελαν, ποὺ λέει κι' ὁ λόγος, δὲν μπόραγαν ν' ἀλλάξουν τὰ πράματα κι' ἦταν ἀναγκασμένοι κι' αὐτοὶ νὰ πάρουν μέρος.

Τέλος πάντων, μιὰ καὶ δὲ χάλασ' ἡ δουλειὰ κι' ὁ Γκίκας Θ. Γκίκας, ὁ πιστὸς σύντροφος τ' Ἀντώνη, δὲν ἔχασε τὸ θάρρος, μὰ μὲ 300 ἀφοσιωμένα παλληκάρια, τὸν Πέτρο Μαρκέζη, τὸν Παντελῆ Νέγκα κι' ἄλλους, μὲ πικρὴ καρδιὰ καὶ βαρειὰ τὴ σκέψη γιὰ τὸ διώξιμο τοῦ φίλου τους, ἔφυγαν γιὰ τὸ Μοριᾶ νὰ πολεμήσουν. Σύντομα ἔφτασαν στὰ Τρίκορφα κι' ἔλαβαν μέρος σ' ὅλες τὶς μάχες, γύρω στὴν Τριπολιτσά. Ἡ παλληκαριὰ ὁλουνῶν κι' οἱ σαντιρμάδες τους, ἔκαμαν κρότο σ' ὅλο τὸ Μοριᾶ. Μὰ ἐκεῖ ποὺ ἔκαμαν ἀπίστευτ' ἀνδραγαθήματα καὶ τοὺς ξεπέρασαν ὅλους, ἦταν στὸ Βαλτέτσι κι' ἀργότερα στὴν τελευταία ἔφοδο τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ στ' ὀχυρὸ σπίτι τοῦ αἱμοβόρου Ἀλῆ-Τσεκούρα.

Τί ἔγινε κατόπι στὴν ἅλωση τῆς Τριπολιτσᾶς, μ' ἕνα πολυάριθμο μπουλοῦκι ὀχτρῶν ποὺ μπλοκάρισαν, εἶναι κομμάτι δύσκολο νὰ τὸ ἱστορήσεις. Οἱ σαντιρμάδες στόμπωσαν ἀπ' τὴ σφαγή, τὰ κορμιὰ κοίτονταν σωρός, τὰ κόκκαλα ἔτριζαν ἀπ' τὸ λιάνισμα—πιάνουνταν ἡ ἀναπνοή σου κι' ἡ ψυχή σου ἔτρεμε κι' ἔστεκε μακρυά, φίλος εἴτ' ὀχτρὸς—γιατὶ οἱ Ὑδραῖοι ἦταν τρελλοί, δὲν ἔβλεπαν μπροστά τους παίρνοντας ἐκδίκηση γιὰ τὶς χιλιάδες θύματα τοῦ σκλαβωμένου γένους!

Κι' ὁ νεαρὸς ἀρχηγός τους, ὁ Γκίκας Θ. Γκίκας, ἔγινε πιὰ θρύλος. Εἶχε τὴ μεγαλείτερ' ὑπόληψη μέσα στὸ στρατό. Οἱ Ὑδραῖοι ποὺ ἔτρεφαν σεβασμὸ γιὰ τὸ μακαρίτη τὸν Ἀντώνη, τὸν

Γκίκα τὸν λάτρευαν. Τοὺς ἐνθουσίαζε πολὺ πού, ἂν καὶ ἦταν ἀπὸ τὰ πρῶτα νοικοκυρόπουλα τῆς Ὕδρας, τὰ θυσίασ' ὅλα χωρὶς δισταγμὸ γιὰ τὴ Λευτεριά!

Κάτι τέτοια μικροπράματα, συγκινοῦν τὸ λαό. Μὰ κι' ὁ Γκίκας Θ. Γκίκας δὲν ὑστεροῦσε. Δόθηκ' ὁλόψυχα στὸν ἀγῶνα, πρόσφερ' ὅ,τ' εἶχε καὶ δὲν εἶχε κι' ὄχι κούφια λόγια νὰ πεῖς, μὰ 6 χιλιάδες τάλαρα σκαστὰ κι' ὁλοστρόγγυλα. Κι' ἄνοιγ' ἡ καρδιά του ἡ τρυφερή, σὰν ἦταν μὲ τὸν ἁπλὸ κοσμάκη. Μισοῦσε μ'ὅλη του τὴν καρδιὰ τοὺς νοικοκυραίους καὶ δὲν μπόραγε ποτὲ νὰ τοὺς συχωρέσει τὸν ἄδικο σκοτωμὸ τ' Ἀντώνη Οἰκονόμου. Καὶ τοὺς ἔστελν' ἀπανωτὰ τ' ἀπειλητικὰ μηνύματ' ἀπ' τὸ Μοριᾶ:

«Ἀσπρολάτρες! Ἀπόγονοι τοῦ Ἰούδα! Νὰ μοῦ στείλτε τόσα δεκάρια φυσέκια γιὰ τὸν πόλεμο, ἀλλοιῶς θἄρτω μὲ χιλιάδες στρατὸ στὴν Ὕδρα κι' ἀλίμονό σας!».

Κι' οἱ νοικοκυραῖοι τὸν ἔτρεμαν...

Σὰν πάρθηκ' ἡ Τριπολιτσά, τὸν ἔστειλαν μὲ τοὺς Ὑδραίους καὶ τὸν Πλαπούτα, συνοδὸ μὲ τοὺς Ἀρβανιτάδες ποὺ συνθηκολόγησαν. Ἔφτασαν στὴ Βοστίτσα, μὰ κι' ἐκεῖ τί νὰ ἰδοῦν! Ὅλοι οἱ Βοστιτσιάνοι ἦσαν ξεσηκωμένοι στὸ πόδι. Ἄντρες μ' ὅπλα καὶ σιδερικὰ καὶ λογῆς σύνεργα. Γυναῖκες ἀκόμα καὶ παιδιά, μὲ πέτρες καὶ ξύλα, τοὺς ὑποδέχτηκαν ἀγριεμένοι:

—Νὰ μᾶς παραδώσετε τοῦς Ἀρβανιτάδες! Τοῦτα τὰ σκυλιά, μᾶς ρήμαξαν τὸν τόπο περνώντας μὲ τὸν Κεχαγιάμπεη. Καιρὸς τώρα, νὰ μᾶς τὸ ξεπλερώσουν.

Εἶδαν κι' ἀπόειδαν νὰ τοὺς συγκρατήσουν:

— Βρὲ πατριῶτες, δώκαμε μπέσσα καὶ δὲν εἶναι τίμια πράματα τοῦτα ποὺ λογιάζετε. Δὲν εἴμαστε μπουλούκι μαθὲς νὰ κάνει πᾶσα ἕνας τοῦ κεφαλιοῦ του. Εἴμαστε λαὸς τιμημένος.

Μ' αὐτοί, τὸ χαβά τους. Εἶχαν πάθει πολλὰ βλέπεις οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ δαύτους. Κι' ὅλο πλησίαζαν ἀπειλητικοὶ κι' ἐσήκωναν τὰ χέρια νὰ τοὺς χτυπήσουν κι' ἐφώναζαν μανιασμένοι:

— Ὄχι! Ὄχι! Σ' ἐμᾶς πρέρει νὰ δώκουν λόγο.

Θύμωσε κι' ὁ Πλαπούτας σὰν εἶδε τὶ ἀγύριστα κεφάλια ποὺ ἦταν καὶ τοὺς λέει:

«Τὸ Ἔθνος μας, ἔκαμε τὴ συμφωνία κι' ἐμεῖς πήραμε διάτα νὰ τὴ φυλάξουμε. Τοῦ λόγου σας, θέτε τώρα σώνει καὶ καλὰ

νὰ πατήσουμε τὸν δρκο καὶ νὰ ντροπιαστοῦμε. Μ' ἄφοῦ εἶστ' ἔτσι ξεροκέφαλοι, θὰ σμίξουμε μὲ τοὺς 'Αρβανίτες καὶ θὰ γίνουμε μουσαφιρέοι στὸν τόπο σας. Καὶ τότες, κατὰ ποὺ λέει κι' ὁ λόγος, βλέπουμε πόσ' ἀπίδια βάνει ὁ σάκκος...».

Τὴν ὥρα ποὺ αὐτοὶ λογόφερναν καὶ πάσκιζαν μὲ χίλια βάσανα νὰ τοὺς ἡμερέψουν, ὁ Γκίκας τράβηξε παραίμερα τὰ παλληκάρια του.

— 'Ομπρὸς παιδιὰ στὸ καράβι.

Κι' οἱ 'Υδραῖοι, χωρὶς ἄργητα, μὲ τοὺς σαντιρμάδες στὸ στόμα, ρίχτηκαν στὸ πέλαο κι' ἔπιασαν ἕνα πλοῖο ποὺ ἦταν στ' ἀνοιχτὰ τοῦ λιμανιοῦ. Φύλαξαν τοὺς ναῦτες του καὶ μ' αὐτὸ μπαρκάριζαν μέρες καὶ μέσα σὲ τρανὴ φασαρία τοὺς 'Αρβανίτες στὴ Στερεὰ κι' ἐπῆραν πίσω τὰ ρεχέμια[4].

Μὰ γυρίζοντας στὴν Τριπολιτσά, ἐκεῖ τοὺς βρῆκε ἡ μεγάλη συφορά. 'Ο Γκίκας Θ. Γκίκας ἀρρῶστησ' ἀπὸ λοιμικὴ π' ἄπλώθηκε στὴ χῶρα καὶ σὲ λιγακι πέθανε! Τὴν ἄλλη μέρα τάφηκε τ'ὡραῖο παλληκάρι, στὴν ἐκκλησιά τοῦ Ταξιάρχη. Χιλιάδες συντριμμένοι ἀγωνιστὲς παρακολούθησαν τὸ θλιβερό του ξόδι. Καὶ λές, πὼς ἔβγαιν' ἀπὸ ἕνα μονάχα στόμα :

«Κρῖμας στὸ παλληκάρι ποὺ τόσο πρόωρα χάθηκε!».

Σκυφτοὶ κι' ἀπαρηγόρητ' οἱ 'Υδραῖοι, ξέσπασαν σ' ἀναφυλητά :

«Δὲ σ'ὅμοιαζε λεβέντη μου, στὴ μαύρη γῆς γιὰ νἄμπεις».

Δημοσιεύτηκε στὰ «'Ελεύθερα Γράμματα» (22 - 3 - 1946)

---

4 ὅμηροι ποὺ δόθηκαν γιὰ ἐγγύηση.

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΓΙΟΥΡΟΥΣΙ ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΘΑΝΑΣΗ

Βλάχο καλα καθόσουνα ψηλα στη Βουνιχώρα,
θυμήθηκες τα νιάτα-σου κι επήρ' ο νούς-σου αγέρα
Και τώρα το κεφάλι-σου το πήρανε οι Τούρκοι
(δημοτικο)

Απ' τα παλιότερα τα χρόνια, που η Τουρκια ήταν ακόμα φοβερη, ο καημος της λευτεριας βαλάντωνε τ' αδούλωτα, της Ρούμελης τα παλληκάρια. Κι ανηφορίζαν τα βουνα, ν' αντισταθούνε στον σκληρο καταχτητη.

Ανάμεσά-τους, πρόμαχος τιμημένος των αγωνιστων του 21, ξεχώριζ' ο Βλαχοθανάσης,

που ήταν μπαίράκι στα βουνα και φλάμπουρο στους κάμπους.

Απλο χωριατόπουλο και τούτος (όπως όλοι δα οι κλέφτες), απο τη Βουνιχώρα της Φωκίδας, έγινε ξακουσμένος κλεφτοκαπετάνιος της περιοχης γύρω στα 1750.

Κι ούλα τ' ανυπόταχτα παλληκάρια του τόπου, που δίψαγαν για λευτερια, έτρεχαν στα λημέρια-του. Μα ο Βλαχοθανάσης, ένα τους αγάπαγε πιο πολυ, σα νάτανε παιδί-του, τον ψυχογιό-του, το πρωτοπαλλήκαρό-του, τον Αντρίτσο. Και δεν αστόχησε ο κλεφτοκαπετάνιος, να ειπούμε την αλήθεια. Τούτο το παλληκάρι μαθες, ετίμησε όχι μόνο τη δική-του σειρα, αλλα και τη Ρούμελη.

Σαν πέρασαν τα χρόνια, ο πολύπειρος Βλαχοθανάσης,

που γέρασε αρματωλος, πενήντα χρόνια κλέφτης

έκαμε κάτι πρωτάκουστο: όρισ' αρχηγο του τάιφά-του τον Αντρίτσο!

Και δεν αποτραβήχτηκε να πεις, αλλα μ' ούλα-του τα 70 χρόνια,

ο ξακουστος κλεφτοκαπετάνιος, μένει στολίδι ατίμητο του τάιφα με τη μακρια, την κάτασπρη γενειάδα-του.

Λίγο αργότερα στα Πέντε Όρνια, διακόσιοι Τούρκοι με το ντερβέναγα Σελίμπεη, εμπλόκαραν το Βλαχοθανάση, με τριάντα παλληκάρια, ενω του έλειπ' ο Αντρίτσος

Πού είσ' Αντρούτσε ξακουστε, Αντρούτσε ξακουσμένε,
πού είσαι και δεν φαίνεσαι νάρθεις να μας εβγάλεις;

Η μάχη πιάστηκε κοντα το μεσημέρι και βάσταγ' ώς το δειλινο. Σκοτώνονταν πολλοι, μα και με πείσμα πολεμαν κι απο τις δυο μεριες. Απόκαμ' ο Βλαχοθανάσης και δίνει προσταγη:
-Τραβήχτε τα σπαθια. Θα κάνουμε γιουρούσι.

Οι Τούρκοι σαστισμένοι στην τόση την ορμη, αρχίζουν να πισωπατουν. Και ξάφνου εκείνη τη στιγμη, φτάνει κι ο Αντρίτσος με τον Ηλία Βιβαδιώτη και άλλα είκοσι παλληκάρια. Κι ούλοι μαζι, εκλείσαν τους οχτρους σε δυο φωτιες. Σκορπίζουνε οι Τούρκοι και οι μισοι με το Σελίμπεη μαζι, πιάνουν το ρημοκλήσι, που είναι σμα στο χωριο Καρούτες. Τρία ημερόνυχτα ο Αντρίτσος με τα παλληκάρια-του, τους χτύπαγε αλύπητα· τους φέρνει στα στενα, θέλαν δε θέλαν να παραδοθουν. Και ο περήφανος μπέης για να σώσει τη ζωή-του,

σκύφτει του πιάνει την ποδια και του φιλει το χέρι,

και τάζει του Αντρίτσου, σωρο τα γρόσια και φλουρια. Μα ο λεβεντόκαρδος καπετάνιος του χαρίζει τη ζωη, χωρις να πάρει χαγορα.

Όμως αυτη την περίλαμπρη νίκη, την ακολούθησ' η κακοτυχια. Στο Μαλαντρίνο νικαν πάλι, αλλα χάνουν δυο αξετίμητα παλληκάρια. Τον Κώστα το Σούσμανη και το Μήτρο το Δενδούση. Το χτύπημα ήταν πολυ βαρυ για τους κλέφτες. Κάνουν αμυντικο πια πόλεμο και σαν έφτασ' ο χειμώνας ανηφορίζουν στη Βουνιχώρα για να ξεχειμάσουν. Κι ο γερο-Βλαχοθανάσης που τον βάραιναν πολυ τα γερατεια, αποφασίζει ν' αποτραβηχτει απο την κλεφτουρια και να πεθάνει ήσυχος στα χώματά-του.

•

Κι έφτασ' η άνοιξη γοργα του 1771. Τα χιόνια είχαν αρχίσει να λιώνουν, τα δέντρα να μπουμπουκιάζουν και τα πουλάκια, με τα γλυκα κελαϊδήματά-τους, να τη χαιρετίζουν χαρούμενα. Αναγαλλιάζουν κι οι μαύροι κλέφτες, π' ανήμεναν άπραγοι τόσον καιρο. Τινάζουνται και σειάζουν τ' άρματά-τους. Αβάσταγος πια κι ο Αντρίτσος, κράζει του Βλαχοθανάση:

Σήκω ψυχοπατέρα-μου κι η άνοιξη μας πήρε.
Να πάμε κά' τον Έπαχτο, να κάψουμε σεράγια,
και το κεφάλι ενου πασα, να βάλουμε σημάδι.
-Βρε καπετάνιο δε μπορω, εγέρασα ο καημένος ...

Το σκέδιο τ' Αντρίτσου, όσο και να πεις, ήταν παράτολμο και πολυ επικίνδυνο: Να φτάσουν να πατήσουνε κοτζαμ Έπαχτο, με τα φοβερα τα κάστρα-του, να γδικιωθούνε το Μουχταρ Πασα, που σκότωσε τον ψυχογιο τ' Αντρίτσου, αφου τον βασάνισε απάνθρωπα. Και για τούτη την αποκοτια, χρειάζονταν πολυπειραμένος οδηγος, ο γεροκαπετάνιος Βλαχοθανάσης. Και θες η άνοιξη τον ξεγέλασε, θες το κλέφτικο αίμα-του τον γαργάλισε κι η τόση του αγάπη στον Αντρίτσο που τον θερμοπαρακαλούσε, θυμήθηκε τα νιάτα-του κι έζωσε πάλι τ' άρματά-του. Σφανταχτερος, με τη βιβλικη την κάτασπρη γενειάδα-του μπήκε μπροστα και κεφαλη στον τάιφα.

Περνουν απο το Μαλαντρίνο, παίρνουν εγδίκηση για τα χαμένα παλληκάρια και φτάνουν στον Έπαχτο γοργα. Μα ο Μουχταρ τους ρίχτηκε με πολυ ασκέρι κι άρχισε μάχη φοβερη. Πέφτουν οι μπόμπες σα βροχη και το καφτο μολύβι καίει την κατάλευκη γενειάδα του γεροκαπετάνιου. Μα εκείνο που τον βουρλίζει και δεν νταγιαντάει άλλο, είναι η μάχη που δεν έχει τελειωμο. Σαν το βαρβάτο τ' άλογο δε βαστιέται πια, ξεχνάει τα γερατειά-του κι αναθυμιέται την παλιά-του ορμη. Λογιάζει να χτυπήσει τον ίδιο το Μουχταρ κι ακράτητος λέει με θυμο:

-Αντρούτσε τί κλειστήκαμε, σα νάμαστε γυναίκες;

Και χωρις να χάνει τον καιρο:

Το γιαταγάνι τράβηξε κι ένα γιουρούσι κάνει.

Πιστος κοντά-του κι ο Γιάννης Ξυλικιώτης. Πεισματωμένοι κι οι

οχτροι ξερνουν απάνω-τους ούλη τη φωτια. Χτυπιέται τ' ατρόμητο παλληκάρι ο Γιάννης κι ο γέρο Βλάχος χυμάει να τον βοηθήσει.

Του πέφτουν βόλια σα βροχη, κανόνια σα χαλάζι.
Τρεις μπάλες του ερριξανε, πικρες φαρμακωμένες,
η μια τον πήρε στο λαιμο κι η άλλη μέσ' στο χέρι,
κι η τρίτη η φαρμακερη τον πήρε στο κεφάλι.

Πέφτοντας ο γεροκαπετάνιος, φωνάζει στ' άλλα παλληκάρια:

-Κόψετε το κεφάλι-μου νάχετε την ευκή-μου ...

Μετα την τόση συφορα,

Ο Αντρούτσος εχουχούτιζε με το σπαθι στο χέρι:
"Πάρτε του Γιάννη τ' άρματα, του Βλάχου το κεφάλι,
που γέρασε αρματωλος, στους κλέφτες καπετάνιος.
Να μην το πάρει η Τουρκια, το παν στα βιλαέτια."

Χυμάνε φιλότιμα τα παλληκάρια, μα ήταν αργα πια. Γιατι, εκείνη την ώρα, έφτασε κι ο ντερβέναγας ο Μητσομπόνος με πολυ ασκέρι, να βοηθήσει τον Πασα. Κι οι αναρίθμητοι πια οχτροι, πήραν του Βλάχου το κεφάλι.

Το σεργιανάνε στα χωρια και παίρνουνε μπαξίσι.
Στα Σάλωνα οι μπέηδες, χοΰφτες φλουρια κερνούνε.

Απαρηγόρητος ήταν ο Αντρίτσος, που έχασε τον ψυχοπατέρα-του.

-Αντρούτσο-μ' τί είσαι κίτρινος και στέκεις μαραμένος;
-Μουχταρ Πασας μ' επλάκωσε στον Έπαχτο στον κάμπο,
πέντε πολέμους έκαμε απ' την αυγη ώς το βράδυ,
πέντε παιδια μου σκότωσαν και το Βλαχοθανάση,
πέντε πλευρα μου τσάκισαν και τη δεξιά-μου πλάτη. (δηλαδη τον Βλαχοθανάση)

(Δημοσιεύτηκε στην "Επιθεώρηση Τέχνης", αρ. 75 Μάρτη 1961.)

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΤΗΣ ΚΑΣΤΑΝΙΤΣΑΣ

-Σεηλετισμένο σε βλέπω Κωσταντη.
-Αλήθεια, χάλασε σήμερις το κέφι-μου πολυ.
-Τί έχεις; Μηγάρις και οι πύργοι-μου δε σε χωραν;
-Τί λες, κουμπάρε Παναγιώτη. Σπολάτι-σου. Ούλο το Κολοκοτρωνέικο τόχεις απάνω-σου. Μα είδα ένα όνειρο κακο:

"Το πόσι-μου εκάηκε κι η φούντα του σπαθιού-μου.
Το πόσι είν' η γυναίκα-μου κι η φούντα τα παιδιά-μου."

-Ντροπης Κολοκοτρώνη. Χρόνια ολάκερα μαζι δεν αλικοτήσαμε Τούρκους κι Αρβανίτες και τώρα μου κλαίγεσ' εδω χάμου σα γυναίκα.
-Άμποτες έτσι νάναι. Μάχω 'να παράξενο προαίστημα. Κάτι κακο θα μας γενει.

"Τακούει ο Παναγιώταρος κι εσβύστη απο τα γέλοια.
-Τί λες, κουμπάρε Κωσταντη, τί λες, τί κουβεντιάζεις;
Τίγαρις είναι του Μυστρα να το 'πατουν οι Τούρκοι;
Ποτε δεν επατήθηκε της Καστανιας ο πύργος,
ουδε ο Τούρκος την πάτησε, μαίδε και ο Αλλαμάνος."

Μα κείνη τη στιγμη, νάσου λαχανιασμένο φτάνει το καραούλι:
-Καπιτάνιο! φωνάζει του Παναγιώταρου. Στο Μαραθωνήσι μπήκε η Αρμάδα. Κι ο σερασκέρης ο Αλήμπεης, μιαν ώρα στράτ' αλάργα έστησε το ορδι.
-Και τί γυρεύει βρε ο παλιότουργος; Ατάραχος ο Παναγιώταρος τόνε ρωτάει:
-Θέλει να προσκυνήσουμε. Και ζητάει ρεέμια το γιό-σου και του Κολοκοτρώνη το παιδι.
-Πές-του, δεν προσκυνάμε, τ' απάντησαν με μια φωνη μαζι:

"Θέλουμε πόλεμο κι ας προσκυνήσει, όποιος μένει νικημένος."

•

Ο Παναγιώταρος Βενετσανάκης, 37 - 38 χρόνων, άσπρος-άσπρος, μαύρα μαλλια, "σόι άνθρωπος", ήτανε γίγαντας σωστος. Και είχε τον πύργο-του στη Μικρη Καστάνιτσα, έξη ώρες απο το Γύθειο, στον Ταΰγετο ψηλα. Και με τα πέντε αδέρφια-του μαζι, έγινε ο πρώτος της Μάνης καπετάνιος.

Λογης-λογης ζορμπάδες μαζεύτηκαν εκει και Τούρκοι κι Αρβανίτες κι άνθρωποι ακόμα του σκοινιου και παλουκιου καμια φορα. Θεότρελος παλληκαρας, μπήκε στ' Ανάπλι κάποτες και πήρε τα παιδια του Μουσελίμη και τ' Αλήμπεη διοικητη.

Τον ίδιο τον καιρο κι ο Κωσταντης Κολοκοτρώνης, σκότωνε τον περήφημο παλληκαρα Μέτζο-Αράπη, στον κάμπο τ' Άι-Γιώργη της Νεμέας. Και με άλλους κλέφτες ο Κωσταντης, βοήθησε τον Καπετάνμπεη Γαζη Χασαν, στο χαλασμο των Αλβανων, που είχαν ρημάξει εννια χρόνια ούλο το Μορια. Όμως όταν ο Χασαν τον παίνεσε και του ζήτησε να προσκυνήσει, ο ασυμβίβαστος Κωσταντης αρνήθηκε. Και προγραμμένος απο τους Τούρκους, έφυγ' απο την Καρύταινα μούλο το Κολοκοτρωνέικο το σόι, για τους πύργους του κουμπάρου-του Παναγιώταρου.

Γέμισε τότες η Καστάνιτσα κλεφτουρια. Και σαν έφυγε και ο Χασαν, οι δυο πρωτοκλέφτες κι αχώριστοι πια φίλοι, διαφέντευαν ούλο το Μορια. Και τσούρμο φέρναν τους σχτρους Τούρκους κι Αρβανιτάδες και παίρνανε τα λάφυρα και τα κεφάλια-τους μαζι.

Μα με την τόση δύναμή-τους, άρχισε κι ο φτόνος να δουλεύει. Στη μέσα Μάνη, τα πολλα κι αντίζηλα καπετανάτα, που ποτες δε μόνοιαζαν, δεν έβλεπαν με καλο μάτι τους δύο πρωτοκλέφτες. Κι ανήσυχοι σπιγούνιασαν και στείλανε στην Πόλη, το Βενετσανάκη Αναγνώστη, αξάδερφο του Παναγιώταρου, κρυφα:

-Πασά-μου, σώσε-μας, απο τους φοβερους ζορμπάδες!

Και ξεκινάει πάλι ο Κατάμπεης και νάτος φτάνει δέκα τ' Αλωνάρη (1780) με την αρμάδα-του κι αράζει στο Μαραθονήσι (κοντα στο Γύθειο). Και ο σερασκέρης-του Αλήμπεης με δέκα χιλιάδες στρατο και μπόμπες και κανόνια, ζύγωσε κοντα μιαν ώρα στην Καστάνιτσα:

"Στην Άρια που έρρηξε τ' ορδι διαβάζει το φερμάνι:

-Ποιος είν' ο Παναγιώταρος, ποιο λεν Κολοκοτρώνη,
ναρθουν να προσκυνήσουνε, ραγιάδες να γενούνε."

Μα τ' ανυπόταχτα παλληκάρια, του έδιναν κοφτη την απάντηση:

"Δεν προσκυνούμε Αλήμπεη, ο νούς-σου μην το βάνει,
τ' άρματα δεν τα δίνουμε, ραγιάδες να γενούμε,
παρα θα γίνει πόλεμος, με τόπια με ντουφέκια."

•

Κι άρχισε φοβερος ο πόλεμος με μπόμπες και κανόνια:

-Τούτη η δουλεια, σαν άσκημη μου φαίνεται, μιλάει ο Κωσταντης.
Δεν φτάνει μόνο η δική-μας η παλληκαρια.
-Μη χολοσκάνεις, Κωσταντη. Ο πύργος-μου καλα κρατει. Θα μας βοηθήσουν κι ο Τζανέτμπεης κι οι φίλοι-μας Μανιάτες.

Μα οι οχτροι τους σφίγγανε στενα, στεριας και του πελάου.

Ίδιο θεριο, ο Παναγιώταρος, οι Κολοκοτρωναίοι κ. εκατο πενήντα παλληκάρια, σα λιοντάρια πολεμαν και δεκατίζουν την Τουρκια. Μ' αλλοίμονο! Βοήθεια δεν φάνει πουθενα. Ούτε οι Μανιάτες, ούτ' ο συμπέθερος Τζανέτμπεης. Κι ο άπιστος ο δραγουμάνος του Χασαν, ο "τεχνίτης" Φαναριώτης Μαυρογένης, που υπόταξε τη Μάνη, πάλι τα σκάρωσε καλα. Σπιγούνιασε τους Μανιάτες και το Μπέη-της Μιχάλη Τρουπάκη, κι άφησαν τα παλληκάρια να χαλαστουν αβοήθητα, ενω ο Αλήμπεης:

"Δώδεκα μέρες πολεμάει με τόπια με ντουφέκια,
την Κυριακη το δειλινο μεγάλα τόπια (κανόνια) βγάλαν,
καρσι στον πύργο τάβαλαν, τον πύργο να χαλάσουν.
Βλέπουν τον πύργο κι έτρεμε κι ήθελε για να πέσει ..."

•

Ο Κωσταντης, που ένιωσε τον κίντυνο, είπε τότε στο φίλο-του:

-Κουμπάρε Παναγιώτη, ούλοι μας απαράτησαν. Μην ολπίζεις μπλιο βοήθεια καμια. Να κάνουμε γιουρούσι κίσως και σωθούμε.
-Δίκιο έχεις Κωσταντη (είπε τούτη τη φορα κι ο Παναγιώταρος, που ήξερε το φίλο-του για μυαλωμένο πιο πολυ). Απόψε κιόλας δρόμο θ' ανοίξουμε με τα σπαθια. Μ' αυτο το αφιλότιμο φεγγάρι

θα δειπνήσ' αργα. Κι η νύχτα τόσο λίγη. Και με το γυναικόπαιδο που θάχουμε μαζι, το καταπόδι θα μας πάρουν τα σκυλια. Ε, μωρε λέω, κι ο κλέφτης πρέπει νάναι μόνος-του σαν το δεντρι.
-Μη βλαστημας, την ώρα τούτη Παναγιώτη ...
-Μάσε τα παλληκάρια Κωσταντη και τις φαμίλιες-μας μαζι. Θα πεταχτω κι εγω στο γέρο μια στιγμη.

•

Ο πατέρας-του Βενετσανάκης, με τα ογδόντα-του χρόνια και τη γριά-του κράταγε τον ένα πύργο με δυο υπηρέτες. Κι ακούοντας την απόφαση για το γιουρούσι:

-Σύρτε παιδιά-μου, με την ευκή-μου στο καλο (είπε στον Παναγιώταρο, που φίλαγε το χέρι-του με σεβασμο). Βάλε φωτια στον πύργο-σου κι εγω θα μένω εδω να πολεμω.
-Γέρο-μου, θα σας πάρουμε στον ώμο τα παιδιά-σου.
-Γιόκα-μου, μην πικραίνεσαι (του πρόστεσε κι η σεβαστή-του μάνα). Κι όταν σωθείτε σεις με το καλο, κυττάχτε και για μας. Με την ευκή-μας, μάτια-μου, και νάχεις τ' αγγονάκια-μου στο νου.

Σαν έφευγε το παλληκάρι το σκληρο, πρώτη φορά 'νωσε τα μάτια να βουρκώνουν.

•

Και σύντας βασίλεψε και το φεγγάρι, άρχισε το παράτολμο γιουρούσι, μες στις χιλιάδες τους οχτρους, που τους είχαν ολόγυρα μπλοκάρει. Κι άνοιγαν δρόμο τα σπαθια στην ξαφνιασμένη την Τουρκια. Περναν οι κλέφτες φοβεροι και χάνουν τρεις νομάτους. Μ' απ' τον πολυ το σάλαγο και τ' αλαλητα, σαστίζουν και ξεμένουν τα παιδια. Κι η νύχτα του Αλωνάρη, αχ!, πόσο ήτανε μικρη.

Φτάνουν οι Τούρκοι στο βουνο, τους κόβουνε το δρόμο για τη Μάνη. Κι αρχίζουν το κυνηγητο στους λόγγους, τα φαράγγια, που κρύφτηκαν οι κλέφτες. Πιάνουν οι φοβεροι γείτονές-του, οι Αρβανίτες Βαρδουνιώτες, τον Παναγιώταρο ζωντανο και τον καταξεσχίζουνε με λύσσα στη στιγμη.

Λαβώθηκε κι ο Κωσταντης και κρύβεται στους λόγγους. Τ' άναψε δύψα η λαβωματια και σέρνεται σαν το θεριο, νάβρει νερο να δροσιστει. Και Τούρκος φίλος τόνε θωρει, με μπαμπεσια τόνε ζυγώνει. Λέει θα τον σώσει, μα κρυφα σ' άλλους εφτα όμοιούς-του,

το φανερώνει. Τον έπιασαν, τον σκότωσαν, του πήραν το κεμέρι του και κρύψαν το κορμί-του για να κρατήσουν οι ίδιοι τα φλουρια. Χάθηκαν και τ' αδέρφια-του ο Γιώργης κι ο Γιαννάκης. Και ο Αποστόλης, που βαρια ήτανε λαβωμένος, μην τον ντροπιάσουν οι οχτροι, σκοτώθηκεν ατός-του.

•

Τρέχουν οι Τούρκοι τώρα θαρρετοι και φτάνουνε στους Πύργους. Κι ο γερο-Βενετσανάκης καρτερει, ν' ανάψει τη φωτια να τιναχτουν ούλοι μαζι. Μα ο δούλος-του δείλιασε την τελευταία κρίσιμη στιγμη, το πρόδωσε στους Τούρκους κι έσβυσε το φυτίλι, να του χαρίσουν τη ζωη. Και πιάνουν το Βενετσανάκη ζωντανο.

-Γέρο-μου για δεν προσκυνας; τόνε ρωτάει ο Καπετάνμπεης:
-Θέλω, δε θέλω προσκυνω, του λέει τώρα ο γέρος. Και σκύβει το κεφάλι-του, οι Τούρκοι να το πάρουν.
-Όχι, του λέει ο Πασας, προσκυνημένο κεφάλι δεν κόβεται. Μα κόφτε τα δυο χέρια-του μονάχα και τα πόδια. Και ζεματίστε τις πληγες ύστερα με κατράμι. Και στο κατάρτι-μου μπροστα, θέλω να τον κρεμάστε. Φέρτε-μου τώρα τα παιδια αυτου του Παναγιώταρου και του Κολοκοτρώνη. Μας ξέφυγε κανένα;
-Πασά-μου, απ' ούλο το Κολοκοτρωνέικο τ' ασκέρι γλύτωσ' ο Αναγνώστης και άλλα παλληκάρια. Και η γυναίκα του Κωσταντη, ντυμένη αντρικα με δυο μονάχα-της παιδια. Το ένα κορίτσι, τ' άλλο σερνικο, ώς έντεκα χρονώνε.
-Και πώς τον λένε το μικρο;
-Το λένε Θοδωράκη.
-Ας είναι. Ένα παλιόπαιδο και τί μπορει να κάνει ...

ΣΤΗΣ ΚΑΛΙΑΚΟΥΔΑΣ ΤΑ ΣΤΕΝΑ

Χτυπαν οι καμπάνες αδιάκοπα στο Μεσολόγγι λυπητερα. Το φοβερο κι ανεπάντεχο μαντάτο, κατατρόμαξε τον κοσμάκη:

-Σκοτώθηκεν ο Μάρκος!

Κι ούλοι-τους τρέχουν βουβοι, ξέψυχοι, σταχτοι με δάκρυα στα μάτια, στο σπίτι της Μάρως, της χαροκαμένης αδερφής-του. Κανένας, όμως δεν τολμάει να το πιστέψει.

-Είναι αλήθεια; ρωτάνε με φωνη σβυσμένη.
-Χάθηκε το παλληκάρι-μας! Ο έπαρχος και χιλιάδες ο ντουνιας, πάνε να ρουπαντήσουν το νεκρο ήρωά-μας. Κι η Μάρω, θέλει για στερνη φορα, στο σπίτι να τον κλάψει.
-Αχ! Τώρα Θέ-μου, τί θα γίνει;

•

Δεν ήταν ο πόνος μοναχα, που ένωθαν οχτροι και φίλοι (κι ο Μάρκος δεν είχε κανένα οχτρο), μα και ο τρόμος για την τύχη του Μεσολογγιου, σαν έλειψε ο ασύγκριτος προστάτης-του, ο Μάρκος Μπότσαρης.

Γιατι ο Μουσταης της Σκόντρας ο Πασας, ροβόλαγε απειλητικος με δυνατο φουσάτο Αρβανιτάδες και τώρα ποιος θα τον πισωδρομίσει; Ο φόβος και η αγωνία μεγάλωναν τη λύπη.

Μα οι αδάμαστοι Σουλιώτες, δεν ξέρουν μόνο να κλαίνε και να τιμάνε στους τρανους δικούς-τους, αλλα θέλουν και να γδικιωθούνε.

Σφιξαν τον πόνο-τους· τινάχτηκαν κι αγριεμμένοι άρχισαν να ετοιμάζουν τα καρυοφύλια-τους. Κι ανάμεσά-τους ο μισογερασμένος που ίσκιωνε τον τόπο κι ούλοι-τους τον κυτταν με σεβασμο, ο Ζυγούρης ο Τζαβέλας, λιγομίλητος και σοβαρος:

-Δεν είναι καιρος να χάνουμε παιδια. Πάμε να πιάσουμε της Καλιακούδας τα γκρεμνα. Ο Μάρκος περιμένει ...

•

Κι ο άγριος ο Σκόντρας ο Πασας, θερμένος τώρα με του Μάρκου το αίμα ρίχτηκε με ούλο-του τ' ασκέρι την Καλλιακούδα να περάσει. Με το σπαθι στο χέρι, ατός-του καβαλλάρης, ορμάει και σπρώχνει τους Αρβανιτάδες-του πάνω στα Σουλιώτικα ταμπούρια. Την ίδια μέρα, τρεις φορες κάνει γιουρούσι φοβερο, μα οι Τζαβελαίοι, οι Ρουμελιώτες του Σκαλτσοδήμου και Κοντογιάννη κι οι Βοστιτσιάνοι του καπεταν Ροδόπουλου, ατράνταχτοι θερίζουν την Αρβανιτια. Μετράει ο Μουσταης-Πασας του λείπουν πεντακόσιοι.

-Ξαναζωντάνεψε ο Μάρκος, λέει, και θα μου φάει την Τουρκια. Να δώσουμε άσπρα πολλα στους καπιτάνιους Σιαδήμα και Γιολδάση, που φυλάνε το γκρεμνο, να βγούμε να τους κλείσουμε σε δυο φωτιες, αλλοιώτικα χαθήκαμε.

Κι αυτοι οι άπιστοι, όπως φαίνεται, προδώσανε τους φίλους-τους για τ' άσπρα, παραμερίσανε κι αφήσαν τους οχτρους ολονυχτις να περάσουν το μονοπάτι το στενο.

Και σαν εφώτισε τη μέρα ο θεος, οι Αρβανίτες άρχισαν τότες να χτυπαν τα παλληκάρια τα προδωμέν' απο ούλες τις μεριες. Βλέπ' ο Ζυγούρης ο Τζαβέλλας, που με μπαμπεσια τον έκλεισαν και σέρνει το σπαθί-του.

-Παιδια, τους λέει, πετάχτε τις φλοκάτες και βγάλτε τα σπαθια. Δρόμο θ' ανοίξουμε μέσ' απο τ' Αρβανίτικα κορμια. Κι όποιος του είναι τυχερο, θάχει το Μάρκο συντροφια.

Και σα λοντάρια χύμησαν απ' τα ταμπούρια ξαφνικα, καταμεσις μές στους οχτρους.

Ξιππάστηκε η Αρβανιτια στην τόση την παλληκαρια.

-Αλλαχ! Αλλαχ! Γιουρούσι ντάλα μεσημέρι! Είδες ποτέ-σου τέτοια αποκοτια; Παλάβωσ' ο Ζυγούρης ...

Σπαθια, μαχαίρια και κορμια μπερδεύονται με φοβερον αλαλαγμο,

που τράνταζε τον τόπο. Πέφτουν σωρος οι Γκέκηδες, μα και με λύσσα πολεμαν να φράξουνε το δρόμο. Κι απ' τα γκρεμνα του Μουσταη το αμέτρητο ασκέρι, ρίχτει απάνω-τους αδιάκοπα καυτο μολύβι κι ακόμα και βραχόπετρες τους κατρακυλαν.

Κι ο γερασμένος ο Ζυγούρης, του ξακουσμένου Λάμπρου ο τρίτος γιος, θυμήθηκε τα νιάτα-του και πολεμάει μπροστα-μπροστα. Στην τόση-του ορμη, οι Αρβανίτες πούτρεμαν το Τζαβελέικο σπαθι, πισωδρομουν και πιάνουν τις πλαγιες.

Περναν ανάμεσα τα παλληκάρια, μα και χιλιάδες καρυοφίλια τα χτυπαν απο ούλες τις μεριες.

Σαν ξέφυγαν απο την τραμερη φωτια, χωρις φλοκάτες και πανωτάρια, καταματωμένοι και με τσακισμένα τα σπαθια, κυτταν ανήσυχοι δεξια-ζερβα. Μ' αχ! Τί καινούρια πάλι συφορα (18 μέρες μόνο μετα το Μάρκο) χάθηκε και ο καπεταν Ζυγούρης! Μαζί-του σκοτώθηκαν ο Νάκος του Κοντογιάνη το παιδι, ο Δημο-Κίτζος κι άλλοι κοντα κ'ίπου διακόσιοι λεβέντες διαλεχτοι, π' αγιάσαν με το αίμα-τους της Καλλιακούδας τα στενα.

Ο ΓΙΩΡΓΟ · ΜΟΡΑΪΤΗΣ

Ὡς τώρα, ἡ ἐπίσημη ἱστορία μας σοβαρὴ κι' ἀκατάδεχτη καταπιάστηκε μόνο μὲ τὰ τρανὰ πρόσωπα κι' ἀγνόησ' ὁλότελα τοὺς ἁπλοῦς λαϊκοὺς ἀγωνιστές. Ὅμως χρέος μας εἶναι, νὰ θυμηθοῦμε καὶ τοὺς σεμνοὺς ἥρωες, ποὺ θυσίασαν τὴ ζωή τους γιὰ τὴ λευτεριά μας.

Ἕνας τέτοιος πραγματικὸς ἥρωας, ἦταν καὶ ὁ Γιωργο · Μοραΐτης. Τοῦτος ὁ κλεφτοκαπετάνιος (ὅπως ὅλοι τους δὰ οἱ κλέφτες), δὲν κράτασε ἀπὸ ἀρχοντικὴ γενιά. Ἦταν ἁπλὸ χωριατόπουλο, ἀπὸ τὴν Κουνινὰ τῆς Βοστίτσας [1].

Τὸ χωριό του, ποὺ χτίστηκε στὰ μαῦρα χρόνια τῆς σκλαβιᾶς σ' ἀπόμερη μονιά, γιὰ νὰ μὴν πατιέται ἀπὸ τοὺς Τούρκους, μοιάζει σὰν ἀετοφωλιά, καθὼς εἶναι σφηνωμένο ἀνάμεσα σὲ τρεῖς ὀρεινοὺς ὄγκους τοῦ Βοδιᾶ, ποὺ ὑψώνουνται ἀπότομα καὶ τριγωνικὰ καὶ φτάνουν τὰ 1700 μέτρα, Ὁλόγυρα τὸ περιζώνουν θεόρατοι βράχοι καὶ σάρες κι' ἕνα σωρὸ σπηλιὲς καὶ ρουμάνια, ποὺ μέσα τους συνήθιζαν νὰ κρύβουνται οἱ Κουνινιῶτες γιὰ νὰ γλυτώνουν ἀπὸ τοὺς φορομπῆχτες Τούρκων καὶ Κοτζαμπάσηδων [2].

Ἂν ἀλικοτήσεις καὶ φτάσεις ἐκεῖ στὰ παλιὰ κλέφτικα λημέρια, θὰ πιαστεῖ ἡ ἀνασεμιά σου καθὼς θὰ βρεθεῖς ἀνάμεσα στ' ἀγριωπὰ ὄρεινὰ θεριὰ καὶ μιᾶς σπιθαμῆς οὐρανὸ πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι σου.

Ἐδῶ ζοῦσε κι' ὁ μακαρίτης Γιῶργος. Μὰ ὁ κλειστὸς ὁρίζοντας τοῦ χωριοῦ του τοῦ πλάκωνε τὴν καρδιά. Σὰν ἔβγαινε ψηλὰ στὰ διάσελα κι' ἀγνάντευε τὴν ἀπεραντωσύνη τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης, φτερούγιζ' ἡ ψυχή του. Κι' ἐπῆρε

1. Τὸ σημερινὸ Αἴγιο.
2. «Ἀρχεῖον Α. Λόντου», τ. Α΄. σελ. 19.

τὴν ἀπόφαση νὰ πετάξει κατὰ ἐκεῖ νὰ σμίξει τὴν κλεφτουριὰ καὶ τὸν περίφημο καπετάνιο της τὸν Ἀντρίτσο. Ἡ δόλια ἡ μάνα του τὸν θερμοπαρακάλεσε, σὰ τὸν Βασίλη τοῦ τραγουδιοῦ :

— Κάθησε γυιόκα μου στὸ σπιτάκι σου νὰ κοιτάξεις τὸ βιός σου. Τί ἀποκοτιὰ εἶναι αὐτή, ἀφοῦ τίποτα δὲ σοῦ λείπει ;

— Δὲ νταγιαντάω μάνα μου, ἄλλο τὴ σκλαβιά.

Τὴν ἄλλη μέρα, πουρνὸ - πουρνό, τὸν ξεπροβόδισαν τὰ γονικά του :

— Μὲ τὴν εὐκὴ τοῦ θεοῦ, γυιέ μας !

***

Φτάνοντας, στὴ Ρούμελη, ἔγινε πιὰ ἀχώριστος σύντροφος τοῦ Ἀντρίτσου. Καὶ κατεβαίνουν μὲ 60 παλληκάρια στὴ Φθιώτιδα καὶ πολεμᾶνε ἀδιάκοπα μὲ τὴν Τουρκιά. Ὁ πασᾶς ἀπὸ τὸ Ζητούνι, μὲ χιλάδες ἀσκέρι τοὺς κυνήγησε κι' ὅταν οἱ κλέφτες ἔπιασαν τὸ «Μέγα Μοναστήρι», πάνω στὰ Βαρδούσια, τοὺς μπλόκαρε στενὰ δώδεκα ἡμερόνυχτα. Κι' ἐπειδὴς οἱ κλέφτες βάσταγαν καλὰ καὶ ἀφάνιζαν τὸ ἀσκέρι του, σὰν εἶδε κι' ἀπόειδε ὁ πασᾶς

φέρνει τόπια ἀπ' τὸν Ἔγριπο, μπόμπαις ἀπ' τὴν Ἀθήνα,

γιὰ νὰ χαλάσουνε τὸ μοναστήρι καὶ τοὺς κλέφτες. Μὰ τὴ νύχτα, τὰ παλληκάρια τράβηξαν τὰ σπαθιὰ κι' ἔκαμαν γιουρούσι σκοτώνοντας σωρὸ τὴν Τουρκιά, ἐνῶ ἀτοί τους ἔχασαν μόνο πέντε [1].

Στὶς φοβερὲς αὐτὲς μάχες τὸ ἀδούλωτο καὶ τιμημένο παλληκάρι τῆς Κουνινᾶς ἔδειξε τὴν ἀντρειωσύνη του κι' ἔγιν' ἀπὸ τὰ πιὸ διαλεχτὰ καὶ ὀνομαστὰ πρωτοπαλλήκαρα τ' Ἀντρίτσου. Καὶ ἡ δημοτική μας Μοῦσα, ποὺ μᾶς ἀποθανάτισε τὰ περιστατικά, τὸν ἀναφέρει τιμητικὰ κι' ἀνάμεσα στοὺς πιὸ περίφημους Ἀντρουτσαίους :

Τὸ Γιάννη ἀπὸ τοὺς Ξυλικούς, τὸ Γιῶργο Μοραΐτη,
τὸ Δρόσο τὸν περήφανο καὶ τὸ Βλαχοθανάση,
ποὖταν μπαϊράκια στὰ βουνὰ καὶ φλάμπουρα στοὺς κάμπους
κι' ἀνάμεσα στὸν ταϊφᾶ πανώρια κυπαρίσσια.
Κι' ἐσυγουρέψαν τὰ βουνά, σιγούρεψαν κι' οἱ κάμποι
σιγούρεψε κι' ἡ Λειβαδιὰ μὲ τὰ ὄμορφα κορίτσια...

---

1. Βλέπε Κ. Σάθα, «Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου», ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ ἡμερέψουν τὸν Ἀντρίτσο, τοὔταξαν τ' ἀρματωλίκι στὰ Σάλωνα καὶ τὴ Λειβαδιά. Μὰ ὅταν, κατὰ ποὺ τὸ συνήθιζαν, τὸν γέλασαν, τὸ λιοντάρι τῆς Ρούμελης ξανάρχισε τὸν πόλεμο μαζὶ μὲ τὸ Γιωργο - Μοραΐτη καὶ μ' ἄλλους ἀρματωλούς.

Κι' ἐνίκησε τοὺς Τούρκους στὰ Πέντε Ὄρνια, ὅπου ἔπιασαν αἰχμάλωτο τὸν ντερβέναγα Σελήμπεη. Ὁ ξακουσμένος Μπέης γιὰ νὰ σώσει τὴ ζωή του

σκύφτει τοῦ πιάνει τὴν ποδιὰ καὶ τοῦ φιλεῖ τὸ χέρι

καὶ τοῦ ἔταζε πολλὰ λύτρα. Μὰ ὁ λεβεντόκαρδος Ἀντρίτσος, τοῦ χάρισε τὴ ζωή, τὸν ἄφησ' ἐλεύτερο, χωρὶς νὰ πάρει ξαγορά, λέγοντάς του :

—Ἐγὼ δὲν πολεμάω γιὰ γρόσια καὶ φλουριά, μὰ γιὰ τὸν τόπο μου.

Μὰ λίγο ἀργότερα, νὰ κι' ἄρχισε στὴ Ρούμελη, τὸ μεγάλο τὸ σεφέρι. Ὁ Ἀντρίτσος σύναξε πάνου ἀπὸ 500 παλληκάρια κι' ἀφοῦ μπαρκάρανε μὲ τὰ καράβια τοῦ Λάμπρου, πολέμαγαν τὴν Τουρκιὰ στεριᾶς καὶ τοῦ πελάγου. Κι' ὅταν ἡ Μεγάλη Κατερίνα εἰρήνεψε ξαφνικά, ἀτοί τους δήλωσαν κοφτά :

—Ἡ δικιά μας εἰρήνη δὲν ἔκλεισ' ἀκόμα !

Μὰ ὕστερ' ἀπὸ τὴν κακοτυχιά τους στὸ Πόρτο - Κάγιο, ἐχώρισαν ἀπὸ τὸ Λάμπρο Κατσώνη κι' ὁ Ἀντρίτσος μὲ τὰ παλληκάρια του ἐμπήκανε στὴ Μάνη κι' ἐσμίξανε μὲ τὸ χιλιοξακουσμένο πρωτοκλέφτη Ζαχαριᾶ. Σίντας τὸν εἶδε παραξενεύτηκε, ποὺ ἦταν τόσ' ἁπλᾶ ντυμένος καὶ μὲ λιγοστὸ ἀσκέρι :

— Γιατὶ Ζαχαριᾶ, γυρνᾶς μὲ λίγα παλληκάρια ;

— Καπτὰν Ἀντρίτσο, μοῦ εἶν' ἀρκετὰ γιὰ τοὺς μουρτάτες [1].

Κι' ὁ Ζαχαριᾶς, ἀφοῦ ἕξη μέρες τοὺς φίλευε στὰ λημέρια του, τοὺς συντρόφεψε κι' ἔφτασαν στὴ Βοστίτσα, σκίζοντας οὖλο τὸ Μοριᾶ καὶ πολεμώντας ἀδιάκοπα σαράντα ἡμερόνυχτα μὲ χιλιάδες Τούρκους. Ὅμως στὸ διάβα τους, ἕνα διαλεχτὸ παλληκάρι, ὁ Καραχάλιος, μ' ἄλλους 45 σύντροφους μαζί, χωρὶς νὰ τὸ νοιώσουν, ἔπεσαν ἀνάμεσα σὲ δυνατὴ παγανιά, ποὺ εἶχαν στημένη οἱ ὀχτροί. Κι' ἀφοῦ τοὺς ξαρμάτωσαν, τοὺς ἔφεραν οἱ Τοῦρκοι στὴν

1. Τ. Κανδηλώρου, «Ὁ Ἀρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου». Γ. Ἀντωνοπούλου, «Ζαχυριᾶς Μπαρμπιτσιώτης», περιοδ. «Δραγατσάνιον».

Τριπολιτσᾶ κι' ὁ πασᾶς διάταξε νὰ τοὺς πάρουν τὰ κεφάλια. Τότες ὁ Καραχάλιος παρακάλεσε τὸν πασᾶ, νὰ τὸν ἀποκεφαλίσει τελευταῖον. Ἀνυποψίαστος ὁ πασᾶς, τοῦ ἔκαμε τὴ χάρη. Κι' ὁ Καραχάλιος, τὴν ὥρα ποὺ ἀποκεφάλιζαν τὸ κάθε παλληκάρι, τοὺς τραγουδοῦσε κι' ἀπὸ ἕνα λεβέντικο τραγοῦδι, γιὰ νὰ τοὺς καλοκαρδίσει ! Ὡς ὅτου ἦρθε κι' ἡ δική του ἡ σειρά, γιὰ τὸ δικό του τὸ κεφάλι...

Τέλος, στὴ Βοστίτσα, ἐχώρισαν οἱ ἄλλοι Ρουμελιῶτες κλέφτες ἀπὸ τοὺς Μοραΐτες. Καὶ φαίνεται κι' ὁ καπετὰν Γιῶργος (ποὺ θὰ τοὺς ἦταν ὁδηγός), μιὰ καὶ βρέθηκε στὸν τόπο του, ἔμειν' ἐκεῖ νὰ ἡσυχάσει. Μὰ πού, τὸν χώρασε πιὰ πολὺν καιρό, τὸν ἀδάμαστο κι' ἀνήσυχο πολεμιστή, τὸ κλειστὸ χωριό του. Τὸ κλέφτικο αἷμα του, τὸν γαργάλιζε γιὰ πόλεμο, ποὺ εἶχε γίνει ἡ ζωή του. Καὶ ξαναπαίρνει τὰ βουνὰ μ' ἄλλα 40 παλληκάρια καὶ τὸ Ρουμελιώτη κλέφτη Καραδήμα καὶ στήνουν τὰ λημέρια τους πάνω στὸν «Ψηλὸ Βράχο».

Μὰ οἱ προδότες προεστοί, ὁ Θεμελῆς κι' ὁ Ἀναστασάκος, ποὺ τἄχαν ἕνα μὲ τοὺς Τούρκους, τοὺς ἔφεραν κρυφὰ κι' ἐστήσανε χωσιὰ στὴν «Τρανὴ Λάκκα» κι' ἀφάνισαν τοὺς κλέφτες. Κι' ὁ καπετὰν Γιῶργος, φεύγει πάλι γιὰ τὴ Ρούμελη, μ' ἑφτὰ μόνο ποὺ σώθηκαν. Θρήνησ' ὁ λαὸς τῆς Κουνινᾶς, τὸν ἄδικο χαμὸ τόσων παλληκαριῶν καὶ τοῦ Ρουμελιώτη Καραδήμα

Τὸ κρῖμα νἄχει ὁ Θεμελῆς
τἄδικο ὁ Ἀναστασάκος...

Μὰ τώρα πιὰ στὴ Ρούμελη, ὁ Μοραΐτης κλέφτης, νοιώθει σὰν ἔρημος καὶ ὀρφανεμένος. Ὁ ψυχοπατέρας του, ὁ ἀσύγκριτος Ἀντρίτσος πᾶει πιά, τὸν ἔφαγε ἡ Φράγκικη μπαμπεσιά! Σὰ ν' ἄδειασε ὁ τόπος, σὰ νἄταν πικραμένα τὰ βουνά.

— *Ποῦ νἄναι, τί νὰ γίνηκαν, οἱ κλέφτες, οἱ Ἀντρουτσαῖοι ;*

Κι' ὅταν στὴ Λειβαδιά, ποὺ τὸν κυνήγησαν οἱ Τοῦρκοι, σκοτώθηκε κι' ὁ κλέφτης πατριώτης του Μπουσμάδης, ὁ καπετὰν Γιῶργος ἀποθυμάει πάλι τὸ Μοριᾶ. Γιατὶ ἄρχισαν νὰ φτάνουν ἀπὸ ἐκεῖ ἀπανωτὰ μαντᾶτα, πὼς οἱ Φιλικοὶ εἶχαν ἀνάψει τὰ αἵματα τοῦ κόσμου κι' οὖλοι τους ἑτοιμάζουνται νύχτα καὶ μέρα γιὰ ξεσηκωμό.

Καὶ σὰν ἦρθε γοργὰ κι' ἡ ἅγια ὥρα, ποὺ βρόντηξε τοῦ λυτρωμοῦ τὸ καρυοφύλι, ὁ παλαίμαχος κλέφτης, ποὺ δικαιώνονταν οἱ πολύχρονοι ἀγῶνες του, ποὺ βαστιέται πιά! Μὲ δάκρυα στὰ μάτια κι' ἀκράτητος πετιέται στὸ Μοριᾶ κι' ἄχ! νἄναι εὐλογημένη τούτη ἡ ὥρα, ποὺ τὸν ἀξίωσε ὁ Θεός γιὰ τὴ Μεγάλη τὴν Ἀνάσταση...

Καὶ χωρὶς νὰ χάνει τὸν καιρό, μὲ 40 λεβέντες Κουνινιῶτες, πότε μὲ τὸ Λόντο, πότε μὲ τὸ Δ.Μελετόπουλο,πολεμάει ἀδιάκοπα, ὄχι μόνο στὸ Μοριᾶ, μὰ καὶ περνώντας στὴν ἀγαπημένη του τὴ Ρούμελη, ἀγωνίζεται μαζὶ μὲ τὸν ἀντάξιο γυιὸ τοῦ παλιοῦ καπετάνιου του τὸν Ὀδυσσέα, γιὰ τὴ λευτεριὰ τοῦ Γένους, στὸ Μεσολόγγι, στὴ Φουντάνα, στὴν Ἄμπλιανη κι' ἀκούραστος, παρ' ὅλα του τὰ χρόνια καὶ τὶς ἀρρώστειες, ξαναγυρνάει νὰ πολεμήσει στὸ Μοριᾶ[1].

Μὰ ἦρθαν τὰ δύστυχα τὰ χρόνια, ποὺ ὁ Ἰμπραΐμης ἁλώνιζε κι' ἀφάνιζε τὸ Μοριᾶ καὶ στὴν Ἀχαγιᾶ φούντωσε τ' ἄτιμο τὸ μόλυσμα μὲ τὸ «προσκύνημα» κι' ἁπλώθηκε κατὰ τὸ Νοτιὰ κι' ἦταν φόβος νὰ σβύσει ὁλότελα τὴν Ἐπανάσταση. Οἱ Τουρκοπροσκυνημένοι μ' ἀρχηγὸ τὸ Νενέκο κι' ὅλους τοὺς καπεταναίους τῶν κοτζαμπάσηδων, ἐπλήθυναν πολὺ κι' ἦταν παναθεμάτους κίνδυνος πιὸ μεγάλος κι' ἀπὸ τὸν Ἰμπραΐμη. Στὴν τόσο κρίσιμη αὐτὴ περίσταση, ποὺ οἱ καπεταναῖοι τῶν κοτζαμπάσηδων λιποψύχησαν, ὁ Γιωργο-Μοραΐτης, ἀπὸ τοὺς πρώτους ἔτρεξε νὰ βοηθήσει τὸν ἀρχηγὸ Κολοκοτρώνη, ποὺ ἔδωσε τὸ σύνθημα :

— Τσεκοῦρι καὶ φωτιά, στοὺς προσκυνημένους!

Ὁ ἀγώνας δμως εἶναι πολὺ σκληρός. Γιατί, τοῦτοι οἱ ἀντίχριστοι πολέμαγαν μὲ πιὸ πολὺ πεῖσμα κι' ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ πολλοὶ ἀπὸ δαύτους ἦταν μυστικοὶ κι' ἄγνωστοι κι' ἔφερναν κρυφὰ καὶ ξαφνικὰ τοὺς ὀχτρούς.

Ἔτσι, τὸν Ἀλωνάρη τοῦ 1827, ὅταν οἱ πατριῶτες ὀχυρώθηκαν στὸ μοναστήρι τ' Ἁγιάννη στὰ Τσετσεβά, ὁ διπλοπρόσωπος ὁπλαρχηγὸς τοῦ κοτζάμπαση Α. Λόντου, ὁ Γκολφίνος Λουμπιστιάνος, ποὺ τοὺς ἔκανε τὸ φίλο, ἔφερε κρυφὰ τὸν Ντελῆ - Ἀχμὲτ μὲ τὸν ἀρχιπροδότη Νενέκο καὶ 3000 Τούρκους καὶ προσκυνημένους κι' ἕνα κανόνι μαζί, καὶ τοὺς μπλοκάρανε ἀπὸ

1. «Ἀρχεῖον Α. Λόντου», τ. Β', 206. Ν. Κασομούλη, «Στρατιωτικὰ ἐνθυμήματα», τ. Α', 243 – 247.

οὔλες τὶς μεριές. Ὁ ἀτρόμητος καπετὰν Γιῶργος μὲ τὰ διαλεχτά του παλληκάρια εἶχε πιάσει τὸ ἐπικίντυνο ταμπούρι, ποὺ ἦταν ὄξω ἀπὸ τὸ μοναστήρι. Οἱ Τοῦρκοι ἔκαμαν ὁρμητικὸ γιουρούσι, μὰ οἱ ἡρωϊκοὶ πατριῶτες, ἐβάσταγαν καλά. Τότες ὁ ἄπιστος Τουρκο-Γκολφίνος, ἀνήσυχος, ἔφερ' ἀπὸ μυστικὸ κι' ἄγνωστο μονοπάτι τρεῖς φάλαγγες ἀπὸ 600 Τούρκους, καρσὶ στὸ ἐξωτερικὸ ταμπούρι. Οἱ τρεῖς Τούρκικες κολῶνες χύμηξαν λυσσασμένα τρεῖς φορὲς νὰ πάρουν τὸ ταμπούρι, μὰ οἱ λιγοστοὶ πατριῶτες ἂν καὶ προδομένοι τοὺς σιγύρισαν καλὰ μὲ τὸ καφτὸ μολύβι καὶ τοὺς ἀναποδογύρισαν.

Οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι ποὺ ἔφτασαν στὸ μεταξύ, ἄρχισαν νὰ χτυπᾶνε τοὺς δικούς τους ἀπὸ πίσω, γιὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ κάμουν καὶ τέταρτο γιουρούσι. Καὶ τότες, αὐτοὶ κλείνοντας τὰ μάτια, ρίχτηκαν τυφλοὶ ἀπάνω στὸ ταμπούρι, ἀλαλάζοντας;

—Ἀμὲτ · Μουαμέτ. Παραδοθῆτε Γκιαούρηδες!

— Πίσω, ἄπιστοι...

Κι' ἐφούντωσε ἡ τρομερὴ μάχη, καθὼς ἤρθαν στὰ χέρια κι' ἐπολέμαγαν κορμὶ μὲ κορμί, μ' ὅτι νὰ φανταστεῖς: μὲ ντουφέκια, μὲ γιαταγάνια καὶ μὲ χάρμπες. Σωστὴ κόλαση ἔγινε τὸ ταμπούρι! Ὁ σαματᾶς ἦταν φοβερός, ἀπὸ τοὺς ἀλαλαγμούς, τὰ σπαθιὰ ποὺ ἔσπαζαν καὶ τὰ κορμιὰ ποὺ ἔπεφταν. Μὰ οἱ ἡρωϊκοὶ πατριῶτες, ποὺ πολέμαγαν σὰ λιοντάρια μὲ ἀναρίθμητους ὀχτρούς, μέσα στὸ κυκλωμένο ταμπούρι, ὅλο καὶ λιγόστευαν.

Κι' ἀργὰ τὴ νύχτα, ξαφνικά, ἐπειτ' ἀπὸ τὸν τόσο σάλαγο καὶ τοὺς ἀλαλαγμούς, μιὰ ἡσυχία φοβερὴ ἁπλώθηκε στὸ φλογισμένο τὸ ταμπούρι. Οἱ Τοῦρκοι φοβισμένοι καὶ δισταχτικοὶ πλησίασαν, μὰ τί νὰ ἰδοῦν... Τὰ παλληκάρια, κοίτουνταν χιλιοτρυπημένα καὶ νεκρὰ κι' ἀνάμεσά τους ὁ παλαίμαχος ἀρχηγός τους, ὁ κλεφτοκαπετάνιος τῆς Κουνινᾶς Γιωργο - Μοραΐτης, ποὺ τερμάτισεν ἔτσι ἡρωϊκὰ τὴν πολύχρονη κλέφτικη ζωή του. Μὰ καὶ οἱ πολὺ ἐλάχιστοι, ποὺ μέσα στὸ σαματᾶ καὶ τὴν τόση σύγχυση, μπόρεσαν νὰ σωθοῦν, ἦταν τὰ κοντάκια καὶ τὰ σπαθιά τους κατατσακισμένα καὶ πληγωμένοι σὲ τρεῖς καὶ τέσσερις μεριές![1]

1. Βλέπε τὸ σχετικὸ γράμμα τοῦ Δ. Μελετόπουλου στὸν Κολοκοτρώνη, ἀπὸ τὸ ἀνέκτοδο ἀρχεῖο του, ποὺ βρίσκεται στὴν Ἐθν. Βιβλιοθήκη. «Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιὰ» 1951.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΕΝΕΚΟΣ

Ο ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΕΝΟΣ ΠΡΟΔΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1826, μὲ τὸ πέσιμο τοῦ Μεσολογγιοῦ, ἀρχίζει ἡ πιὸ κρίσιμη περίοδο γιὰ τὴν Ἐπανάσταση. Ὁ Ἰμπραΐμ, γυρίζοντας ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι στὸ Μοριᾶ, ξανάρχιζε τὶς ἐξοντωτικὲς περιοδεῖες του, ἀποφασισμένος νὰ πνίξει τὴν Ἐπανάσταση στὸ αἷμα καὶ τὴν καταστροφή.

Κι' ἀφοῦ ἀπὸ τὴν Πάτρα ἦρθε κι' ἔκαψε τὰ ἐγκαταλειμμένα Καλάβρυτα, ἀνέβηκε στὸ Χελμό, ὅπου εἶχαν καταφύγει 5000 ἄνθρωποι ζητώντας σωτηρία. Κι' ἐκεῖ, πάνω ἀπὸ τὰ Κλουκινοχώρια, ἀκολούθησε σὲ λίγο φοβερὴ τραγωδία. Ὅλο ἐκεῖνο τὸ δυστυχισμένο πλῆθος, ἄντρες, γυναῖκες, παιδιὰ καὶ γέροι ξεχύθηκαν, ὅπου πρόφταιναν, σὲ κατάσταση πραγματικῆς ἀλλοφροσύνης καὶ μὲ κραυγὲς ἀπελπισίας καὶ φρίκης γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸ μαχαίρι τῶν Ἀραπάδων, ποὺ ἀλύπητα τοὺς κυνηγοῦσαν. Κάπου 500 βρῆκαν τραγικὸ θάνατο στοὺς βράχους καὶ τὰ πολλὰ χιόνια, προσπαθώντας νὰ σωθοῦν. Ἐνῶ ἄλλοι, στὴν ἀπελπισία τους, ρίχτηκαν μόνοι στοὺς γκρεμοὺς καὶ στὰ φαράγγια, προτιμώντας τὸ θάνατο, παρὰ νὰ πέσουν στὰ χέρια τῶν Ἀραπάδων. Καὶ μόνον ἡ ξαφνικὴ ἐμφάνιση τοῦ Ν. Πετιμεζᾶ στὸ Ξηροκάμπι, ἐπρόλαβε μεγαλύτερο κακό. Ὁ Ἰμπραΐμ, ἀφοῦ αἰχμαλώτισε 1000, ξαναγύρισε στὰ Καλάβρυτα μὲ χίλια φορτώματα τρόφιμα κι' ἄλλα εἴδη ποὺ ἅρπαξε στὰ Καλαβρυτοχώρια καὶ τράβηξε γιὰ τὴν Τρίπολη. Μὰ οὔτ' ἐκεῖ ἔμεινεν ἥσυχος. Ὅλο τὸ 1826 ἁλωνίζει κυριολεχτικὰ τὸ Μοριᾶ, ἐρημώνει συστηματικὰ τὸν τόπο, καίει σπίτια, κόβει δέντρα, αἰχμαλωτίζει ἀνθρώπους, ἁρπάζει ζῶα καὶ τὶς σοδιὲς καὶ φέρνει σὲ πραγματικὴν ἀπόγνωση τοὺς δυστυχισμένους τοὺς Μοραΐτες.

Οἱ ἐξοντωτικὲς αὐτὲς ἐκστρατεῖες τοῦ Ἰμπραΐμ, ὁ θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη, ἡ καταστροφὴ στὸ Κερατσίνι, ἡ παράδοση τῆς

'Ακρόπολης καὶ τὸ προσκύνημα κι' ἡ ὑποταγὴ τῆς Ρούμελης, δημιούργησαν στὰ 1827, μεγάλη σύγχυση καὶ πανικὸ καὶ μιὰ φοβερὴν ἀβεβαιότητα κι' ἀπογοήτευση γιὰ τὸν 'Αγώνα. «*Οὐδέποτε ἡ ἀποθάρρυνσις εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτον βαθμόν*», γράφει ὁ Γερβῖνος [1]. 'Ο τρόμος καὶ ἡ ἀπελπισία κυριαρχοῦσαν παντοῦ.

Τὴ φριχτὴ λοιπὸν αὐτὴ κατάσταση καὶ τὸ πέσιμο τοῦ ἠθικοῦ, ἀποφάσισε νὰ ἐπωφεληθεῖ ὁ 'Ιμπραΐμ καὶ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1827, ἀλλάζει σύστημα καὶ προσπαθεῖ μὲ τὸ καλὸ νὰ παρασύρει τοὺς Μοραΐτες νὰ προσκυνήσουν, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε κάμει καὶ ὁ Κιουταχῆς στὴ Ρούμελη.

Καὶ στὴν προσπάθειά του αὐτὴ βρῆκε πρόθυμο τὸν ὁπλαρχηγὸ τοῦ κοτζάμπαση τῆς Πάτρας Μπενιζέλου · Ρούφου, τὸ Δημήτρη Νενέκο, ἀπὸ τὴ Ζουμπάτα τῆς 'Αχαΐας, ποὺ καὶ πρὶν ἔδειχνε διάθεση νὰ πάει μὲ τοὺς Τούρκους καὶ βρίσκονταν σὲ μυστικὴ συνεννόηση μαζί τους.

'Ο Νενέκος, ποὺ ἦταν πολὺ ζηλόφθονος καὶ φίλαρχος, εἶχε δολοφονήσει τὸν ἀντίζηλό του ὁπλαρχηγὸ Σπανοκυριάκο καὶ τὸν πρῶτο ξαδερφό του Σαγιᾶ. Καὶ τώρα, ποὺ ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε διορίσει τοὺς Κουμανιωταίους καὶ τοὺς Πετιμεζαίους ὁπλαρχηγοὺς στὴν 'Αχαΐα, ἦταν πολὺ δυσαρεστημένος, καθὼς καὶ οἱ ἀρχηγοί του κοτζαμπάσηδες, ποὺ ὅπως ἐβεβαίωναν πολλοί, τὸν παρακίνησαν ν' ἀκολουθήσει κι' αὐτὸς τὸ παράδειγμα τῶν καπεταναίων τῆς γειτονικῆς Ρούμελης. 'Ο προηγούμενος μάλιστα Μεγαλοσπηλαιώτης Συμεών, ἔλεγε ὅτι συνταξίδεψε μὲ τὸν ἄνθρωπο ποὺ στάλθηκεν ἐπίτηδες ἀπὸ τὸν Πόρο νὰ τὸν παρακινήσει νὰ προσκυνήσει [2].

'Οπωσδήποτε, ὁ Νενέκος ἦταν ἱκανὸς ὁπλαρχηγὸς καὶ μὲ τὴν παλληκαριὰ ποὺ ἔδειξε στὴν πολιορκία τῆς Πάτρας καὶ τοῦ Μεσολογγιοῦ, ἐξασκοῦσε μεγάλην ἐπιρροὴ στ' 'Αρβανιτοχώρια τῆς 'Αχαΐας.

'Ο 'Ιμπραΐμ κολάκεψε πολὺ τὸ Νενέκο, τοῦ ἔδωσε χρήματα, τόπους, ἄλογα, βόδια κι' ἀπαλλαγὴ ἀπὸ φόρους σ' ὅλη τὴ γενιά του. Ἄφησ' ἐλεύθερους πολλοὺς αἰχμάλωτους συμπατριῶτες του, ποὺ φυσικὰ ἔγιναν ὀπαδοὶ καὶ προπαγανδιστές του.

1. «'Ιστορία 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως», τόμ. Β', σελ. 283.
2. Ν. Σπηλιάδη, «'Απομνημονεύματα», τ. Γ' 322.

Μ' αὐτὲς τὶς τιμὲς καὶ τὴ φανερὴ ὑποστήριξη τῶν ἀνθρώπων του ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ Νενέκος ἀπόχτησ' ἀκόμα μεγαλύτερη δύναμη καὶ κῦρος. Καὶ δὲν ἀργησαν ν' ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του ὅλοι οἱ Ἀλβανόφωνοι καπεταναῖοι καὶ προεστοὶ τῶν χωριῶν τῆς Πάτρας, ἀναγνωρίζοντας τὸ Νενέκο γι' ἀρχηγό τους.

Ἔτσι, τὸ προσκύνημα ἔπαιρν' ἐπίσημη κι' ὁμαδικὴ πλέον μορφὴ στὴ Β.Δ. ἄκρη τοῦ Μοριᾶ, ποὺ γειτόνευε μὲ τὴν προσκυνημένη Ρούμελη. Κι' ἀφοῦ ἐπέτυχε τὸ σκοπό του ὁ Ἰμπραΐμ, γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει τοὺς προσκυνημένους (μὲ σύσταση τοῦ Νενέκου), τοὺς χορήγησε πολλὰ ὠφελήματα (πεντάχρονη φορολογικὴ ἀσυδοσία, τόπους, ξαναφτιάξιμο σπιτιῶν, δωρεὰν ἄλογα, βόδια καὶ σπόρο γιὰ νὰ καλλιεργοῦν). Σταμάτησε τὶς καταστροφὲς καὶ διαρπαγές, ἀγόραζε ὅλα τὰ τρόφιμα κι' ἀπαγόρευε στοὺς Τούρκους νὰ τοὺς πειράζουν, ἀπειλώντας τους μὲ κρεμάλα, ὥστε, κατὰ ποὺ λέει ὁ Κολοκοτρώνης «Τοῦρκος δὲν ἐκότασε στάχυ νὰ κόψῃ καὶ ὅλα μὲ τὸν παρᾶ» [1].

Μὰ ἔξὸν ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέτρα, ποὺ ἔκαναν μεγάλη ἐντύπωση στὸ λαὸ τοῦ Μοριᾶ, ὀργάνωσε καὶ στρατὸ ἀπὸ 2000 προσκυνημένους καὶ τοὺς ἐπλήρωνε μάλιστα καλά. Καὶ γιὰ νὰ τοὺς ἐξασφαλίσει περσότερο, τοὺς ἐφοδίασε μὲ «ῥαϊ - μπουγιουρντιὰ» (προσκυνοχάρτια):

«Δίδεται τὸ ἡμέτερον ὑψηλὸν μπουγιουρδὶ ἐπειδὴ ἦλθον μὲ προθυμίαν εἰς τὸ μεγάλο μερχαμέτι μας, προσπίπτοντας ἐξ ὅλης τῆς θελήσεώς τους, προσκυνώντας τὸ κραταιὸν Δοβλέτι μας καὶ ἡμᾶς καὶ ζητοῦντες παρ' ἡμῶν τὸ ῥάγι. Βλέποντες λοιπὸν τὴν ἐμπιστοσύνην τους ὁποὺ ὑπόσχονται πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐδόθη τὸ ὑψηλὸν ῥαγι - μπουγιουρδί μας νὰ εἶναι προφυλαγμένοι τόσον ἀπὸ τὰ στρατεύματά μας ὅσὰν καὶ ἀπὸ κάθε ἐναντίον ἡ τιμή τους, ἡ ζωή τους, καὶ ὅλον τὸ πρᾶγμα τους ὅ,τι ἔχουν καὶ νὰ εἶναι αὐτοὶ διὰ πάντα κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν τους πιστοὶ ῥαγιάδες, νὰ δουλεύουν τὸν τόπον τους, καθὼς καὶ πρῶτα, χωρὶς νὰ ἔχουν καμμία ὑποψίαν εἰς ὅτι ἐναντίον τοὺς ἀκολουθήση ἀπὸ κακοὺς

---

1. Φωτάκου, «Ἀπομνημονεύματα», τ. Β', 401 καὶ Κολοκοτρώνη, «Διήγησις».

ἀνθρώπους καὶ ζορμπάδας, εὐθὺς νὰ δίδουν εἴδησιν πρὸς ἡμᾶς, ὁποῦ νὰ τοὺς προφτάση καὶ νὰ τοὺς φυλάξη ἡ ὑψηλὴ ἡμῶν δύναμις, καὶ οὕτως τοὺς ἔδόθη τὸ παρὸν δαγι - μπουγιουρδί μας εἰς ἡσυχίαν καὶ ἔνδειξίν τους».

Ἔχοντας τὰ προσκυνοχάρτια οἱ προσκυνημένοι μποροῦσαν νὰ πηγαινοέρχουνται ἀνενόχλητοι στὸ στρατόπεδο τῶν Ἀραπάδων καὶ στὴν Πάτρα, νὰ ἐμπορεύουνται, νὰ πουλοῦν τρόφιμα καὶ νὰ κερδίζουν χρήματα, πρᾶγμα ποὺ ἦταν μεγάλος πειρασμὸς γιὰ τοὺς ἄλλους ποὺ τοὺς ἔδερνε ἡ φτώχεια.

Μ' αὐτὰ τὰ προστατευτικὰ μέτρα τοῦ Ἰμπραΐμ οἱ προσκυνημένοι ἔγιναν θρασύτεροι κι' ἀσύδοτοι, ἐπρόδιναν, ἔφερναν νύχτα τοὺς Τούρκους στ' ἀπροσκύνητα χωριά, ἄρπαζαν ζῶα καὶ τὰ πράγματά τους κι' ἐδημιούργησαν μιὰν ἀφόρητη κυριολεχτικὰ κατάσταση. Κι' οἱ Ἕλληνες τῆς γειτονικῆς περιοχῆς, ποὺ εἶχαν ἀπαυδήσει μὲ τοὺς ἐμφύλιους σπαραγμοὺς καὶ τὶς φοβερὲς διαρπαγές, ποὺ τοὺς ἔκαναν τότες οἱ Ρουμελιῶτες καὶ τώρα Τοῦρκοι καὶ προσκυνημένοι μαζί, κι' ἀπὸ τὶς νέες διαμάχες καπεταναίων καὶ προυχόντων κι' ὕστερ' ἀπὸ τὴν καταστροφὴ στὸ Κερατσίνι καὶ τὸ προσκύνημα τῆς Ρούμελης, ἔχασαν πλέον τὴν ἀντοχὴ καὶ τὸ θάρρος τους. Κι' ἐπειδὴ ἐφοβήθηκαν ὅτι θὰ χαθοῦνε σ' ἕναν ἀγώνα χωρὶς τέλος ἄρχισαν κι' αὐτοὶ νὰ προσκυνᾶνε. Ἄλλοι γιατὶ «ἐδειλίασαν», κι' ἄλλοι γιατὶ ἤθελαν νὰ κερδήσουν καιρό, νὰ ξεγελάσουν τάχα τὸν Ἰμπραΐμ καὶ νὰ βολέψουν τὴν περίσταση.

Καὶ μιὰ κι' ἄρχισε τὸ «μόλυσμα», μέσα σὲ δυὸ μῆνες μονάχα (Μάης, Ἰούνης τοῦ 1827), ἐφούντωσε, «πῆρε ἀέρα» κι' ἐπροσκύνησαν διαδοχικὰ ὅλη ἡ Ἀχαΐα, ἡ Γαστούνη, ὁ Πύργος, τὸ Φανάρι (Ὀλυμπία), τὸ μεγάλο μοναστήρι τῶν Ταξιαρχῶν, κι' ἦταν φόβος νὰ μεταδοθεῖ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἀπάτητο Μ. Σπήλαιο [1].

Κι' ἐκεῖνοι ποὺ πρωτοστάτησαν ἦσαν οἱ προεστοὶ στὰ χωριά, ὁ προύχοντας Κρεστενίτης στὸν Πύργο καὶ ὁ δεσπότης Κύριλλος καὶ ὅλοι οἱ καπεταναῖοι τῶν κοτζαμπάσηδων. «Ἐπροσκύνησαν—λέει ὁ Κολοκοτρώνης—ὅλοι οἱ καπεταναῖοι καὶ *ἐπροσκύνησαν οἱ καπεταναῖοι τῶν ἀρχόντων*». Ἐπίσης χαραχτηριστικὸ εἶναι, ὅτι οἱ μισοὶ καλόγεροι στὸ Μ. Σπήλαιο, ποὺ ἦσαν

1. Βλέπε, ἀναλυτικὰ καὶ μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες, Τάκη Α. Σταματόπουλου, «Ὁ μεγάλος κίνδυνος τοῦ 1821, τὸ προσκύνημα στὸ Μοριᾶ».

φίλοι τῶν κοτζαμπάσηδων, ἤθελαν νὰ προσκυνήσουν, ἀντιδροῦσαν ὅμως οἱ ἄλλοι, οἱ λαϊκώτεροι, ποὺ ἦταν μὲ τὸ μέρος τῶν Πετιμεζαίων. Ἀλλὰ καὶ στὰ ἴδια τὰ χωριά, ποὺ μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν προεστῶν καὶ τῶν καπεταναίων τους, παρουσιάζονταν ἔπίσημα ὡς προσκυνημένα, πολλοὶ πατριῶτες ἐξακολουθοῦσαν νὰ μένουν πιστοὶ στὴν Ἐπανάσταση.

Γιὰ τὴν ἐπικίνδυνη ἐπέχταση, ποὺ εἶχε πάρει τὸ προσκύνημα, ὁ Β. Πετιμεζᾶς εἰδοποίησε τὸν ἀρχηγὸ τῶν ὅπλων τοῦ Μοριᾶ Κολοκοτρώνη, ποὺ βρίσκονταν καὶ στρατολογοῦσε στὴν Κορινθία. Καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ποὺ ἀμέσως κατάλαβε πόσο μεγάλος ἦταν ὁ κίνδυνος, «*ἀδυσώπητος ἠγέρθη κατὰ τῆς προδοσίας*»[1]. Μὰ ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἀρκετὴ δύναμη, γιατὶ ἡ Κυβέρνηση (ἡ γνωστὴ «Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ»), τὸν ἄφην' ἀνεφοδίαστο, προσπάθησε στὴν ἀρχὴ μὲ τὸ καλὸ νὰ πείσει τοὺς προσκυνημένους νὰ ξαναγυρίσουν στὴν Ἐπανάσταση. Ἀλλ' αὐτοί, ὄχι μόνο δὲ φάνησαν πρόθυμοι, ἀλλ' ἀντίθετα κατασκόπευαν καὶ καιροφυλαχτοῦσαν νὰ τὸν ἐξοντώσουν ἢ νὰ τὸν πιάσουν ζωντανό, ὅπως εἶχαν δώσει ὑπόσχεση στοὺς Τούρκους. Κι' ἐπειδὴ ὅλος ὁ τόπος εἶχε γεμίσει κατάσκοπους καὶ προδότες, ὁ Κολοκοτρώνης γιὰ νὰ σταματήσει τὸ κακό, ἀναγκάστηκε νὰ διατάξει νὰ χρεμάσουν ἕνα προδότη (ποὺ ὁ Ἰμπραΐμ τοῦ εἶχε δώσει 300 «μπαρπούτια» νὰ τὸν σκοτώσει), καὶ γιὰ παραδειγματισμὸ ἔβαλε στὸ στῆθος του τὸ παρακάτω ἔγγραφο :

«Τέτοιον καταφρονημένον θάνατον θὰ ἔχουν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἐπροσκύνησαν εἰς τὸν Ἰμπραχίμην καὶ δὲν μετανοήσουν νὰ κινηθοῦν κατ' αὐτοῦ ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες. Τοιοῦτον θάνατον θὰ λάβουν καὶ ὅσοι ἔχουν αὐτὸ τὸ ἄτιμον φρόνημα καὶ δὲν τὸ ἀπυβάλλουν. Ἀκόμα καὶ ὅσοι ἐλεύθεροι Ἕλληνες ἱερεῖς τε καὶ λαϊκοὶ δὲν πιάσουν τὰ ὅπλα εἰς τοιαύτην κρίσιμον περίστασιν καὶ δὲν τρέξουν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ μὲ προθυμίαν. Ὁ παρὼν Γιάννης ἀπὸ Μπούμπουκα ἦτο σταλμένος ἀπὸ τὸν Ἰμπραχίμην τσιασίτης (κατάσκοπος) καὶ ἐπιάσθη καὶ λαμβάνει τὸν θάνατον δι' ἀγχόνης». Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τῆς Πελοποννήσου

Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ

---

1. Γερβῖνος, τ. Β', 349. Σπ. Τρικούπη, τ. Β' 25. Κ. Παπαρρηγ. τ. Στ', 183.

Στὸ μεταξύ, ὁ Νενέκος μὲ 2000 προσκυνημένους ἀκολούθαγε πιστὰ τὸν Ἰμπραΐμ καὶ ἔδινε σοβαρὴν ἐνίσχυση στοὺς Τούρκους. Κι' ὅταν ὁ Ἰμπραΐμ ἤρθε νὰ καταλάβει τὸ Μ. Σπήλαιο, ἄφησε τὸν Ντελῆ Ἀχμὲτ στὴν Πάτρα κι' ἔστειλε τὸ Νενέκο ν' ἀνεβεῖ ἀπὸ τὸ Διακοφτὸ καὶ νὰ χτυπήσει τὸ Μ. Σπήλαιο ἀπὸ μέρος ποὺ δὲν ἐπερίμεναν. Ὁ Νενέκος ἔφτασε στὸ Διακοφτό, πολὺ πρωΐ, περικύκλωσε τὴν ἐκκλησία κι' αἰχμαλώτισε 300 γυναικόπαιδα, μαζὶ καὶ τὸν παπᾶ τους μὲ τὰ ἱερά του ἄμφια. Κι' ἀφοῦ ἐπῆρε τρόφιμα, ζῶα κι' ἄλλα πράγματα, ποὺ τὰ φόρτωσε σ' ἀνθρώπους καὶ ζῶα, ὁδήγησε τὸ δυστυχισμένο αὐτὸ κοπάδι ἀπὸ ἀπόκρημνο μονοπάτι στὸ Μ. Σπήλαιο, ὅπου οἱ προσκυνημένοι του ἐπολέμησαν μὲ περσότερο φανατισμὸ κι' ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Καὶ πόση ἦταν ἡ πώρωση κι' ἡ ἀφοσίωση τοῦ Νενέκου στοὺς Τούρκους, φάνηκε τὸν ἴδιο καιρό, ὅταν ὁ Ἰμπραΐμ, (καθὼς πήγαινε στὸ Μ. Σπήλαιο), φτάνοντας στὸ «Χάνι Βερβενίκου», λοξοδρόμησε καὶ μὲ συντροφιὰ μόνο τὸ τσιμπουκοδότη του, περιπλανήθηκε στὸ γειτονικὸ δάσος. Ἐκεῖ συνάντησε τὸ Νενέκο μὲ 57 προσκυνημένους, ποὺ τὸν συντρόφεψαν, τὸν φρούρησαν νὰ κοιμηθεῖ, τὸν περιποιήθηκαν κι' ὅλη τὴν ἡμέρα ἦταν οἱ μοναδικοὶ συνοδοί του. Ἦταν μιὰ σπάνια κι' ἀνεπάντεχτη εὐκαιρία νὰ σκοτώσει ἢ νὰ αἰχμαλωτίσει τὸν Ἰμπραΐμ, νὰ ἀπαλλάξει τὴν Ἐπανάσταση ἀπὸ τὸ φοβερὸ ἐχθρὸ καὶ νὰ γίνει ὁ σωτήρας της. Μὰ ὁ Νενέκος ἦταν κι' ἔμεινε ὁ πιὸ ἄθλιος προδότης ὡς τὸ τέλος. Κι' ὁ Ἰμπραΐμ ἀνταμείβοντας τὴν ἀφοσίωσή του, μ' ἀναφορὰ στὸ Σουλτάνο τὸν ἔκανε «Μπέη».

Ὁ Κολοκοτρώνης μαθαίνοντας τὰ καθέκαστα καὶ βλέποντας ὅτι ὁ Νενέκος χάθηκε ὁριστικὰ γιὰ τὴν Ἐπανάσταση, ἔβγαλε θανατικὴ ἀπόφαση «χάριν τῆς πατρίδος» κι' ἔδωσε γραφτὴν ἐντολὴ στὸ Σαγιᾶ νὰ τὸν ἐξοντώσει ὡς Τοῦρκο κι' ὄχι ὡς Χριστιανό.

Τέλος ὁ Ἰμπραΐμ, ἀφοῦ ἀπότυχε νὰ πάρει τὸ Μ. Σπήλαιο μὲ τὸν ἠρωϊσμό, ποὺ ἔδειξαν οἱ καλόγεροι καὶ οἱ λοιποὶ ὑπερασπιστές του, μ' ἀρχηγὸ τὸ Ν. Πετιμεζᾶ, ἀναγκάστηκε ν' ἀποσύρει τὸν ταχτικὸ στρατὸ μὲ τοὺς εὐρωπαίους ἀξιωματικούς του. Φτάνοντας στὶς Κατσάνες, εἶδε τὸν χρεμασμένο κατάσκοπό του μὲ

τὴν ἐπιγραφή, ἔδωσε διαταγὴ καὶ τὸν ἔθαψαν καὶ πιάνοντας τὰ γένια του φοβέρισε:

— Θὰ δείξω ἐγὼ πόλεμο τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἀπὸ ἐκεῖ τράβηξε γιὰ τὴν Τρίπολη καὶ τὴ Μεσσηνία, καίοντας στὸ δρόμο τὰ χωριὰ τῆς Καρύταινας, ποὺ ἀρνήθηκαν νὰ δεχτοῦνε τὰ βαΐ · μπουγιουντιά του καὶ νὰ προσκυνήσουν.

Ὁ ἀκάματος καὶ ἀτρόμητος Κολοκοτρώνης, τότε μπῆκε στὰ Καλάβρυτα. Δὲν ἔμεινεν ὅμως ἐκεῖ, ποὺ ἦταν σίγουρος κι' ἀσφαλισμένος, ἀλλὰ εἶχε τὴν τόλμη νὰ ἐγκατασταθεῖ ἀνάμεσα στὴν ἴδια τὴ σφηκοφωλιὰ τῶν προσκυνημένων, τοὺς Πετσάκους. Ἡ θέση του ἦταν πολὺ δύσκολη. Ἀναγκάζονταν νὰ διανυχτεύρει ἄγρυπνος στὸ ὕπαιθρο νὰ μὴ τὸν δολοφονήσουν. Γιατὶ ὅλος ὁ τόπος ἦταν γεμᾶτος κατάσκοπους καὶ προδότες καὶ μάλιστα οἱ Πετσακίτες τοῦ ἑτοίμαζαν «***φρικτὴν ἐπιβουλήν***»[1] κι' ἔστειλαν δύο προδότες νὰ φέρουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ τὸν παραδώσουν ζωντανό. Ὅπως εἶχαν προδώσει καὶ προσπαθήσει δύο φορὲς οἱ προσκυνημένοι νὰ σκοτώσουν τοὺς Πετιμεζαίους. Δὲν ἤξερε λοιπὸν ἀπὸ ποιὸν νὰ προφυλαχτεῖ, ἀφοῦ δὲν ἦταν γνωστὸ ποιοὶ πραγματικὰ ἦταν οἱ προσκυνημένοι καὶ ποιοὶ δὲν ἦταν. Γιατὶ ἐξὸν ἀπὸ ἐκείνους ποὖ ἐπήγαιναν φανερὰ μαζὶ μὲ τὸν τούρκικο στρατό, ἄλλοι τους ἔμεναν ἄγνωστοι στὰ χωριά, κατασκόπευαν κι' ἔδιναν χρήσιμες πληροφορίες στοὺς Τούρκους. Στρατόπεδο κανονικὸ δὲ εἶχε, οὔτε μποροῦσε νὰ ἱδρύσει, γιατὶ ἡ ὀλιγαρχικὴ «Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπή», δὲν τὸν ἀναγνώριζε ἀρχηγὸ καὶ παρ' ὅλες τὶς δραματικὲς ἐκκλήσεις του, τὸν ἄφηνε ὅλως διόλου ἀνεφοδίαστο, ἐνῶ ἔστελνε πολεμοφόδια καὶ τρόφιμα στοὺς φίλους καὶ ὁμοϊδεάτες της κατζαμπάσηδες (Λόντο καὶ λοιπούς), ποὺ περιόδευαν ἁπλῶς, χωρὶς νὰ λάβουν μέρος σὲ καμιὰ μάχη ὡς τὸ τέλος καὶ νὰ ρίξουν ἔστω καὶ μιὰ τουφεκιὰ κατὰ τῶν προσκυνημένων καπεταναίων τους. Γι' αὐτὸ μάλιστα οἱ καπεταναῖοι πατριῶτες μὲ γράμματά τους στὸν Κολοκοτρώνη, τοὺς κατηγοροῦσαν ἀνοιχτά, ὅτι συνεργάζουνται μὲ τοὺς προσκυνημένους.

Μὰ παρ' ὅλο τὸν προσωπικὸ κίνδυνο καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀθλιότητα, ὁ Κολοκοτρώνης «***εἰς τὴν λίαν κινδυνώδη αὐτὴν***

---

1. Σπηλιάδη, τ. Γ', 468.

περίστασιν»[1] γιὰ τὴν πατρίδα, δὲν ἔχασε τὸ θάρρος του ἀλλά, ὅπως πάντα, ἔμεν' ἀλύγιστος κι' ἀκλόνητος στὴ θέση του μαζὶ μὲ τοὺς ἀντάξιους καπεταναίους του καὶ τὸν ἀπροσκύνητο λαὸ ποὺ τοὺς ἀκολουθοῦσε. Κι' ἔστειλ' ἀποσπάσματα σ' ὅλα τὰ προσκυνημένα χωριὰ νὰ πάρουν πίσω τὰ προσκυνοχάρτια κι' ἐκάλεσε τοὺς προεστοὺς νὰ πᾶνε νὰ τοῦ δηλώσουν μετάνοια.

Ὅμως οἱ Πετσακίτες προεστοί, ἀντὶ νὰ πᾶνε στὸν Κολοκοτρώνη, ἐπῆγαν στοὺς Τούρκους. Κι' οἱ Νεζερίτες προσκυνημένοι, ἐνῶ ἔλεγαν ὅτι θὰ γυρίσουν στὴν Ἐπανάσταση, ἐπῆγαν στὴν Πάτρα κι' ἔφεραν αἰφνιδιαστικὰ τὸ Νενέκο μὲ τὸν Ντελῆ-Ἀχμὲτ στὸν Ἄϊ-Βλάση, ὅπου ἦταν στρατοπεδευμένος ὁ Β. Πετιμεζᾶς, χωρὶς τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια. Κι' ἀφοῦ ἐνίσχυσαν σημαντικὰ τοὺς Τούρκους (στέλνοντας ὅλα τὰ Νεζεριτοχώρια, ἀνάλογη βοήθεια μὲ τὴ δύναμή του τὸ καθένα), ἐπολέμησαν τὸν Πετιμεζᾶ *«πεισματικῶς»*[2] καὶ μὲ περσότερο φανατισμὸ κι' ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὸν ἀνάγκασαν ν' ἀποσυρθεῖ.

Ὁ πολύπειρος Κολοκοτρώνης ἔβλεπε τώρα καθαρά, πόσο ἐπικίνδυνη μορφὴ ἔπαιρνε τὸ προσκύνημα καὶ ὅτι ἦταν φόβος νὰ σβύσει τὴν Ἐπανάσταση, ποὺ βρίσκονταν στὴν κρίσιμη καμπή της. Ὁ καιρὸς δὲ σήκωνε πιὰ ἤπια μέτρα καὶ καλωσύνες. Ἔπρεπε νὰ δράσει μὲ σκληρὸ καὶ ἀποφασιστικὸ τρόπο γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ πατρίδα ἀπὸ τὴ βέβαιη καταστροφή, ὅπως τοῦ τόνιζαν ὁ Β. Πετιμεζᾶς, ὁ Δ. Μελετόπουλος, ὁ Γ. Χελιώτης κ.ἄ. Κι' ἀναμετρώντας τὸν φοβερὸ κίνδυνο, κάλεσε ὅλους τοὺς πατριῶτες ἀπὸ 15—60 χρόνων στὰ ὅπλα κι' ἔδωσε τὸ περίφημο σύνθημά του *«τσεκοῦρι καὶ φωτιὰ στοὺς προσκυνημένους»*! Ἔστειλε τοὺς ὁπλαρχηγούς του, *«τοὺς κρατίστους τῆς Πελοποννήσου»*[3] στὰ προσκυνημένα χωριὰ μὲ τὴ διαταγή:

«Ὅγιο χωριὸ δὲν γυρίσει πίσω εἶναι τὰ σπίτια του καημένα, τ' ἀμπέλια του καημένα, θὰ τοὺς ἀφανίσω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς...».

---

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, «Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τ. ΣΤ', 183 (ἔκδοση Ἐλευθερουδάκη).
2. Ἰ. Θ. Κολοκοτρώνη, «Ἑλληνικὰ Ὑπομνήματα», 509.
3. Κ. Παπαρρηγ. ὅπου παραπάνω.

Καὶ πόσο εἶχε δίκηο ν' ἀνησυχήσει γιὰ τὴν κατάσταση καὶ νὰ λάβει τὰ σκληρὰ μέτρα (ποὺ οἱ κοτζαμπάσηδες δὲν ἔχασαν τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν κατηγορήσουν), φάνηκε σὲ λίγο. Γιατὶ δὲν εἶχε προφτάσει νὰ ὁλοκληρώσει τὶς ἐνέργειές του, ὅταν ἤρθε τὸ φοβερὸ ἄγγελμα γιὰ τὴν καταστροφὴ ποὺ ἔπαθαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ Τούρκους καὶ προσκυνημένους στὰ Τσετσεβά. Ὁ ἄθλιος Νενέκος, συνεννοημένος μυστικὰ μὲ τὸν Τσετσεβίτη Γκολφίνο Λουμπιστιάνο (ὁπλαρχηγὸ ταῦ κοτζάμπαση Ἀντρέα Λόντου), ἔφερε τὸ Ντελῆ-Ἀχμὲτ μὲ 3.000 στὰ Τσετσεβοχώρια κι' ἐχτύπησαν αἰφνιδιαστικὰ τοὺς πατριῶτες, ποὺ ἦταν ὀχυρωμένοι σὲ ταμπούρι, ἔξω ἀπὸ τὸ μοναστήρι τ' Ἁγιάννη. Στὴ φοβερὴ μάχη ποὺ βάσταξεν ὡς τὶς 10 τὴ νύχτα, οἱ λιγοστοὶ πατριῶτες ἐπολέμησαν μ' ἀφάνταστον ἡρωϊσμὸ κι' ἐθυσιάστηκαν ὅλοι τους μαζὶ μὲ τὸν παλαίμαχο κλεφτοκαπετάνιο τῆς Κουνινᾶς Γιῶργο Μοραΐτη.

Ἡ καταστροφὴ στὸν Ἁγιάννη στὰ Τσετσεβά, ποὺ στοίχισε τὴ ζωὴ σὲ πάνω ἀπὸ 75 διαλεχτὰ παλληκάρια καὶ ἡ δραστηριότητα ποὺ ἔδειξεν ὁ προδότης Νενέκος, ἔκαμε τοὺς προσκυνημένους θρασύτερους κι' ἀσυγκράτητους καὶ τὸ «μίασμα» ὁλοέν' ἁπλώνονταν ἀπειλητικὰ κατὰ τὸ Νοτιά, στὴν Τριφυλία καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴ Μεσσηνία. Ὁ προδότης Νενέκος μὲ τοὺς προσκυνημένους του ἔγιν' ὁ φόβος κι' ὁ τρόμος κι' ἀπόβαινε πιὸ ἐπικίνδυνος κι' ἀπὸ τὸν Ἰμπραΐμ. Ὅλος ὁ Μοριᾶς ἐκινδύνευε νὰ χαθεῖ! Κι' ὁ ἴδιος ὁ ἀτρόμητος Κολοκοτρώνης ἀνησύχησε:

— Εἰς τὸν καιρὸν τοῦ προσκυνήματος—ὁμολογεῖ—ἐφοβήθηκα μόνον διὰ τὴν πατρίδα μου, ὄχι ἄλλην φορά, οὔτε εἰς τὰς ἀρχάς, οὔτε εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Δράμαλη ποὺ ἦρθε μὲ 30.000 στράτευμα ἐκλεκτό, οὔτε ποτέ, μόνον εἰς τὸ προσκύνημα ἐφοβήθηκα...

Κι' ἐπειδὴ ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος παρουσιάζονταν τώρα στὴ Μεσσηνία, ὅπου βρίσκονταν κι' ὁ Ἰμπραΐμ, ὁ Κολοκοτρώνης ἔτρεξε γιὰ ἐκεῖ, ὅπου μόνος του ὁ ἡρωϊκὸς Νικηταρᾶς μὲ λιγοστὲς δυνάμεις (γιατὶ οἱ στρατιῶτες του ***ἔφευγαν ἀπὸ τὴν πεῖνα***), καὶ χωρὶς πολεμοφόδια, ἀγωνίζονταν νὰ ἐμψυχώσει τὸν κόσμο καὶ νὰ προλάβει τὸ κακό.

Φεύγοντας ὁ Κολοκοτρώνης, ἄφησε τὸν Πλαπούτα καὶ τοὺς ἄξιους καπεταναίους του μαζὶ μὲ τὸν περσότερο λαὸ (ποὺ μένον-

τας ἀπροσκύνηνος εἶχε ξεσηκωθεῖ στὸ πόδι καὶ ξεφυτρώνοντας αἰφνιδιαστικά, χτυποῦσε τοὺς Τούρκους νύχτα καὶ μέρα καὶ δὲν τοὺς ἄφηνε ν' ἀνασάνουν), νὰ πάρουν μὲ τὴ βία τὰ προσκυνοχάρτια καὶ νὰ πιάσουν τὸν προδότη Νενέκο ζωντανὸ ἢ νεκρό. Πραγματικά, ἡ ἀπειλὴ γιὰ τὰ «σκληρὰ μέτρα», ἔφερε τὰ πρῶτα καλὰ ἀποτελέσματα καὶ οἱ προσκυνημένοι καὶ οἱ καπεταναῖοι τους ***«ἐκόντες ἄκοντες»***, ἄρχισαν στὴν Ἀχαΐα νὰ ξαναγυρίζουν στὴν Ἐπανάσταση, γιὰ νὰ μὴ τοὺς κάψουν τὰ σπίτια.

Ὁ ἀρχιπροδότης Νενέκος, πολὺ ἀνήσυχος, ποὺ ἔβλεπε πὼς περιορίστηκε τὸ προσκύνημα κι' ἔχοντας ἀκόμα 500 προσκυνημένους, ποὺ τοῦ ἔμεναν πιστοί, ἐπῆρε τὸν Ντελῆ Ἀχμὲτ ἀπὸ τὴν Πάτρα, ἦρθαν στὴν Αἰγιάλεια νὰ τὴν ἀναγκάσουν νὰ ξαναπροσκυνήσει καὶ νὰ πάρουν τὸ σταφιδόκαρπο. Κι' ἀφοῦ ἐχτύπησαν στὴν Κουνινὰ τοὺς ἄπροσκύνητους πατριῶτες, κατέβηκαν στὴν Ἀκράτα καὶ ξαναγύρισαν στὴν Πάτρα.

Κοντά, σὰν ἔμαθαν, ὅτι ὁ Κολοτρώνης ἔφυγε γιὰ τὴ Μεσσηνία, ὁ Νενέκος μὲ τὸν Ντελῆ - Ἀχμὲτ ἦρθαν μὲ πολὺ στρατὸ καὶ ἱππικὸ καὶ κανόνια στὰ Καλαβρυτοχώρια (τελειώνοντας ὁ Αὔγουστος τοῦ 1827), νὰ χτυπήσουν τὸν Πλαπούτα, τὸ Δ. Μελετόπουλο, τὸ Γ. Χελιώτη, τὸν Παπα Νίκα, Φωτομάρα κ.ἄ., ποὺ εἶχαν πιάσει τὴν ὀχυρὴ θέση τοῦ Καυκοριᾶ. Ἐκεῖ ὅμως, παρ' ὅλες τὶς ἀλλεπάλληλες καὶ πολὺ ὁρμητικὲς ἐπιθέσεις τους, ὁλόκληρες δυὸ μέρες καὶ μιὰ νύχτα, καὶ τοὺς πολλοὺς κανονιοβολισμούς, ἔπαθαν μεγάλη συμφορά. Οἱ ἡρωϊκοὶ Ἕλληνες, ἂν καὶ ***νησιωτικοὶ καὶ μὲ λίγα πολεμοφόδια*** (γιατὶ ἡ Ὀλιγαρχικὴ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπή, μὲ τὴν ἴδια ἐγκληματικὴν ἀδιαφορία γιὰ τὸν κίνδυνο, ἐπέμενε στὶς ἀντενέργειές της), ἐπολέμησαν μ' ἀξιοθαύμαστη γενναιότητα κι' ὄχι μόνο κατόρθωσαν νὰ ἀποκρούσουν τὶς ἐπίμονες ἐπιθέσεις τους, ἀλλὰ καὶ μὲ πέτρες καὶ βράχους ἀκόμα, κατατσάκισαν τοὺς προσκυνημένους καὶ τοὺς Τούρκους. Κι' ὁ προδότης Νενέκος μὲ τὸν Ντελῆ - Ἀχμὲτ ἔφυγαν μὲ μεγάλες ἀπώλειες καὶ ντροπιασμένοι γιὰ τὸ Διακοφτό, καίοντας γιὰ ἐκδίκηση στὸ δρόμο τὰ *χωριά*. Καὶ ἀφοῦ μάζεψαν στὴν παραλία τὸ σταφιδόκαρπο, *ἔφυγαν* στὴν Πάτρα.

Ἡ ἑλληνικὴ νίκη στὸν Καυκαριᾶ στάθηκε πολὺ σημαντικὴ καὶ γιατὶ ἦταν ἡ τελευταία μεγάλη μάχη καὶ νίκη στὸ Μοριᾶ

κατὰ τοῦ Ἰμπραΐμ κι' ἀναζωογόνησε τὸ καταπεσμένο φρόνημα καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη στὴν Ἐπανάσταση, ἀλλὰ καὶ γιατὶ ἀφάνισε σχεδὸν τὸ προσκύνημα στὴν ἀρχική του ἑστία, τὴν Ἀχαΐα.

Μ' ἂν τὸ προσκύνημα ἔσβυνε στὸ Βορεινὸ Μοριᾶ, ὅμως τὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα του, τὸ ἀπειλοῦσε τώρα, ***«ὁ μέγιστος κίνδυνος»*** [1]. Ὁ Ἰμπραΐμ, ποὺ βρίσκονταν στὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια, ἔστειλε τὸν Κεχαγιάμπεη μὲ 13.000 στρατιῶτες καὶ 4.000 τσεκούρα κι' ἅρματα νὰ προσπαθήσει μὲ τὸ καλὸ νὰ τοὺς πείσει νὰ προσκυνήσουν. Καὶ πραγματικὰ μερικὰ πεδινὰ χωριὰ ἔδειχναν τέτοια διάθεση. Κι' ὁ ἴδιος μ' ἄλλο στρατό, ἀποφάσισε νὰ τιμωρήσει τὴν ἀνυπότακτη Καρύταινα, γιατὶ οἱ Πυργιῶτες συνεννοημένοι μὲ τοὺς Φαναρίτες καὶ μὲ ὅσους Καλαβρυτινοὺς καὶ Πατρινοὺς ἐπέμεναν ἀκόμη στὸ προσκύνημα, ἐσχεδίαζαν νὰ χτυπήσουν τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς Καρυτινοὺς κι' ἔγραψαν στὸν Ἰμπραΐμ :

— Θέλομεν νὰ μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν ὑποταγήν· πάσχομεν τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοὺς Καρυτινοὺς τοῦ Κολοκοτρώνη. Ὅθεν ἐνόσῳ ἡ Καρύταινα εἶναι ζωντανὴ τὸ προσκύνημα δὲν ὠφελεῖ οὔτε εἶναι βέβαιον.

Σχεδιάζοντας, λοιπὸν ὁ Ἰμπραΐμ νὰ ὑποτάξει τὴ Καρύταινα γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει καὶ νὰ ἱκανοποιήσει τοὺς προσκυνημένους καὶ νὰ ἐξασφαλίσει ἐλεύθερη ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ἠλεία καὶ τὴν Ἀχαΐα, ἐκάλεσε τὸν Ντελῆ-Ἀχμὲτ καὶ τὸν Νενέκο νὰ τὸν συντρέξουν.

Στὸ μεταξὺ οἱ Μεσσήνιοι, μὲ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Κολοκοτρώνη, ἔδιναν τῆ γνωστὴ ἡρωϊκὴ ἀπάντησή τους στὸν Κεχαγιάμπεη :

—Ἕνας τὸν ἕνα εἴμεθα ἀποφασισμένοι ν' ἀποθάνωμεν ἐλεύθεροι Ἕλληνες.

Καὶ ὁ Κεχαγιάμπεης, ὀργισμένος μὲ τὴν ὑπερήφανη ἀπάντησή τους, ἄρχισε τὸ φοβερό του ἔργο, μὲ τὰ τσεκούρια καὶ τὴ φωτιά, νὰ ἐρημώνει συστηματικὰ τὸν τόπο, κόβοντας σύρριζα χιλιάδες ἐλιές, μουριές, συκιὲς καὶ ξερριζώνοντας τ' ἀμπέλια, ἐνῶ ὁ Κολοκοτρώνης τοῦ τόνιζε :

---

1. Μένδελσον, τ. Α', 736. Πουκεβίλ, 1219.

— Πέτρα ἀπάνω στὴν πέτρα νὰ μὴ μείνει ἐμεῖς δὲν προσκυνοῦμεν... Μόνον ἕνας Ἕλληνας νὰ μείνει πάντα θὰ πολεμοῦμε καὶ μὴν ἐλπίζεις πὼς τὴν γῆν μας θὰ τὴν κάμεις δική σου, βγάλτο ἀπὸ τὸ νοῦ σου».

Ἀλλὰ ἡ προσπάθεια τοῦ Νενέκου καὶ τοῦ Ντελῆ - Ἀχμέτ, ποὺ ἦρθαν στὴ Γαστούνη καὶ στὴ Δίβρη γιὰ νὰ μποῦνε στὴν Καρύταινα καὶ νὰ βοηθήσουν τὸν Ἰμπραΐμ, ἀπότυχε καὶ ἀναγκάστηκαν ἀπὸ τὸ γυιὸ τοῦ Κολοκοτρώνη Γενναῖο, τὸ Θάνο Κουμανιώτη καὶ τὸν Πλαπούτα νὰ γυρίσουν ἄπραχτοι στὴν Πάτρα.

Οἱ Διβραῖοι καὶ οἱ Πυργιῶτες θέλοντας καὶ μὴ γύρισαν μὲ τὴ βία στὴν Ἐπανάσταση, ὅταν ὁ Γενναῖος ἔκαψε μερικὰ σπίτια στὴν ἄκρη τοῦ Πύργου κι' ἀπείλησε νὰ σκοτώσει τὸν κοτζάμπαση Κρεστενίτη καὶ τὸ δεσπότη Κύριλλο, ποὖ πρωτοστάτησαν στὸ προσκύνημα.

Τέλος, ὁ ἡρωϊσμὸς ποὺ ἔδειξεν ὁ λαὸς τῆς Μεσσηνίας, τῆς Ἀρκαδίας καὶ ὁ περσότερος τῆς Ἀχαΐας, ποὺ ἔμεν' ἀπροσκύνητος, καὶ μάλιστα ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου, ἀνάγκασαν τὸν Ἰμπραΐμ νὰ σταματήσει τὶς καταστροφὲς καὶ νὰ ἀποσύρει τὸν στρατό του ἀπὸ τὴν Καρύταινα.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ προσκυνημένοι ξαναγύρισαν στὴν Ἐπανάσταση καὶ μόνο ὁ «Μπέης» Νενέκος (ἂν καὶ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Πλαποῦτας πολλὲς φορὲς τὸν εἶχαν καλέσει νὰ μετανοήσει, καθὼς καὶ ὁ Γεν. Ἀρχιστράτηγος Γζώρτζ), ἐπέμενε πεισματικὰ νὰ μένει μὲ τοὺς Τούρκους. Καὶ τὸ Μάρτη ἀκόμα τοῦ 1828, ποὺ εἶχεν ἔρθει στὴν Ἑλλάδα κυβερνήτης ὁ Καποδίστριας, ὁ ἄθλιος προδότης μαζὶ μὲ τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Πάτρα, πῆγε κι' αἰχμαλώτισε μιὰ οἰκογένεια Καρυτινὴ κι' ἐπῆρε 6.000 σφαχτά.

Ὁ Κολοκοτρώνης καταγαναχτισμένος ἔγραφε στὸ Σαγιᾶ, ποὺ τοῦ εἶχε δώσει παλαιότερα τὴν θανατικὴν ἐντολή :

—Ἅπιστε, διατί δὲν τὸν σκοτώνεις, ποὺ ἀκόμα μὲ τοὺς Τούρκους εἶναι, ἀφοῦ ἦλθε ὁ Κυβερνήτης ;

Καὶ ὁ Σαγιᾶς, ποὺ εἶχε καὶ προσωπικοὺς λόγους, γιατὶ ὁ προδότης τοῦ εἶχε δολοφονήσει τὸν ἀδερφό, ἐπέτυχε τέλος νὰ τὸν ἐξοντώσει.

Ὅμως (καὶ εἶναι πολὺ χαραχτηριστικό), γιὰ τὸ φόνο τοῦ

μεγάλου προδότη τοῦ 1821 Νενέκου, ἀγανάχτησαν οἱ κοτζαμπάσηδες Ἀχαΐας. Ὁ Μπενιζέλος Ροῦφος μάλιστα, ποὺ τὸν εἶχεν ὁπλαρχηγό, ἀφοῦ συνεννοήθηκε μὲ τοὺς ἄλλους κοτζαμπάσηδες «*πῆγε γυρεύοντας*» τὸν Καποδίστρια, ποὺ ἦταν τότε στὸ Μεσολόγγι, πάνω σὲ Ἀγγλικὴ φρεγάτα μὲ τὸν γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας Σ. Τρικούπη, τοῦ ἔδωσε ἀναφορὰ καὶ κατηγοροῦσε τὸ Σαγιᾶ καὶ τὸν Κολοκοτρώνη γιὰ τὴ «*δολοφονία*» τοῦ «Μπέη» Νενέκου!

Μὰ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν, ὅτι ὁ μεγαλύτερος προδότης τοῦ Εἰκοσιένα, ἔστω καὶ πολὺ ἀργά, τιμωρήθηκε τέλος γιὰ τὸ μεγάλο κακὸ ποὺ ἔκαμε στὴν Ἐπανάσταση [1].

---

1. Τ. Α. Σταματόπουλου, «Τὸ προσκύνημα στὸ Μοριᾶ», μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες γιὰ τὸ μεγάλο κίνδυνο, ποὺ διέτρεξ' ἡ Ἐπανάσταση. Βλέπε καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔγγραφα τοῦ Κολοκοτρώνη, Δ. Μελετόπουλου κ.ἄ., ὑπ' ἀριθ. 529/60, 531/59, 572, 637, 682/64, 726/68, 731, 733, 749, 762, 780/69, 786, 792, 813,832 κλ. Ὅλα τοῦ 1827, μὲ σειρὰ 61—78 καὶ φάκελος Μλ, 01 (14, 16, 17/6/1827), ὅπου καὶ γράμματα στὸ Γεν. Ἀρχιστράτηγο Τζὼρτζ τοῦ Δ. Πλαπούτα, Δ. Μελετοπούλου, Ν. Πετιμεζᾶ, Παπα - Νίκα κ.ἄ. γιὰ τὶς μάχες στὸν Ἀγιάννη καὶ Καυκαριᾶ, ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα «Ἀρχεῖα Δ. Μελετόπουλου», ποὺ βρίσκουνται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Δ. Κοκκίνου «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις», τ. 11, 167—190, Ι. Κ. Κορδάτου, «Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας», τ. Β', 550—565. «Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά», 1959.

Ο ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ: Ο "ΑΡΧΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ ΚΥΡ ΣΩΤΗΡΑΚΗΣ ΛΟΝΤΟΣ,,

Ἡ πιὸ μεγάλη πολιτικὴ φυσιογνωμία τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδας, ἦταν ἀναμφισβήτητα, ὁ Σωτηράκης Λόντος. Ὅμως τὰ στοιχεῖα, γιὰ τὴ σκοτεινὴ ἐκείνη περίοδο εἶναι λιγοστὰ καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουμε παρὰ τὴν ἁπλῆ σκιαγραφία του. Φαίνεται πὼς γεννήθηκε στὰ 1750. Ὁ πλοῦτος ποὺ εἶχε ἀποχτήσει ὁ πάππος του Γκολφίνος Λόντος, ποὺ ἀπὸ τὸ χωριὸ Κάλανος τῶν Νεζερῶν ἐγκαταστάθηκε στὴ Βοστίτσα (Αἴγιο), κι' ἔγινε προεστός της, τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ πάρει μιὰ πολὺ ἱκανοποιητικὴ γιὰ τὴν ἐποχή του μόρφωση. Ἐσπούδασε τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, τὴ Ρητορική, Λογική, Ἱστορία καὶ Γεωγραφία [1].

Τὸ Μάρτη τοῦ 1770, ὅταν ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Παρθένιος, ἐκήρυξε, τὴν ἐπανάσταση στὸ Αἴγιο ('Ορλωφικά), ἀναφέρεται πὼς ἔλαβαν μέρος ὁ Γκολφίνος Λόντος, ὁ Ἀγγελῆς Μελετόπουλος, ἀκόμα καὶ ὁ Σωτηράκης [2]. Ὅμως ὁ Γκολφίνος Λόντος ἦταν πολὺ γέρος τότε καὶ φαίνεται πιὸ σωστό, ὅτι ὁ Α. Μελετόπουλος καὶ ὁ Σωτηράκης ποὺ ἦσαν πολὺ νέοι, μᾶλλον θὰ ἔλαβαν μέρος. Ὡς τόσο, εἶναι περίεργο, πὼς μπόρεσαν νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὴν ὀργὴ τῶν Τούρκων καὶ τὴ φοβερὴ ἐπιδρομὴ τῶν Ἀλβανῶν, ἀφοῦ οἱ πιὸ σημαντικοὶ κάτοικοι τῆς Βοστίτσας «καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν ἅπαντες ἐσφάγησαν» [3]. Ἀντίθετα,

---

1. Α. Φραντζῆ, «Ἐπιτομὴ Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», τ. Γ—Δ', σελ. 127 - 128.

2. Α. Γρηγοριάδου, «Ἱστορικαὶ Ἀλήθειαι», 57, 59. Μ. Σακελλαρίου «Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν β' Τουρκοκρατίαν», 148, 156, 172. Μ. Οἰκονόμου, «Ἱστορικὰ Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας», 31. Ι. Βλαχογιάννη «Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ», 80. «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», ἔτος δον, τεῦχ. Α καὶ Β: «Ὁ Π. Παρθένιος», ὑπὸ Π. Συνοδινοῦ

3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, «Ἱστ. Ἑλλ. Ἔθνους», τ. Ε', 195. Φραντζῆ, ὅπ. παρ., τ. Α', 27.

ἀπὸ τὰ λιγοστὰ στοιχεῖα, ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας ὡς τώρα, ὄχι μόνο δὲν ἀναφέρεται καμιὰ δίωξή τους, ἀλλὰ στὸ 1789 (τὸ χρόνο τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀλβανῶν), ὁ Σωτηράκης ἔγινε προεστὸς τῆς Βοστίτσας. Γιὰ τὶς διοικητικές του ἱκανότητες, τὴν ἐξαιρετικὴ εὐφυΐα του, τὴν εὐφράδειά του καὶ τὴ μόρφωση, πολὺ νωρὶς προσονοματίζεται «ἄρχων Λογοθέτης» [1]. Κι' ἡ φήμη του κι' ἡ ἐπιρροή του ἄρχισε νὰ ἁπλώνεται σ' ὅλη τὴν Πελοπόννησο, σὲ Τούρκους καὶ Ρωμιούς.

Τὸ ἀρχοντικό του εἶναι τὸ καλύτερο τοῦ Μοριᾶ. Χτισμένο ἀπάνω σὲ πέτρινα τόξα, ἦταν πολὺ μεγάλο. Εἶχε δύο πτέρυγες, δεξιὰ γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ ἀριστερὰ ὑπνοδωμάτια γιὰ τοὺς ἄντρες κι' αἴθουσα γιὰ τὶς ἀκροάσεις. Ἡ στοὰ ποὺ συνένωνε τὶς δύο πτέρυγες εἶχε στὴ μέση τὴν τραπεζαρία. Ἡ αἴθουσα τῶν «ἀκροάσεων», ἦταν ἐπιπλωμένη μὲ πολυτέλεια καὶ γοῦστο. Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἀρχοντικό, φιλοξενήθηκαν φημισμένα τῆς ἐποχῆς πρόσωπα, ὁ ποιητὴς Βύρων, ὁ Χομπχάουζ, ὁ Σκορφίνι κ.ἄ.

Οἱ συμπολῖτες του καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Καζᾶ τῆς Βοστίτσας, εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν καλή του διοίκηση, τὸν ἐκλέγουν ἰσόβιο προεστό. Τὸ ἔγγραφο, ποὺ ἀνανεώνουν τὴν ἐκλογή του στὰ 1789, εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστικὸ γιὰ τὸ χαρακτῆρα καὶ τὶς ἱκανότητές του :

«...Ὅλοι κοινῶς μὲ μία ψυχὴν καὶ φωνὴν φανερόνωμεν ὁμολογοῦμεν καὶ βεβαιώνομεν, ἅτι ὁ ἄρχων λογοθέτης κὺρ σωτήριος λόντος, ὁστις πρὸ δέκα σχεδὸν χρόνων, διὰ τῆς ἡμετέρας θερμῆς παρακλήσεως ἔλαβε τὸ τιμόνι τῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας μας, καὶ ἐπροέστευσε μὲ κοινὴν γνώμην πάντων ἡμῶν, δὲν ἔλειψε μέχρι τοῦ νῦν μὲ τὰ καλὰ καὶ *χρηστά του ἤθη*, νὰ τιμήσῃ καὶ νὰ στολίσῃ τὴν πολιτείαν μας, μεταβάλλωντας τὰ παλαιὰ ἤθη τόσων Τουρκῶν, ὡσὰν καὶ Ρωμαίων φέρωντάς τα εἰς βελτίονα μορφὴν καὶ εὐγένειαν, ὡς ἐστὶ δῆλον τοῖς πᾶσι... Εἰς τὰς ἡμέρας του ὁ τόπος μας, οὔτε καμμίαν καταδρομὴν καὶ ἐπιδρομὴν ἐξωτερικὴν ἐδοκίμασεν, οὔτε κανένα ἐσωτερικὸν σχίσχμα ἢ σίζιλι ἐσυνέβηκεν, ἀλλὰ τὰ πάντα μὲ καλὴν εὐταξίαν, καὶ ἁρμονίαν, μέχρι τοῦ νῦν τρέχουσιν. Οὔτε ποτὲ οἱ ζαπηταίδες, καὶ οἱ λοιποὶ ἴσχυσαν οὔτε νὰ

1. Βλέπε, ἔγγραφο «Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρίας», ἀρ. 7231. «Ἀρχεῖον Α. Λόντου», τ. Α΄. 1 - 5.

βλάψουν καὶ νὰ ἁρπάξουν τὸ κοινὸν ἀδίκως καὶ παραλόγως, ***ὡς εἰς τὰ πέριξ γίνεται,*** οὔτε μερικῶς νὰ ντζερεμετῆσουν, νὰ ἀδικήσουν καὶ νἄ μεταχειρισθοῦν ἀτίμως καὶ κακῶς τοὺς κατοίκους τοῦ τόπου ἠμπόρεσαν, ἀλλὰ τόσον ἡ φύλαξις καὶ τὸ νιζάμι τοῦ τόπου, ὡσὰν καὶ ***ἡ τιμὴ φυλάγεται ἀσφαλῶς ὑπὸ πάντων διὰ τῆς προστασίας του, δὲν ἐφάνη ποτὲ παραμικρὰ κλοπή,*** οὔτε εἰς τὸ τασίλι τοῦ μάλι μωρίου, ὁποῦ γίνεται μὲ τῶν ζαπητάδων τὸ χέρι, οὔτε εἰς τὸ μεσαρίφι τοῦ καζᾶ, ὁποῦ γίνεται μὲ τῶν βεκίληδων τὸ χέρι, ***οἱ λογαριασμοὶ τοῦ καζᾶ θεωροῦνται κατ' ἔτος εἰς φῶς πάντων, μὲ ὅλην τὴν ἀκρίβειαν, ἐξέτασιν καὶ συνείδησιν, καὶ ὄχι κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἄλλων καζάδων,*** ὡς ἐστὶ δῆλον τοῖς πᾶσι...***πάσχει μυριοπλασίως*** τόσον κοινῶς, ὡσὰν καὶ μερικῶς διὰ τὸν πλουτισμὸν τῆς πατρίδος μας, φθείρωντας ἀπὸ τοὺς ὑπερβολικοὺς κόπους,καὶ τὴν νεότητά του, καὶ τὴν ὑγείαν του, ὡς πάντες τὸν βλέπομεν,εἰς τί ὑγείαν ἐκατήντησε, ***δὲν ἐψήφισε ποτὲ κινδύνους καὶ φόβους... δὲν ἀδίκησεν,*** οὔτε τὸ κοινὸν κοινῶς, οὔτε τινὰ μερικῶς, ***δὲν ἥρπαξε τινὸς τ' ἀμπέλι, οὔτε τὸ χωράφι, οὔτε τὸ σπῆτι, ὡς ἄλλοι κάμνουσιν,*** ἀλλ' οὔτε καμμίαν προσθήκην εἰς τὴν πατρικήν του περιουσίαν ἔκαμεν, ἀλλ' ἔτι μὲ τὸ πατρικόν του πρᾶγμα διαμένει, καὶ εὖ ἀρκεῖται, καὶ περὶ τούτου δὲν ἠμποροῦμεν ἕνα διὰ ἄλλο, διατί, ἂν ἡμεῖς σιωπήσωμεν, οἱ λίθοι κεκράξονται. Ὅθεν τὴν σήμερον ἐνώπιον Θεοῦ, καὶ ἀνθρώπων, καὶ κατ' ἔμπροσθεν τῶν δύω ἁγίων σεβασμίων ἀρχιερέων (τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γρηγόριου καὶ τοῦ Κερνίτσης Κύριλλου), οἵτινες ἐπιβεβαιοῦσι τὸ γράμμα μας, ὁμολογοῦμεν καὶ βεβαιόνομεν, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἔχομεν κανένα ντραβᾶ, οὔτε κοινῶς, οὔτε μερικῶς μὲ τὴν εὐγενίαν του... ἀλλὰ διὰ ***τὰ χρηστά του ἤθη, καλήν του κυβέρνησιν,*** καὶ πιστὴν δούλευσιν, ἔχομεν ὅλην τὴν εὐχαρίστησιν, καὶ ἀδελφικὴν ἀγάπην, καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὴν εὐγενίαν του κ.λ.π.» [1].

Παρ' ὅλα τὰ τυπικὰ καὶ κολακευτικὰ λόγια, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ μητροπολιτάδες στὰ ἔγγραφα τῶν Καζάδων γιὰ τὴν

---

1. «Ἀρχεῖον στρατηγοῦ Α. Λόντου», τ. Α', 3—5. Διατηροῦμε τὴν ὀρθογραφία. Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές μας.

ἀνάθεση, προεστίας, ἐκεῖνο ποὺ ἰδιαίτερα τονίζεται στὸ παραπάνω ἔγγραφο μ' ἐμφαντικὸ τρόπο, ἐξὸν ἀπὸ τὶς διοικητικὲς ἱκανότητες τοῦ Σωτηράκη εἶναι καὶ «τὰ *χρηστά του ἤθη*». Καὶ πραγματικὰ ὁ Σ. Λόντος ξεχώριζε πολὺ ἀπὸ τοὺς ἄλλους κοτζαμπάσηδες, ποὺ συνήθιζαν νὰ κατατυραννοῦν καὶ νὰ ληστεύουν τοὺς ραγιάδες, ὅπως καὶ οἱ Τοῦρκοι.

Καὶ ὄχι μόνο δὲ συνήθιζε «νὰ ἁρπάζῃ τινὸς τ' ἀμπέλι, οὔτε τὸ χωράφι, οὔτε τὸ σπίτι, ὡς οἱ ἄλλοι (κοτζαμπάσηδες) κάμνουσιν», ἀλλὰ φρόντισε μάλιστα νὰ ξαναγοραστοῦν ὅσα χτήματα στὸν καιρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν, εἶχαν ἀναγκαστεῖ οἱ χωρικοὶ (μὴ βρίσκοντας πουθενὰ σωτηρία), νὰ πουλήσουν στὸ Σουλτάνο, ἢ σ' ἄλλους ἰσχυροὺς Τούρκους [1].

Μὰ ἐξὸν ἀπὸ τὴν πανθολογούμενη ἀρετὴ κι' ἐντιμότητά του, ὁ πλοῦτος, τὰ ἀξιώματα, οἱ τιμὲς καὶ ὁ ἀπεριόριστος σεβασμὸς Τούρκων καὶ Ρωμηῶν, δὲν τοῦ χαλάρωσαν καθόλου τὸ ἐθνικὸ φρόνημα καὶ τὸ θάρρος του. Καὶ δὲν εἴμαστε σίγουροι, ἂν ἔλαβε μέρος στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1789 (Ὀρλωφικά), ὅπως ἀναφέρεται, ἀλλὰ τὸ βέβαιο εἶναι, ὅτι ἡ ἀποτυχία καὶ τὰ φοβερὰ ἐπακόλουθά της δὲν τὸν ἐκλόνισαν. Οἱ Ρῶσοι, ἂν καὶ εἶχαν σταλμένη μικρὴ βοήθεια, ὅμως ἐπολέμησαν μὲ ἀπαραδειγμάτιστον ἡρωϊσμὸ κι' ἐθυσιάστηκαν ὅλοι τους [2]. Κι' αὐτὸ ἦταν πολὺ ἐνθαρρυντικὸ γιὰ τὸ Σ. Λόντο.

Ἔτσι, ὅταν ἔγινεν ὁ β' Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος (1788 - 1792) καὶ ἡ Ρωσία μὲ τοὺς πράχτορές της, ὑπόσχονταν πάλι τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας καὶ τὴν ἀνασύσταση τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἀρχισε ζωηρὴ κίνηση στὴν Ἑλλάδα καὶ σ' αὐτὴ πρωτοστατοῦσε ὁ Σ. Λόντος [3].

Τὰ θαυμαστὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ ἡ φήμη γιὰ τὴν ἀφιξη τοῦ Ρούσικου στόλου στὴ Μεσόγειο, εἶχαν μεγάλην ἀπήχηση. Οἱ Σουλιῶτες ὑποκινήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ρώσους πράχτορες σ' ἐξέγερση, μὲ τὴν εὐκαιρία ποὺ ὁ Ἀλῆς βρί-

---

1. Βλαχογιάννη, «Κλέφτες κλπ.», 21. Σακελλαρίου, ὅπ. παρ. 50, 229.

2. Χειρόγραφα Παπατσώνη - Βραχογιάννη, 78 - 79, 81. Τ. Κανδηλώρου, «Ὁ ἁρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου», 195 - 196. Μ. Σακελλαρίου, 178.

3. Πουκεβίλ, τ. Α', 58 -60. Σακελλαρίου, ὅπ. παρ. 233.

σκονταν στὸ Δούναβη. Καὶ οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Ὑδραῖοι, ποὺ εἶχαν στενὲς τότε σχέσεις μὲ τοὺς Σουλιῶτες, ἔστειλαν ἀντιπροσωπεία μὲ τὸ Ν. Πάγκαλο, τὸν Π. Κύρη καὶ τὸν Χρ. Λαζώτη στὴ Ρωσία, νὰ γνωστοποιήσει στὴ Μ. Αἰκατερίνη τὴν κατάσταση στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ζητήσει «πυρίτιδα καὶ σφαίρας» καὶ ἀξιωματικούς, γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ.

Ἡ Αἰκατερίνη τοὺς παρουσίασε στὸν ἐγγονά της Κωνσταντῖνο, ποὺ προώριζε γι' αὐτοκράτορα στὴν Κωσταντινούπολη καὶ αὐτὸς δασκαλεμένος, τοὺς διαβεβαίωσε στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα : «ὑπάγετε καὶ ὅλα θὰ γίνουν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας» [1].

Καὶ οἱ ἀποσταλμένοι ἐγύρισαν στὴν Πελοπόννησο (ποὺ μαζὶ μὲ τὸ Σοῦλι θὰ ἦταν ἡ ἀφετηρία τοῦ ἀγώνα), φέρνοντας μόνο τὶς προκηρύξεις τῆς Αἰκατερίνης. Καὶ ὁ Σωτηράκης Λόντος, ποὺ ἦταν μυημένος γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς ἀντιπροσωπείας, ἔστειλε τὴν προκήρυξη στοὺς Σουλιῶτες, ἐνισχύοντάς τους ἔτσι στὴν ἐξέγερση, ποὺ θὰ ἦταν ἡ ἀπαρχὴ γιὰ τὸ γενικὸ ξεσήκωμα. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδιαίτερα οἱ Πελοποννήσιοι (ποὺ εἶχαν πάθει τόσα στὰ Ὀρλωφικὰ) ἔμειναν ἀδιάφοροι καὶ ἀμέτοχοι καὶ μόνον ὁ Ρουμελιώτης ἀρματωλὸς Ἀνδρίτσος μὲ 500 παλληκάρια ἐνώθηκε μὲ τὸ Λάμπρο Κατσώνη. Ἀπὸ τοὺς προύχοντες τοῦ Μοριᾶ κανένας ἄλλος δὲν ἀναμίχτηκε στὴν ἐπαναστατικὴ κίνησι, ἐξὸν ἀπὸ τὸ Σ. Λόντο, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔπαθαν τίποτις καὶ διατήρησαν τὰ ἐξαιρετικὰ προνόμια ποὺ εἶχαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους [2].

Ὁ Σ. Λόντος ἐπῆγε, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πουκεβίλ (Α, 73), γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα, μαζὶ μὲ τὸν Ν. Πάγκαλο, στὸν Ἀλῆ Πασᾶ καὶ καθὼς οἱ Ρῶσοι εἶχαν εἰρηνεύψει μὲ τοὺς Τούρκους,

---

1. Οἱ Ὑδραῖοι ἐνίσχυσαν τὸ Λάμπρο Κατσώνη μὲ 4 πλοῖα καὶ τὸ Ν. Πάγκαλο μὲ χρήματα καὶ τρόφιμα γιὰ τὴν ἀποστολὴ του στὴ Ρωσία, ὅπως βλέπουμε στὸ «Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας», τ. Β', 28. Βλ. καὶ Γ. Κριεζῆ, «Ἱστορία τῆς Ὕδρας», 30 - 36. Π. Χιώτη, «Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα», τ. Α', 430 - 480. Κ Παπαρρηγόπουλου, τ. Ε', 206. Ἀραβαντινοῦ, «Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», 79 - 82. Π. Μαγιάκου, «Λάμπρος Κατσώνης», 77 - 81. Γ. Κόλλια, «Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1787 - 1792».

2. Μ. Σακελλαρίου, ὅπ. π. 245. Κανδηλώρου, 196.

γυρίζοντας στὸ Μοριᾶ, κατόρθωσε μὲ τὴ μεγάλη του ἐπιβολή, ποὺ ἐξασκοῦσε στὴ συνείδηση τῶν διαφόρων πασάδων, μὲ τὶς ἐξαιρετικές του ἱκανότητες καὶ τὴν ἰδιοφυΐα του, ὄχι μόνο νὰ ὑπερνικήσει τὶς δυσκολίες, ἀλλὰ κι ἀργότερα στὰ 1799, νὰ τὸν ἐκλέξουν, ὁ Μορα - Βαλεσῆ, οἱ Ἀγάδες καὶ οἱ προεστοὶ τοῦ Μοριᾶ καὶ νὰ τὸν στείλουν Βεκίλη στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ ἔλαβε «***ἀπαραδειγμάτιστον ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην διὰ τὴν ἀξιότητα καὶ τὴν ἀγχίνοιάν του***», ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Σουλτάνου, τὸν Πατριάρχη καὶ τὴν Ἀρχιερατικὴ Σύνοδο[1]. Κι' ἀπόδειξη, τοῦ πόσο μεγάλη ἦταν ἡ ἐπιτυχία του, εἶναι, ὅτι τοῦ δόθηκε τὸ ἐξαιρετικὸ προνόμιο (καὶ μόνο σ' αὐτόν), νὰ μὴ διορίζεται κανένας Ἀρχιερέας στὴν Πελοπόννησο, χωρὶς τὴν προηγούμενη ἔγκριση καὶ συγκατάθεσή του! Ἔτσι, κανένας ξένος πλέον, δὲ μποροῦσε νὰ ἐκλεγεῖ χωρὶς τὴ θέλησή του κι' ὅλοι οἱ νέοι μητροπολιτάδες ἦταν Μοραῖτες κι ἄνθρωποι τοῦ Λόντου. Ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψει μας τὰ ἐξαιρετικὰ δικαιώματα, ποὺ εἶχαν ἀναγνωρίσει οἱ Τοῦρκοι στοὺς ἀνώτερους Κληρικούς, καταλαβαίνουμε πόση δύναμη ἀπόχτησε μὲ τὸ προνόμιο «περὶ ἐκλογῆς Ἀρχιερέων», ὁ Σωτηράκης. Παντοδύναμος καὶ ἄλλα πολλὰ «***καλῶς καὶ ἀρίστως ἐπιτελέσας***», ἐγύρισε στὴν Πελοπόννησο, ἔπειτ' ἀπὸ τόσο λαμπρὴ ἀποστολὴ κι' ἀμέσως ἔγινε «Μωραγιάννης» (γενικὸς προεστός), ἐγκαταστάθηκε στὴν Τριπολιτσᾶ (τὴν πρωτεύουσα), προεδρεύοντας μὲ «***πολλὴν φρόνησιν καὶ σοφίαν***» στὴ γενικὴ συνέλευση τῶν προυχόντων τοῦ Μοριᾶ καὶ τοῦ Μορα - Βαλεσῆ[2].

Καὶ σὲ τόσο μεγάλη ἐκτίμηση τὸν εἶχανε οἱ Τοῦρκοι, ὥστε τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ πηγαίνει καβάλλα στὴν αὐλὴ τοῦ παλατιοῦ τοῦ Πασᾶ. ἐνῶ «χριστιανὸς καβαλλάρης—γράφει ὁ Βλαχογιάννης—μπρὸς σ' ἕναν Τοῦρκο νομιζότανε μεγάλη προσβολὴ σ' αὐτόν... Προνόμιο τῆς καβάλλας σπάνια χαριζότανε σὲ χριστιανοὺς ποὺ εἶχανε τὴν εὔνοια τοῦ Τούρκου. Αὐτὸ τὸ προνόμιο τὸ εἶχε ὁ περίφημος Σ. Λόντος»[3].

---

1. Φραντζῆ, ὅπ. παρ. τ. Γ'—Δ', σ. 127—128.

2. Βλ. καὶ τὰ σχετικὰ ἄρθρα στὴ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. καὶ Λεξ. Ἐλευθερουδάκη.

3. «Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ», 230.

Μὰ ἡ δύναμή του μεγάλωσε πιὸ πολύ, ὅταν ἔφτασε στὴν Τρίπολη Μορα - Βαλεσῆ, ὁ Βελῆς, ὁ γυιὸς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (1807). Ὁ Βελῆς κατάτρεχε τοὺς ἐπίσημους Τούρκους, τοὺς ἀπομάκρυν' ἀπὸ τὴν αὐλή του, ἐπροστάτεψε πολὺ τοὺς προύχοντες καὶ τοὺς παραχώρησε σημαντικὰ ὠφελήματα, ποὺ εἶχαν πρῶτα οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ τὶς ἁλυκές, τὰ μεταλλεῖα, ἰχθυοτροφεῖα κλπ. Ἐπῆρε ὡς σύμβουλό του τὸ Ι. Δεληγιάννη καὶ πρὸ πάντων τὸ Σ. Λόντο, ποὺ τοῦ ἐσύστησε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, ἐχτιμώντας τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἀξία του [1]. Στὴν πραγματικότητα λοιπὸν διοικοῦσε ὁ Λόντος σὰν πρωθυπουργὸς (Λογοθέτης) τοῦ Βελῆ.

Οἱ Ὑδραῖοι καὶ λοιποί, γιὰ τὶς διάφορες ὑποθέσεις τους μὲ τὸ πασαλίκι τοῦ Μοριᾶ, σ' αὐτὸν τὸν «ἄρχοντα Λογοθέτην κὺρ Σ. Λόντον» ἀπευθύνουν τὰ ἔγγραφά τους καὶ δὲν παραλείπουν νὰ ἐξάρουν τὴν *«φυσικὴν καλοκαγαθίαν του»* [2].

Καὶ πόσο τὸν τιμοῦσε καὶ τὸν ἄκουε ὁ Βελῆς φάνηκε, ὅταν ἔκαμε τῆν πρώτη ἐκστρατεία του στὰ Μπαρδούνια νὰ πολεμήσει τοὺς ἰσχυροὺς Τζερεμαίους. Μόλις ἐμεσολάβησεν ὁ Σ. Λόντος, ὁ Βελῆς ἐφάνηκε πρόθυμος νὰ συγχωρέσει τοὺς πολεμικοὺς Τζερεμαίους [3].

Ὁ Βελῆς, σ' ἀντίθεση μὲ τὸν πατέρα του ἦταν μαλακὸς ἄνθρωπος, φέρνοταν μὲ ἡπιότητα στοὺς Χριστιανοὺς καὶ δὲν ἐπέτρεπε στοὺς Τούρκους νὰ τοὺς κακομεταχειρίζουνται. Ἦταν ὅμως πολὺ σπάταλος κι' ἄσωτος κι' ἀναγκασμένος νὰ στέλνει στὴν

---

1. Βλέπε καὶ στὴν «Ἀλησπασαλιάδα» τοῦ Χατζη - Σεχρέτ, γιὰ τὶς ὁδηγίες καὶ τὴ σύσταση ποὺ ἔδωσ' ὁ Ἀλῆς στὸ γυιό του, ὅταν ἔφυγε γιὰ τὸ Μοριᾶ, γιά τὸ Σ. Λόντο, «ὡς περὶ ἀνδρὸς ἐναρέτου» :

Ἀκόμα 'ναν κοτζάμπαση, ποὺ λένε Σωτηράκη,
νὰ τοῦ γλυκάνης τὴν καρδιὰ Βελῆ Πασᾶ λιγάκι.
Παιδί μου μὲ πολλὴν τιμὴ αὐτὸν νὰ τ ν ἀφήσης
σὲ κάθε χρεία τῆς Μωριᾶς νὰ τὸν καλοκαρδίσης.
Τεφτέρια καὶ λογαριασμοὺς παληοὺς νὰ μὴ γυρέψης
Μὲ τρόπο καὶ στὴν Πρέβεζα αὐτὸν νὰ μοῦ τὸν πέψης
νὰ σμίξη μετ' ἐμένανε γιὰ νὰ τὸν ὁρμηνέψω.
Κι' ὕστερα καλόκαρδον αὐιοῦ νὰ σοῦ τὸν πέψω.

2. Βλ. «Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας», ἐκδ. Α. Λιγνοῦ, τ. Γ', 124, 175 - 6, 204 - 5, 232 - 3, 237, 242 - 3, 256, 320 - 1, 345 καὶ Τόμ. Δ', 157 - 8, 180.

3. Βλαχογιάννη, 184.

Κωνσταντινούπολη πολλὰ χρήματα γιὰ νὰ διατηρήσει τὸ πασαλίκι του, φορολογοῦσε καταθλιπτικὰ τὸ λαό, ποὺ φυσικὰ δυσανασχετοῦσε. Τὸ ἴδιο ἀκόλαστοι καὶ καταχραστὲς ἦταν καὶ οἱ αὐλικοί του καὶ οἱ προύχοντες Χριστιανοί, ποὺ τοὺς προστάτευε ὁ Βελῆς μετέχοντας στὰ ἄνομα κέρδη τους καὶ ὠφελήματα. Ὅμως μέσα σ' αὐτὴν τὴ φαυλότητα, ἀποτελοῦσε πάντα «***ἔντιμον ἐξαίρεσιν***» μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ τὰ «χρηστά του ἤθη» (ποὺ ὅπως εἴδαμ' ἐξυμνοῦσαν καὶ οἱ συμπολῖτες τους Βοστιτσιάνοι), ὁ Σωτηράκης Λόντος.

Τὸ «Ἀνώνυμον Χειρόγραφον τοῦ Πειραιῶς» μᾶς διαφωτίζει σ' αὐτό: «ὁ μικρὸς λαὸς κατετυραννεῖτο διότι ἐθησαύριζον οἱ ἄρχοντές του ἀπὸ τοῦ Βελῆ μέχρι τοῦ τελευταίου ταχσιλδάρη (εἰσπράκτορος)... Εἰς τὴν αὐλὴν δὲν ἔβλεπέ τις σχεδὸν ἄλλο ἢ τρυφήν, ἀσέλγειαν, κολακείαν, προδοσίαν καὶ παρασίτους. Ὁ Τοῦρκος ἐπρόδιδε τὸν Χριστιανόν, Χριστιανὸς τὸν Τοῦρκον, οἱ ἱερεῖς τοὺς καλογήρους καὶ αὐτοὶ τοὺς ἱερεῖς. Ἐξαίρεσιν τῶν ἄλλων ἀρχόντων ἔκαμνον ὀλίγοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ***διεκρίνετο ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀξίᾳ ὁ Σωτηράκης Λόντος*** ἐκ Βοστίτζης».

Ἡ πολύχρονη συνεργασία του μὲ Τούρκους ἀξιωματούχους, οἱ τιμὲς καὶ τὰ μεγάλ' ἀξιώματα, δὲν ἀλλοίωσαν τὸ ἐθνικὸ φρόνημα, οὔτε τὸν ἀκέραιο καὶ ἔντιμο χαραχτῆρα του, ὅπως εἶχαν διαβρώσει τοὺς περσότερους ἀπὸ τοὺς ἄλλους κοτζαμπάσηδες, ποὺ «***ἐν ἀνομίαις καὶ καταπιέσεσι τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν ῥαγιάδων ἔβιουν***».[1] Ὁ Σ. Λόντος, ἔμεινε ὡς τὸ τέλος ἄσπιλος καὶ ἀδιάφθορος, πρᾶγμα ποὺ ὅλοι ἀνεξαιρέτως ἀναγνωρίζουν καὶ τονίζουν ὅτι «***ἐναρετώτερος καὶ ἀξιώτατος ἀπεδείχθη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην***»[2].

Ἀλλὰ πρὸ πάντων, ὅταν ἔφυγ' ὁ Βελῆς ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο γιὰ νὰ λάβει μέρος στὸ Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο (1811), ἡ ἀποχαλίνωση εἶχε φτάσει στὸ κατακόρυφο. Ὅλοι τους καταλήστευαν κυριολεχτικὰ τὸν κοσμάκη καὶ ἐθησαύριζαν[3].

---

1. Π. Ἀραβαντινοῦ, «Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», 217.
2. Χειρογρ. Πειραιῶς.
3. «Εἷς τῶν ἀρχόντων διά νά κάμη γαμβρὸν εἰς μίαν ἀνεψιάν του ἕνα νέον καλόν, πλὴν ποταπῆς οἰκογενείας καὶ πτωχόν, τὸν διώρισεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, Σαμὴ Ἐμίνην (εἰς τὰ ἄχυρα), ὅστις εἰς διάστημα δύο ἡμισυ ἐτῶν ἐθησαύρισεν ἑκατὸν χιλιάδας». «Ἀνώνυμον Χειρόγραφον Πειραιῶς».

Ἐπειδὴ ὅμως φοβόντουσαν, ὅτι γυρίζοντας ὁ Βελῆς θὰ μάθαινε τὶς καταχρήσεις τους καὶ θὰ τοὺς ἔπαιρνε τοὺς κλεμένους θησαυροὺς ἢ θὰ τοὺς τιμωροῦσε, γιὰ νὰ προλάβουν πρὶν τοὺς ἀνακαλύψει, συμφώνησαν ὅλοι καὶ μαζί τους ὁ ἀντίζηλος τοῦ ἐνάρετου Σωτηράκη, ὁ μεγαλοκοτζάμπασης Ι. Δεληγιάννης, κι' ἑνωμένοι μὲ τοὺς ἰσχυροὺς Τούρκους, (ποὺ ἦσαν παραγκωνισμένοι καὶ δυσαρεστημένοι), νὰ κατηγορήσουν τὸ Βελῆ, ὅτι τὰ παράπονα τῶν ραγιάδων προέρχονταν ἀπὸ τὶς ἅρπαγὲς καὶ τὶς καταχρήσεις του. Διαθέτοντας λοιπὸν πολλὰ χρήματα, ἔστειλαν ἀλλεπάλληλες ἐπιτροπὲς στὸ Σουλτάνο κι' ἐπέτυχαν ν' ἀνακληθεῖ ὁ Βελῆς καὶ νἄρθει σ' ἀντικατάστασή του ὁ «χριστιανομάχος» Ἰτζελη - Ἀχμὲτ Πασᾶς.

Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ Βελῆ, ὅπως ἦταν φυσικό, ἔφερε καὶ τὴ σύντομη πτώση τοῦ Σωτηράκη, ποὺ ἀποσύρθηκε στὴ Βοστίτσα. Ἀλλὰ ὁ Ι. Δεληγιάννης καὶ οἱ σύμμαχοί του Τοῦρκοι δὲν ἦταν εὐχαριστημένοι. Τοὺς ἐνοχλοῦσε καὶ τοὺς ἦταν ἐπίφοβη κι' ἐπικίνδυνη, ἡ πανθομολογούμενη ἐντιμότητα τοῦ Σωτηράκη. Γιὰ νὰ εἶναι ἥσυχοι κι' ἀνεξέλεγχτοι γιὰ τὶς καταχρήσεις τους ἔπρεπε νὰ κηλιδωθεῖ κι' αὐτὸς καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἐξουδετερωθεῖ ὁ κίνδυνος. Κατηγόρησαν λοιπὸν τὸ Σωτηράκη στὸ νέο Μορα · Βαλεσῆ «ὡς ἐχθρὸν ἄσπονδον τῶν Ὀθωμανῶν», ὅτι τοὺς εἶχε διαβάλει καὶ ὅτι ἔκανε τάχα καταχρήσεις μαζὶ μὲ τὸ Βελῆ.

Ὁ ἄσπιλος Σωτηράκης, ἔχοντας αὐτοπεποίθηση, ἦρθε στὴν Τρίπολη ν' ἀποδείξει τὴν ἀθωότητά του. Ἀλλὰ ὁ «Χριστιανομάχος καὶ αἱμοβόρος» Ἰτζελη - Ἀχμέτ, ἐπωφελήθηκεν ἀμέσως τὴν εὐκαιρία, ποὺ τοῦ ἔδιναν οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες, νὰ ἐξοντώσει ἕνα τόσον ἱκανὸ κι' ἐπίσημο Χριστιανὸ καὶ μὲ προθυμία ἔδωσε τὴ διαταγὴ νὰ τὸν ἀποκεφαλίσουν (14 Δεκέμβρη τοῦ 1812).

Κι' ἔμεινε πανίσχυρος τώρα κοντὰ στὸ νέο Πασᾶ, ὁ Ι. Δεληγιάννης, χωρὶς νὰ σκέφτεται ὅμως, ὅτι ἔδωσε μόνος του τὴν εὐκαιρία στοὺς Τούρκους νὰ ἐξοντώσουν τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλο τοὺς ἐπίσημους Ἕλληνες καὶ ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔσκαφτε ὁ ἴδιος σίγουρα καὶ τὸ δικό του λάκκο...

(«Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά», 1960)

Ο ΘΡΥΛΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

Ο παλαιος ποιητικος θρύλος, ότι η επανάσταση άρχισε στην Άγια Λαύρα, με το περίφημο λάβαρο, που ύψωσε ο Παλαιων Πατρων Γερμανος, είναι βέβαια πολυ ωραίος και ενθουσιάζει, αλλα δεν είναι αληθινος. Κι απόδειξη, ότι και ο ίδιος ο Π. Π. Γερμανος, σαν πιο αρμόδιος, δεν αναφέρει τίποτα σχετικο στα "Απομνημονεύματά"-του. Και ο σύγχρονος με τα γεγονότα ιστορικος Σπ. Τρικούπης (που δεν μπορει ν' αμφισβητήσει κανένας τον πατριωτισμό-του), γράφει κατηγορηματικα κι ανεπιφύλαχτα: "Ψευδης είναι η εν Ελλάδι επικρατήσασα ιδέα, ότι εν τη μονη της Αγίας Λαύρας, ανυψώθη κατα πρώτον η σημαία της ελληνικης επαναστάσεως. Την ιδέαν ταύτην εξέφρασα και εγω εν τω επικηδείω λόγω εις τον Ανδρέαν Ζαΐμην πριν εξακριβώσω την αλήθειαν." ("Ι.Ε.Ε." τ. Α΄, σ. 229, έκδ. Σιδέρη.)

Άλλωστε τότε ο Π. Π. Γερμανος, δεν ήταν στην Άγια Λαύρα, αλλα βρισκόταν στα Νεζερα (περιοχη Πάτρας), μαζι με τον Α. Ζαΐμη και στις 23 Μάρτη 1821, έμπαινε στην Πάτρα, όπου πραγματικα ύψωνε επαναστατικη σημαία. Τα πράγματα λοιπον εξελίχτηκαν με τον ακόλουθο τρόπο: Οι Φιλικοι είχαν προαποφασίσει την εξέγερση, που καθως πιστευόταν θ' άρχιζε την ημέρα του Ευαγγελισμου. Για το σκοπο αυτον, στάλθηκεν απο τον Αλέξ. Υψηλάντη, ο Παπαφλέσσας στην Ελλάδα.

Κατα τη σχετικη λοιπον διήγηση του Π. Π. Γερμανου "απεβιβάσθη εις την νήσον των Σπετσων Γρηγόριός-τις, Δικαίος λεγόμενος, και εκείθεν μετέβη εις Πελοπόννησον, συνεπιφέρων γράμματα απο μέρους του Αλεξάνδρου Υψηλάντη προς τους Πελοποννησίους, διαλαμβάνοντα, ότι η μηχανη είναι ετοίμη, και ότι ουδενος άλλου δείται, ή του κινήσοντος αυτην μοχλου, και ότι μία ισχυρα δύναμις είναι σύμμαχος, και ότι άπαντες να είναι έτοιμοι και εντος ολίγου θέλει φθάσει και ο ίδιος εκει, και εν ενι λόγω να ακούσωσι και να πιστεύσωσιν όσα ήθελε τους ειπει ο Δικαίος ως άνθρωπος φιλαλήθης. Όθεν οι μεν Πελοποννήσιοι έμειναν εν αμηχανία περι του πρακτέου, βλέποντες το πρόσκαιρον και ανέ-

τομον· ο δε Δικαίος, άνθρωπος απαταιων και εξωλέστατος, μηδενος περι άλλου φροντίζων ειμη τίνι τρόπω να ερεθίση την ταραχην του Έθνους, δια να πλουτίση εκ των αρπαγων, τους εβεβαίωνεν, ότι είναι τα πάντα έτοιμα, πλάττων μιλιούνια άπειρα (δηλ. άφθονες υποσχέσεις για χρήματα, πολεμικα εφόδια, κλπ.) ... και άλλα τοιαύτα παιγνια της φαντασίας-του, τα οποία οι μεν φρόνιμοι (κοτζαμπάσηδες, δεσποτάδες, κλπ.) και πείραν έχοντες των πραγμάτων εις ουδεν ελόγιζον, οι δε άπειροι (δηλ. ο λαος) νομίζοντες τα τοιαύτα πλάσματα ως αληθη επι τη βάσει του συστατικου οπου επέφερεν απο μέρους του Υψηλάντη, κατήντησαν εις αχαλίνωτον ενθουσιασμον, ώστε άρχησαν να κοινολογώσι το πράγμα αναφανδον εις πολλους και να καταγράφωσι στρατιώτας και να κάμνουν τοιαύτα κινήματα, ώστε η Διοίκησις (η Τουρκικη) έλαβε πολλα διδόμενα να βεβαιώση τας υπονοίας-της περι του σκοπου των Ελλήνων. Οι Πρόκριτοι λοιπον της Πελοποννήσου βλέποντες, ότι το πράγμα κακως έμελλε ν' αποβη ... συνεννοήθησαν δια γραμμάτων και απεφάσισαν να γίνη μία συνέλευσις έκ τινων Μελων της Αδελφότητος δια να συσκεφθώσι περι του πρακτέου, κλπ."

Πραγματοποιήθηκε λοιπον στη Βοστίτσα (Αίγιο, 26.1.1821), η πολύκροτη αυτη "Συνέλευσις", όπου έλαβαν μέρος οι προύχοντες και Δεσποτάδες της Αχαΐας και ο Παπαφλέσσας, με τον αδερφό-του Νικήτα και οπλοφόρους. Ο Π.Π. Γερμανος και ο Ανδρ. Ζαΐμης, με αμείλιχτα ερωτήματα και ακατανόμαστο υβρεολόγιο έκαναν σφοδρότατη επίθεση κατα του Παπαφλέσσα (που αντι "να πλουτίση εκ των αρπαγών-του", αργότερ' αυτοθυσιάστηκε συνειδητα και βρήκε ηρωικο θάνατο στο Μανιάκι), και τελικα οι "φρόνιμοι" Κοτζαμπάσηδες και Δεσποτάδες, χωρις να λογαριάσουν καθόλου τις εντολες και τα συστατικα του Υψηλάντη, έβγαναν αρνητικη απόφαση στη συνέλευσή-τους για επανάσταση. "Εξετάσαντες την εσωτερικην κατάστασιν του Έθνους (ομολογει ο Π.Π. Γερμανος), ενέκριναν άπαντες εκ συμφώνου τον καιρον ουχι αρμόδιον" (για εξέγερση, σ. 24.) Σύμφωνοι μ' αυτη τη γνώμη, ήσαν και οι μεγαλοκοτζαμπάσηδες Κορινθίας Νοταραίοι, όπως φαίνεται και απο σχετικο γράμμα του Πανούτσου Νοταρα.

Επειδη όμως η αρνητική-τους απόφαση, εξουδετέρωνε τις προετοιμασίες της Φιλικης Εταιρείας κι έσβηνε τις ελπίδες του ελληνικου λαου ν' αποχτήσει τη λευτεριά-του, για να δικαιολογήσουν την άρνησή-τους, έλαβαν την απόφαση κι έστειλεν ο Π.Π. Γερ-

μανος ανθρώπους-του, με γράμματα στη Ρωσία και στο Μητροπολ-
τη Ιγνάτιο στην Ιταλία, να μάθουν "ποία η διάθεσις των άλλων
Δυνάμεων της Ευρώπης και ούτω οδηγηθέντες να επιχειρισθώσιν
το πράγμα ασφαλέστερον και τακτικώτερον". Και για την ώρα
σκόπευαν να περιορίσουν τον επίφοβο Παπαφλέσσα σε μοναστήρι.

Καθως όμως όλες οι ξένες Δυνάμεις, είχαν εχθρική διάθεση για
την ελληνική επανάσταση κι ακόμα όσο να πάνε και να γυρίσουν
οι αποσταλμένοι απο τόσο μακρινα μέρη, θα περνούσαν αρκετοι
μήνες, έτσι θα χανόταν η κατάλληλη ευκαιρία για εξέγερση.
Γιατι η Τουρκία, καθως αναδιοργάνωνε τις στρατιωτικές-της δυ-
νάμεις, είναι βέβαιο, πως η αναβολη για την έναρξή-της, θα είχε
σίγουρο επακόλουθο την οριστική ματαίωσή-της. Και ότι η εποχη
για εξέγερση, που αποφάσισαν οι Φιλικοι και Α. Υψηλάντης, ή-
ταν η κατάλληλη, αντίθετα με τους Κοτζαμπάσηδες και Δεσποτά-
δες, που έβρισκαν "τον καιρον ουχι αρμόδιον", το τονίζει και ο
μεγάλος-μας ιστορικος Κ. Παπαρρηγόπουλος: "Ουδεμία (γράφει,
Στ΄, 30-32) ίσως άλλη επανάστασις ηξιώθη να εκραγη εν μέσω
τοσούτον ευμενων αυτη περιπετειων όσον η εν έτει 1821 αρξαμέ-
νη ... Άπορον λοιπον δεν είναι ότι η επανάστασις υπο πολλων
και ποικίλων περιστάσεων ριπιζομένη εξερράγη· και άπορον ήθε-
λεν είναι μάλλον εαν δεν ήρχιζεν εν καιρω τοσούτον <u>ευθέτω</u>, α-
φου προ αιώνων ουδεν άλλο επεζήτει ειμη εύθετον καιρον". (Το
ίδιο υποστηρίζει —απο στρατιωτικη άποψη— και ο Ν. Μαζαράκης
-Αινιαν, στον πανηγυρικό-του λόγο στην Ακαδημία —5.3.1931.
Βλέπε και Νικηφ. Μοσχοπούλου "Η Επανάστασις του 1821" —απο
τουρκικες πηγες— για την ανοργάνωση του στρατου της Τουρκίας
σ. 8-9.)

Στο μεταξυ, οι Τούρκοι του Μοριά, είχαν ενημερωθει για την ε-
πανάσταση του προύχοντα της Τριπολιτσας και συγγενη των Δελη-
γιανναίων Σωτήρη Κουγια, του Έλληνα δραγουμάνου του Πασά
της Σταυράκη Ιωβάκη, του Παπα-Παντελη στην Κορινθία κ.ά. και
γι' αυτο κάλεσαν όλους τους Προύχοντες και Δεσποτάδες να πά-
νε στην πρωτεύουσα Τρίπολη. Κι όσους πήγαν απο την κεντρικη
και νότια Πελοπόννησο τους φυλάκισαν. Όμως οι προύχοντες και
δεσποτάδες της Αχαΐας, που κατάλαβαν τους σκοπους των Τούρ-
κων, ξεκίνησαν όλοι μαζι φαινομενικα στις 9 του Μάρτη για την
Τρίπολη, αλλα είχαν καταστρώσει έξυπνο σχέδιο. Σε συμφωνημέ-
νο μέρος, συνάντησαν δικό-τους ταχυδρόμο, που τους έφερνε
τάχα γράμματ' απο Τούρκους Αγάδες της Τριπολιτσας και τους

συνιστούσαν να μην πάνε γιατι σχεδίαζαν να τους σκοτώσουν. Και αφου γνωστοποίησαν αυτα στους συνοδούς-τους Τούρκους, ξαναγύρισαν στο Καρνέσι κι έγραψαν στους Αγάδες τους φόβους-τους. Την άλλην ημέρα (10 Μάρτη), κατα τη διήγηση του Π. Π. Γερμανου "μετέβησαν εις το Μοναστήριον της Αγίας Λαύρας". Με δικαιολογημένο φόβο, για καταδίωξή-τους απο τους Τούρκους (παρόλο που τους διαβεβαίωσαν οι Αγάδες της Τριπολιτσας, ότι δεν διέτρεχαν κίνδυνο), ωστόσο βρίσκονταν σε μεγάλην ανησυχία και απορία, που να καταφύγουν κι αν έπρεπε να πάνε στα Νησια. Μέσα σ' αυτη τη φοβερην αμηχανία, μόνο μιαν αντρικη φωνη ακούστηκε, του Καλαβρυτινου προεστου Ασημάκη Φωτήλα: "Η γνώμη-μου είναι να πιάσουμε τα όπλα και ο θεος να μας βοηθήσει και ό,τι γίνει ας γίνη." (Βλ. Φωτάκου, Α΄, 163-4. Δ. Κοκκίνου, τ. Α΄, 255, α΄ έκδ.).

Τελικα όμως "οι συσκεφθέντες (κατα τον Π. Π. Γερμανο), απεφάσισαν να μη δώσωσιν αιτίαν τινα, αλλα ως πεφοβισμένοι να παραμερίσωσιν εις μέρη ασφαλη". Και μόνον, αν οι Τούρκοι τους επιτεθουν "τότε εξ ανάγκης να λάβωσι και αυτοι τα όπλα και να κινήσωσι και τους λοιπους ομογενεις εις υπεράσπισιν εαυτων". Εχωρίστηκαν τότε σε διάφορες ομάδες και ο Π. Π. Γερμανος, με τον Ανδ. Ζαΐμη και τον επίσκοπο Κερνίτσης εγκαταστάθηκαν στα Νεζερα και οι άλλοι αλλου. Αυτα λοιπον έγιναν, στην Άγια Λαύρα μόνο και όσο για το λάβαρο, δεν αναφέρει τίποτε ο Π. Π. Γερμανος στα "Απομνημονεύματά"-του (βλ. σ. 22-28).

•

Ο Παπαφλέσσας: Μετα την αναβλητικην απόφαση, που είχε λάβει η συνέλευση στη Βοστίτσα για την επανάσταση, ο Παπαφλέσσας (αφου τους είπε, ότι θα πήγαινε στην πατρίδα-του να ησυχάσει) έφυγε απο το Αίγιο τη νύχτα για το Μέγα Σπήλαιο. Οι προύχοντες κι οι δεσποτάδες, είχαν ειδοποιήσει τους καλόγερους να τον περιορίσουν (φυλακίσουν), αλλ' όταν έφτασε και τον άκουσαν να μιλάει με τον ιερο ενθουσιασμό-του για την επανάσταση, έγιναν οι θερμότεροι οπαδοί-του. Και ο αδάμαστος Παπαφλέσσας αποφασισμένος να πραγματοποιήσει την εντολη, που του είχαν αναθέσει ο Αλ. Υψηλάντης, κατάλαβε (ενθαρρυμένος και με την αφοσίωση και προθυμία των μοναχων), ότι η επανάσταση έπρεπε ν' αρχίσει απο τα ορεινα κι οχυρα Καλαβριτοχώρια, που είχαν πολλους κλέφτες και λιγοστους Τούρκους, γιατι στη Νότια Πελο-

πόννησο, η στάση του Πετρόμπεη, ήταν ακόμη αμφίρροπη. (Βλ. Δ. Κόκκινο, Α΄, 253, α΄ έκδ.)

Έλαβε τότε δραστήρια μέτρα ο ανυπόχώρητος Παπαφλέσσας, να επιταχύνει την επανάσταση και να φέρει σε δίλημμα όλους τους δισταχτικους, δημιουργώντας οριστικα κι αναπόφευχτα γεγονότα. Συναγροικήθηκε λοιπον, με τον Καλαβρυτινο Φιλικο Ν. Σολιώτη ν' αρχίσει το τουφέκι και τον βρήκε πρόθυμο να πραγματοποιήσει τις εντολές-του. Και ο Παπαφλέσσας, έχοντας εμπιστοσύνη στο Ν. Σολιώτη για τις ενέργειές-του, προχώρησεν ακάματος στην κεντρικη Πελοπόννησο, υποκινώντας όλους, προεστους (Δελη-γιανναίους), λαο και καπετάνιους σ' επανάσταση. Τέλος, ετράβη-ξε για το Νότιο Μορια, που αν και ήταν διφορούμενη ακόμα η στάση του Πετρόμπεη, όμως ήξερε, ότι ο Κολοκοτρώνης, είχε φτάσει στη Μάνη (6 Γενάρη), όπου τον έκρυβε ο φίλος-του Δ. Μούρτζινος.

•

Αρχίζει το τουφέκι: Στο μεταξυ στα Καλαβρυτοχώρια, ο Ν. Σο-λιώτης και οι κλέφτες Χοντρογιανναίοι, άρχιζαν απο τις 16 - 19 του Μάρτη, επιθέσεις και διαρπαγες φόρων απο τους "γυφτοχα-ρατζήδες" (φοροεισπράχτορες) σκοτώνοντας Τούρκους κι Αλβα-νους στ' Αγρίδι, Βερσεβα κι Αρφαρα. Μ' αυτα τα πρώτα επιθετι-κα κρούσματα, είχε φουντώσει το επαναστατικο πνεύμα στα Κα-λαβριτοχώρια, πράγμα που προκάλεσε μεγάλην ανησυχία στον τούρκικο πληθυσμο. Έτσι, οι Τούρκοι πανικόβλητοι και με παρα-κίνηση των προεστων Ανδρ. Λόντου και Αγγελη Μελετόπουλου, έφευγαν για τη Ρούμελη απο το Αίγιο, που ήταν η πρώτη πόλη που λευτερώθηκε χωρις μάχη.

Τον ίδιο καιρο κι άλλοι Καλαβρυτινοι σημαντικοι, είχαν κινητο-ποιηθει όπως οι πατριώτες προύχοντες Π. Φωτήλας, Σωτήρης Χαραλάμπης, Σωτ. Θεοχαρόπουλος, οι καπεταναίοι Ν. Σολιώ-της, Πετιμεζαίοι, κ.ά., κι άρχιζαν επίσημα την επανάσταση (21 Μάρτη), πολιορκώντας την πρωτεύουσα τα Καλάβρυτα. Και φυσι-κα θα εννοήσουμε, ότι όλοι αυτοι οι πατριώτες, δεν επήγαν να πολιορκήσουν μιαν οχυρη πόλη, ασύνταχτοι την ίδιαν ημέρα, αλ-λα είχαν καλα πριν συμφωνήσει και προετοιμαστει και γι' αυτο οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να παραδοθουν.

Όμως, η αναμφισβήτητη αυτη πρώτη κι επίσημη επαναστατικη εξ-

όρμηση, με την κατάληψη μιας επαρχιακης πρωτεύουσας, προκάλεσε εδω και μερικα χρόνια, μιαν απροσδόκητη αντιμαχία πεισματικη, ανάμεσα στο Β. και Ν. Μορια. Οι Καλαματιανοι (αφου πέρασαν πάνω απο εκατο και πλέον χρόνια), τότε σκέφτηκαν να διεκδικήσουν τα πρωτεία του Αγώνα. Κι άρχισε γι' αυτα επίμονη διελκυστίνδα, που συνεχίζεται αδιάπτωτη, ανάμεσα στην Καλαμάτα και τα Καλάβρυτα. Το άσχημο είναι, ότι οι Καλαματιανοι, επικαλούνται επιχειρήματα που χρησιμοποίησαν οι Τούρκοι για ν' αμαυρώσουν την επανάσταση, δηλαδη ότι οι πρώτες επαναστατικες ενέργειες στα Καλάβρυτα, ήσαν "εντελως δευτερεύοντα και ανάξια λόγου γεγονότα", που χαρακτηρίστηκαν "ληστρικες επιθέσεις", απο Τούρκους κι Έλληνες. Γιατι τα ίδια έλεγαν και οι αντίθετοι στην επανάσταση Κορίνθιοι μεγαλοκοτζαμπάσηδες Νοταραίοι: "Ανάθεμα στους Ψευτοκαλαβρυτινους, που επήραν τον κόσμο στο λαιμό-τους". Δηλαδη κάι αυτοι θεωρούσαν πρωταίτιους τους Καλαβρυτινους.

Όμως οι αλλεπάλληλοι φόνοι Τούρκων, δεν ήσαν αυθαίρετες ενέργειες ατομικης πρωτοβουλίας, ενου θερμόαιμου οπλαρχηγου, αλλα επαναστατικα κρούσματα που είχαν επίσημη και συντονισμένη προέλευση απο την Φιλικην Εταιρεία με καθοδήγηση του εκπροσώπου-της Παπαφλέσσα. Άλλωστε και ο διεισδυτικος ερευνητης του 1821, ο γερμανος ιστορικος Μένδελσον, γράφει (Α:, 294-7) σχετικα: "Ληστρικαι επιδρομαι και μεμονωμένοι φόνοι προαναγγέλοντες κατα τα τέλη του Μαρτίου την έκρηξιν της επαναστάσεως υπήρξαν οι σπινθήρες οι πεσόντες επι της ήδη συνεσωρευμένης ευφλέκτου ύλης".

Οπωσδήποτε, δεν είναι καθόλου σοβαρο και καταντάει λιγάκι κωμικα, να υποστηρίζεται η συντονισμένη πολιορκία της Καλαβρυτινης πρωτεύουσας σαν πράξη "ληστρικη", επειδη άρχισε στις 21 Μαρτίου και προηγήθηκε χρονολογικα, απο την ειρηνικη είσοδο στην Καλαμάτα. Γιατι, όπως είναι γνωστο στο Νότιο Μορια, η εξόρμηση άρχισε στις 22 του Μάρτη, μ' αρχηγο τον Πετρόμπεη (αφου χάρη στους συγγενεις και τ' ατρόμητα παιδιά-του, άφηνε κατα μέρος τους δισταγμους) και στις 23 Μαρτίου έμπαινε ανεμπόδιστα στην Καλαμάτα. Και στις 25, κοινοποίησε την επαναστατικη προκήρυξη "προς τας Ευρωπαικας Αυλας εκ μέρους της Πελοποννησιακης Γερουσίας", δηλαδη το Κυβερνητικο Σώμα που συστήθηκε (Δ. Κοκκίνου, Α:, 262, α΄ έκδ.).

Αντίθετα στην Πάτρα, την επανάσταση την άρχισαν πρώτοι οι Τούρκοι (στις 21 Μάρτη), μ' επίθεση στο σπίτι του φιλικού προεστού Ι. Παπαδιαμαντόπουλου, που νόμιζαν ότι υπήρχαν όπλα και πολεμοφόδια κι εσκότωσαν μάλιστα έναν άνθρωπό-του, ενω ο ίδιος έλειπε. Τους Τούρκους, τους αντιμετώπισαν μ' αντεπίθεση, ο θρυλικος τσαγκάρης Παναγιώτης Καρατζας και οι Εφτανησιώτες Φιλικοι, με το Ν. Γερακάρη και Βαγγέλη Λιβαδα. Στις συγκρούσεις, έπεσαν και οι πρώτοι ένδοξοι νεκροι, ο Κεφαλληνίτης Φιλικος Βασίλης Ορκουλάτος και ο ντόπιος οπλαρχηγος Σταμάτης Κουμανιώτης.

Οι Τούρκοι κλείστηκαν στο Κάστρο και την άλλην ημέρα (22 Μ.) έμπαινε στην Πάτρα, ο Φιλικος Ι. Παπαδιαμαντόπουλος (ο κατοπινος ήρωας του Μεσολογγιου). Ακολούθησαν ο Ανδ. Λόντος απο το Αίγιο, με 200 οπλοφόρους και κόκκινη σημαία με ολόμαυρο σταυρο, που φαίνεται να ξεκίνησε προετοιμασμένος το αργότερο στις 20 του Μάρτη. Και οι Τούρκοι, απο παρανόηση τον υποδέχτηκαν με κανονιοβολισμους.

Τέλος, ειδοποιημένος απο το Ι. Παπαδιαμαντόπουλο και το Νικ. Λόντο (τον Πατρινο), έφτανε και ο Π. Π. Γερμανος, μαζι με τους λοιπους προύχοντες (που άφηναν κατα μέρος πλεόν τους δισταγμους) και στην πλατεία τ' Άι-Γιώργη, αφου ο Π. Π. Γ. ευλόγησε τα διάφορα λάβαρα και τη σημαία του Λόντου, στις 23 Μ. κήρυξεν επίσημα στην επανάσταση. Και αφου σχημάτισαν οι προύχοντες με τον Π. Π. Γ. "Επαναστατικον Διευθυντήριον", εγνωστοποίησαν "προς τους εν Πάτραις προξένους των ξένων Επικρατειων" προκήρυξη της ελευθερίας, που κατα τον καθηγητη Απ. Δασκαλάκη "είναι η δευτέρα μετα την προκήρυξιν του Υψηλάντη εν Μολδαβλαχία και η πρώτη εν Ελλάδι, συνετάχθη την 22αν ή την 23ην Μαρτίου". (Βλ. εφ. "Καθημερινη", 25.3.1964. Κατα τον Δ. Κόκκινο, (Α΄, 258), η διακήρυξη συντάχθηκε στις 25.)

Ουσιαστικα λοιπον η επανάσταση, άρχιζε σχεδον ταυτόχρονα σ' όλες τις περιοχες του Β. και Ν. Μορια. Και η διαφορα μιας ημέρας, που προηγήθηκαν οι Καλαβρυτινοι, ίσως να είναι και συμπτωματικη. Και είναι αυτονόητο, πως όλοι οι Πελοποννήσιοι ήσαν πια προετοιμασμένοι κι έτοιμοι για την έναρξή-της. Είναι λοιπον άστοχες και ανεδαφικες οι τοπικες μικροφολοδοξίες για τα πρωτεία, που μπορει να δικαιολογηθουν μόνο μ' εμποροτουρι-

στικες επιδιώξεις. Γιατι, όλες οι παραπάνω πολιτείες, έχουν να επιδείξουν τους δικαιολογημένους τίτλους-τους. Το Αίγιο, γιατι πρώτο απαλλάχτηκε απο τους Τούρκους, τα Καλάβρυτα, γιατι πρώτα πολιορκήθηκαν κι ελευθερώθηκαν, η Καλαμάτα, για την αναίμακτη ελευθέρωσή-της και η Πάτρα, γιατι είχε τα πρώτα ηρωικα θύματα. Ανήκει λοιπον σε όλες, χωρις εξαίρεση, η τιμη και η δόξα για την ταυτόχρονη συμμετοχή-τους στον εθνικοαπελευθερωτικό-μας αγώνα. Κι ακόμα διαπιστώνεται η αδάμαστη απόφαση όλου του λαου για την επανάσταση, με το γνωστο και ηρωικο σύνθημα: "Ελευθερία ή Θάνατος"!

ΓΥΡΩ ΣΤΟ 1821 • ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΑ

Όπως είναι πολυ γνωστο, τα τρία σχεδον πρώτα χρόνια, οι επαναστατημένοι Έλληνες, με το μεγάλο πατρωτικο ενθουσιασμο να ελευθερώσουν την πατρίδα-τους και με την ασυγκράτητη ορμή τους, έκαναν λαμπρα και θαυμαστα κατορθώματα, που προκάλεσαν κατάπληξη και χαρα σε όλους τους λαους, όχι όμως και στις κυβερνήσεις-τους. Κυρίεψαν την Τρίπολη (πρωτεύουσα του Μοριά) και τα ισχυρα κάστρα του Ναπλιου και Ακροκόρινθου κι εξόντωσαν την πανίσχυρη στρατια του Δράμαλη. Όμως, αυτα τα σημαντικα επιτεύγματα των καπεταναίων και του λαου (που αποτελούσαν τον εθνικο στρατο), είχαν ενισχύσει πολυ τη δύναμή-τους, πράγμα που έβαλε σε μεγάλην ανησυχία τους προύχοντες, που ήθελαν απο την αρχη του Αγώνα, να τους έχουν υποταγμένους και όργανά-τους.

Ο ερχομος του Δ. Υψηλάντη, σαν αντιπρόσωπου του αδερφού-του και της Φιλικης Εταιρείας και η ανάληψη της αρχηγίας, δυσαρέστησεν επίσης πολυ τους Κοτζαμπάσηδες και τους Φαναριώτες Α. Μαυροκορδάτο, Κ. Καραντζα και Θ. Νέγρη, που φιλοδοξούσαν να έχουν αυτοι την πολιτικη και στρατιωτικη ηγεσία, ενω ήσαν αντίθετοι (προπάντων ο Μαυροκορδάτος) για την επανάσταση. Κι αφου ενώθηκαν με τις ενέργειες και την αρχηγία του Μαυροκορδάτου, άρχισαν αμέσως τον ανταγωνισμο και τις επίμονες αντιδράσεις στα Βέρβαινα και τη Ζαράκοβα και δεν βράδυναν οι Έλληνες να χωριστουν σε δύο παρατάξεις: Τους "Ολιγαρχικους ή Πολιτικους" (τους φιλομοναρχικους Κοτζαμπάσηδες, Νησιώτες μεγαλοεμπορους και Φαναριώτες) και τους "Δημοκρατικους ή Πολεμικους" (τον Δ. Υψηλάντη, τους καπεταναίους και τον απλο λαο). (Βλέπε για διαχωρισμο, Π. Π. Γερμανου, σ. 161, Π. Πιπινέλη, 162, 3, Δ. Κόκκινου, Γ΄, 394, Σπηλιάδη, Α΄, 207, κλπ).

Οι έλληνες ηγέτες διχασμένοι και σα να είχε τελειώσει ο αγώνας τους, δεν φροντίζουν τόσο για τον πόλεμο με τους Τούρκους, όσο κατα κύριο λόγο, πώς θα επικρατήσει η παράταξή-τους. Παγιδευμένοι, απο άγγλους και γάλλους πράχτορες, χωρίζουνται σε

ξενόδουλα κόμματα (γαλλικο κι αγγλικο κι αργότερα ρωσικο) και δεν τους απασχολει παρα η εξεύρεση ξένου μονάρχη, προτου ακόμα να εξασφαλίσουν την ελευθερία-τους! ("Αρχείον Λόντου", Α΄, 172, 183, 199.)

Αλλ' ακόμα χειρότερο ήταν, ότι οι ραδιουργίες και οι διενέξεις τους αναπτύχθηκαν έντονα κι ανάμεσα στα δύο κυβερνητικα σώματα, δηλαδη το "Εκτελεστικο" (Κυβέρνηση) και το "Νομοθετικο" (Βουλη). Κατα το φθινόπωρο μάλιστα του 1823, είχεν οξυνθει σοβαρα η διάστασή-τους και το Βουλευτικο, που κατα τον γερμανο ιστορικο Χέρτσμπεργκ "είχε κατακυριευθει" απο την ισχυρη μερίδα της " Αγγλικης Φατρίας" (του Μαυροκορδάτου), παρασύρθηκε σε άστοχες ενέργειες. Είχε προηγηθει στην Αρκαδία τοπικος εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στους κοτζαμπάσηδες Δεληγιανναίους και τους καπεταναίους Πλαπουταίους και το Εκτελεστικο καταθορυβήθηκε κι έστειλε τον Ανδρέα Μεταξα, τον Παπαφλέσσα και τον Περρούκα να τους συμφιλιώσουν, επειδη ο αντιπρόεδρος του Εκτελεστικου Θ. Κολοκοτρώνης, βρισκόταν σε δύσκολη θέση να πάει ο ίδιος, αφου οι Πλαπουταίοι ήσαν συγγενείς-του και οι Δεληγιανναίοι συμπέθεροί-του (με το κωμικο αραβώνιασμα του 9χρονου γού-του Κολλίνου, με την 8χρονη Μαριορίτσα του Κανέλλου Δεληγιάννη).

Την αποστολη αυτη, επειδη ο Α. Μεταξας, ήταν μέλος του Εκτελεστικου κι έφυγε βιαστικα για την Καρύταινα να σταματήσει τον πόλεμο και δεν είχε την πρόνοια ή τον καιρο να ζητήσει πριν την άδεια του Βουλευτικου (αφου άλλωστε πήγαινε για τόσο σημαντικο συμφιλιωτικο έργο), επωφελήθηκε την ευκαιρία η Βουλη, με τη δικαιολογία, ότι δεν ζήτησε την άδειά-της, χαραχτήρισε το Μεταξα "εγκληματίαν και ανατροπέα του οργανικου νόμου και τον καθήρεσε" και στη θέση-του έβαλε αντικαταστάτη-του τον Κωλέτη.

Αλλα τον Κωλέτη, δεν τον αναγνώρισαν τα άλλα μέλη του Εκτελεστικου, καθως και ο αντιπρόεδρός-του Κολοκοτρώνης και αντιδρώντας εκήρυξαν παράνομη τη Βουλη, γιατι δεν είχε τη νόμιμη απαρτία. Γιατι, κατα τον Οργανικο Νόμο (παρ. κθ΄), η Βουλη, σαν πολιτικο σώμα, για να έχει τη νόμιμη απαρτία, έπρεπε να παρευρίσκονται τα 2/3 (δηλ. 47 βουλευτες), ενω συνεδρίαζε "μόλις το εν τριτημόριον" (28 βουλευτες). Και, φυσικα, οι πράξεις-του ήσαν άκυρες και αυθαίρετες και είχαν μόνο τη σφραγίδα

του Βουλευτικου, καθως και την υπογραφη του προεδρου-της, και αυτα πραγματα παρανομα.

Οπωσδηποτε, η αντιδραση του Βουλευτικου, με την πολυαριθμη "αγγλικη φατρια" βουλευτων (που κατευθυνε ο αγγλοφιλος Μαυροκορδατος), ηταν σοβαροτατο εμποδιο κι εμειωνε το κυρος του Εκτελεστικου. Μαλιστα και η διαδοση, οτι εφτανε το αγγλικο δανειο, δυναμωσε πολυ την παραταξη των πολιτικων, του Γ. Κουντουριωτη, Μαυροκορδατου και του Κωλετη, που επιδιωκαν ν'ανατρεψουν την Κυβερνηση και να παρουν την εξουσια να διαχειριστουν τα δανεια.

Ο Κολοκοτρωνης, που ενιωθε καλα τους σκοπους-τους, εστειλε τοτε (26.11.23), "δικην αλλου Κρομβελ" (κατα Μιλλερ, σ. 113), το γιο-του Πανο (φρουραρχο τ' Ναυπλιου), τον Τσωκρη, το Νικηταρα και τον Χατζη-Χριστο Βουλγαρη, με 220 οπλοφορους και μ' ανοιχτες σημαιες, να πανε στο Αργος, που συνεδριαζε το Βουλευτικο, να παρουν τ' αρχεια-του, να τα μεταφερουν στο Ναυπλιο και απο εκει στην Τριπολη, καθως και να ζητησουν τους μισθους-τους.

Οταν λοιπον εφτασαν στο Αργος, περικυκλωσαν το Βουλευτηριο που συνεδριαζε και αφου εξουδετερωσαν τη φρουρα-του "εμβηκαν και ηρχισαν την ομιλια-των: Ημεις ηλθομεν πληρεξουσιοι απο τα δηματα ολων των επαρχιων ή εσεις ενωνεσθε με το Εκτελεστικον Σωμα ή εμεις επηραμεν αλλα μετρα και το τουφεκι-μας θα τα ξεμπερδευση".

Ακολουθησε τοτε διαλογος (που περιεχεται σ' εγγραφο του "Αρχειου Δ. Ρωμα" και παραθετουμε τα κυριοτερα σημεια-του), μεταξυ των καπεταναιων και των πολιτικων μελων της Βουλης, που ειναι αποκαλυπτικος και θυμιζει παρομοια νοοτροπια και γεγονοτα στη νεοελληνικη ιστορια-μας, που ειχαν σαν αποτελεσμα να προκαλεσουν εσωτερικους αναβρασμους, ακομα κι αλληλοσπαραγμους.

Πρωτος, λοιπον, ο Πανος Κολοκοτρωνης, ειπε κοντα στ' αλλα στους Βουλευτες:

"-...Εσεις εχετε τωρα τοσον καιρον πεισματωδη φιλονεικιαν μετα των Εκτελεστων· ομως τουτο δεν μας αρεζει ημας τους στρα-

τωτικους. Εἰμεθα προσταγμένοι απο τα πολλω πολλω περισσότερα άρματα της Πελοποννήσου και της Ανατολικοδυτικης Ελλάδος να σας ειπώμεν, ότι δεν μας αρέσει τελεώς η διχόνοια οπου έχετε με το Εκτελεστικο Σώμα και, ότι είναι ανάγκη να συμφωνήσητε και να αγαπηθήτε αφεύκτως μεταξυ τριων ημερων το περισσότερον ειδε αλλέως θα λάβωμεν όλοι οι ρηθέντες Στρατιωτικοι τα αναγκαία μέτρα, δι' ων να διασώσωμεν το εσωτερικον της Πατρίδος και να προετοιμασθώμεν μέχρι της ερχομένης ανοίξεως εις όλα τα αναγκαία κατα των Τούρκων. "

Στη συνέχεια, μίλησε ο Νικηταρας στους Βουλευτες: "Μα την αλήθειαν, αν δεν αγαπηθήτε σγλίγωρα, εἰμεθα βιασμένοι οι στρατιωτικοι να κάμωμεν Γοβέρνο Μιλιτάρε (Διοίκησιν Στρατιωτικην). Δεν υποφέρεσθε πλέον δια την διχόνοιάν-σας με την οποίαν θέλετε ν' αφανίσητε το Γένος."

Λόντος (Αναστάσης, Βουλευτης): Αν θέλη το Έθνος να γένη Στρατιωτικη Διοίκησις, ας γένη και τούτο.

Νικήτας: Το Γένος θέλει ό,τι θέλομεν ημεις οι στρατιωτικοι· και πάρετε τα μέτρα-σας οι πολιτικοι. Αγκαλα το ηξεύρετε καλα τούτο.

Πάνος: Κύριοι· τί σφάλμα έκαμεν ο κύριος Ανδρέας Μεταξας και θέλετε να τον καταργήσητε απο το εκτελεστικον χρέος-του; Η αγάπη των ομογενών-σας είναι πράγμα καλον ή όχι;

Βρυσθένης (επίσκοπος Θεοδώρητος, αντιπρόεδρος του Βουλευτικου): Κάλλιστα τέκνον-μου· μάλιστα.

Πάνος: Εις την επαρχίαν Καρύταιναν συνέβη προ μερικων ημερων μεταξυ των εγκατοίκων-της διχόνοια μεγάλη, η οποία επαπειλούσε να προξενήση καθ' όλην την Ελευθέραν Ελλάδα πόλεμον εμφύλιον και εξαγριωμένον· και δια τούτο το Εκτελεστικον Σώμα έστειλεν εκει πρώτον τον Πατέρα-μου και ύστερον τους κυρίους Ανδρέαν Μεταξαν, Γρηγόριον Δικαίον και Χαράλαμπον Μπερούκαν, οίτινες με την βοήθειαν του θεου την κατέπαυσαν και εις τον τόπον αυτης έβαλαν την αγάπην. Λοιπον· διότι ο κύριος Μεταξας εστάθη είς των ειρηνοποιων της ρηθείσης διχονοίας, έκαμε δια τούτο έγκλημα! Αντι του να βραβευθη εις το καλον και αξιέπαινον έργον-του, πρέπει να παιδευθη δι' αυτο; Αντι του μάνα,

χολην θέλετε να δώσητε εις τον κύριον Μεταξαν;

Λόντος: Ο κύριος Μεταξας έκαμεν έγκλημα, διότι, αναχωρήσας, απο το Ναύπλιον εις την επαρχίαν Καρύταιναν, έκαμε δια τούτου να μείνη το Εκτελεστικον Σώμα ατελες.

Πάνος: Τούτο έγινε δια πολλα ολίγας ημέρας και μάλιστα προς κατάπαυσιν μιας διχονοίας, ήτις επαπειλούσε τον εμφύλιον πόλεμον εις το Γένος. Σεις φαίνεσθε, κατα τούτο, ότι ελυπήθητε, διότι έγινε κατάπαυσις της ρηθείσης διχονοίας και ότι αγαπάτε να γίνη εμφύλιος πόλεμος.

Λόντος: Διατί το Εκτελεστικον Σώμα δεν ηθέλησεν να κοινοποιήση και εις το Βουλευτικον Σώμα την απο το Ναύπλιον εις την Επαρχίαν Καρύταιναν μετάβασιν του κυρίου Μεταξα; Τούτο ημεις το στοχαζόμεθα ως μεγάλον έγκλημα.

Πάνος: Διότι το Βουλευτικον Σώμα κατα το παρον δεν είναι πλήρες· επειδη, δια να είναι πλήρες, κατα τον οργανικον νόμον, πρέπει να παρευρίσκωνται σαρανταεπτα μέλη αυτου, ενω σεις τώτα είσθε εις το Άργος μόνον εικοσιοκτω παραστάται (βουλευτες). Και όταν το Βουλευτικον Σώμα δεν είναι πλήρες, μήτε υπόθεσιν τινα κοινην ημπορει να εκτελέση.

Νικήτας: Απο αυτα οπου ακούω και βλέπω θα γένη αφεύκτως Γοβέρνο Μιλιτάρε. Τη αληθεία, όποιος απο εσας θελήση να καταργήση τον Μεταξαν, θα είναι εχθρος της σπάθης-μου.

Πάνος: Κύριοι! Ο Μαυροκορδάτος, αν ήτον καλος πατριώτης, διατί δεν θέλει να τραβηχτη απο τα κοινα πράγματα, αφου βλέπει ότι ένα ισχυρον μέρος της Ελλάδος δεν τον θέλει να ανακατωθη εφέτος εις τας κοινας υποθέσεις; Αυτος, βέβαια, κατα τούτο, είναι ταραχοποιος, και όχι καλος πατριώτης. Αυτος δια να κερδίση τον σκοπόν-του, θέλει να παίξη όλον το Γένος εις την πασέτα και, αν τον κερδήση (ν' αναγνωρισθει αρχηγος), υπάγει καλως, ει δε αλλέως, ας χαθη το Γένος, φρονει· και μάλιστα όχι μαζί-του· επειδη αυτος επιστρέφει εις την Ευρώπην.

Νικήτας: Καθως βλέπω, αν δεν αλλάξετε γνώμην Γοβέρνο Μιλιτάρε θα κάμωμεν.

Στη συνέχειά-του το σχετικο έγγραφο σημειώνει: "Μετα ταύτα διελύθη η Συνέλευσις· ο δε καπ. Πάνος υπήγε σήμερον εις το χωρίον Ομερμπακι (Ομέρμπακα), όπου αντάμωσε τους Εκτελεστας και τους άλλους εδικούς-μας, εις τους οποίους εδιηγήθη τα άνω ρηθέντα. Μετέπειτα δε επέστρεψε πάλιν εις το Άργος, όπου ευρήκε τον Νικήτα και τους άλλους στρατιωτικους πολλα θυμωμένους εναντίον των Βουλευτων, διότι δεν τους ήνοιξαν την θύραν του Βουλευτηρίου. Διο, μετα τούτο, μερικοι Βουλευται υπήγαν εις τον πύργον του κ. Βαλασοπούλου, όπου εκλείσθησαν, φοβούμενοι την οργην του Νικήτα και των άλλων στρατιωτικών-μας, οι οποίοι έχουν πιασμένους όλους τους ανήκοντας τόπους, δια να μη φύγη εκειθεν κανένας Βουλευτης προς την επαρχίαν-του, έως ότου δεν τους δοθη απο αυτους τους Βουλευτας το ανήκον μέσον δια να λάβωσι τους μισθούς-των, κλπ." (Βλ. "Αρχ. Δ. Ρώμα", Φάκ. 2128, αρ. 5131/26.11.1823.)

Όπως φαίνεται, το παραπάνω έγγραφο "ειδήσεις εκ του Ναυπλίου", ήταν συνταγμένο απο φίλο του Εκτελεστικου και των στρατιωτικων και γι' αυτο παραλείπει και άλλα δυσάρεστα. Το βέβαιο είναι, ότι προπάντων οι Βουλευτες της "Αγγλικης Φατρίας" (της αγγλόφιλης ομάδας που είχε οργανώσει στη Βουλη, ο αγγλόφιλος αρχηγός-τους Μαυροκορδάτος), τρομοκρατήθηκαν και φεύγοντας κλείστηκαν στον πύργο του Βαλασόπουλου "φοβούμενοι την οργην του Νικήτα", επειδη είχε διαδοθει, ότι "τους Βουλευτας θα τους θανατώσουν ως πωλήσαντας το Έθνος εις τους Άγγλους".

Ενω λοιπον τους άλλους Βουλευτες δεν τους κακομεταχειρίστηκαν αλλα περιορίστηκαν σ' απειλες (δείχνοντας και χτυπώντας τα όπλα), καθως και με βρισιες (τουρκολάτρη, διαφθορέα του Έθνους κλπ.), όμως το νεαρο κοτζάμπαση της Βοστίτσας Λόντο, που είχε γίνει βουλευτης μόνο για το μεγάλο πατρικό-του όνομα και ήταν το κυριότερο στέλεχος της Αγγλικης Φατρίας, στενος συνεργάτης κι έμπιστος του Μαυροκορδάτου, τον εκυνήγησαν ιδιαίτερα. Επήγαν κατα τις τρεις η ώρα (μετα τα μεσάνυχτα) στο σπίτι-του "μετα μαχαιρων και ξύλων" φωνάζοντας: Βαρείτε-τον τον κερατα! Όμως ο Αναστάσης Λόντος στάθηκε προνοητικος κι έλειπεν απο το σπίτι-του και, στην απουσία-του, οι στρατιώτες ελεηλάτησαν τα πράγματά-του.

Επίσης, εξον απο τα πράγματα του Λόντου, οι στρατωτικοι επήραν και όλα τα "αρχεία (αρχεία) και τα γράμματα" της Βουλης και

των Βουλευτων. Φρούραρχος ήταν ο γυναικάδερφος του Νικηταρα ο Θόδ, Ζαχαρόπουλος και, κατα τον Φωτάκο, αυτος και η φρουρά-του "ήτον μυστικως διοργανισμένοι, ώστε να μην πάρουν τα αρχεία". Και, πραγματικα, με τη βοήθεια του Μακρυγιάννη, κατάφεραν να σώσουν τα αρχεία. Γι' αυτο και ο αντιπρόεδρος του Βουλευτικου, επίσκοπος Θεοδώρητος, του έδωσε πιστοποιητικο της παραλαβής-τους και του χάρισε κι ένα σπαθι. (Φωτάκου, Α΄, 500-2. Μακρυγιάννη, 107. Χέρτσμπεργκ, Β΄, 145, κλπ.)

Οι Βουλευτες, εξον απο 10 που έμειναν με το Εκτελεστικο, οι άλλοι με τη φροντίδα του Θ. Ζαχαρόπουλου, έφυγαν κι εγκαταστάθηκαν στο Κρανίδι, για να έχουν την προστασία των μεγαλοκαραβουραίων της Ύδρας και των Σπετσων. Στις 3.12.1823, ο επίσκοπος Βρισθένης Θεοδώρητος, εκοινοποίησε προκήρυξη του Βουλευτικου στους Έλληνες, κατάγγελνε τη βίαιη διάλυσή-του, αλλα κατα τον Γ.Θ. Αγγελόπουλο, αυτη η προκήρυξη "αποτελούσε το προανάκρουσμα του εμφυλίου πολέμου". Επίσης και οι Υδραίοι (9.12.23) και οι Σπετσιώτες (2.1.24), με προκηρύξεις τους, καυτηριάζανε τους Πελοποννήσιους για την επιδρομή-τους στη Βουλη, καθως και η εφημερίδα "Φίλος του Νόμου". (Βλ. Θ. Γ. Αγγελόπουλου, "Η Β΄ Συνέλευσις, κλπ", σ. 28. Προβούλευμα Βουλευτικου, 519/3.12.23. "Αρχ. Κουντουριώτη", Α΄, 156, 163)

Το Βουλευτικο στο Κρανίδι, με την ενθάρρυνση των Νησιωτων και λοιπων πολιτικων, του Κωλέτη και Ζαΐμη, κ.ά., διόρισαν "9μελη επιτροπη", να δικάσει τον Πετρόμπεη (πρόεδρο του Εκτελεστικου) και τον Καλαβρυτινο προεστο Σωτ. Χαραλάμπη, για 13 κατηγορίες (ότι ξεπούλησαν αιχμαλώτους Τούρκους, κανόνια, εθνικα χρήματα, κλπ.) και τοπόρισμά-τουση επιτροπη (χωρις να τους ανακρίνει) το διαβίβασε στη Βουλη (9.1.24), που τους καταδίκασε αναπολόγητους και τους καθαίρεσε. Και σ' αντικατάστασή-τους, σχημάτισε νέο Εκτελεστικο, καθαρα τώρα Ολιγαρχικο, με πρόεδρο το Γ. Κουντουριώτη, και μέλη το Ν. Μπότασση, το Ν. Λόντο (τον Πατρινο), Κωλέτη, Ζαΐμη και προκήρυξεν εκλογες ν' αντικαταστήσουν τους βουλευτες, που επήγαν στο Ναύπλιο με το παλιο Εκτελεστικο. Δηλαδη, η πολιτικη Ολιγαρχία, που είχε πολλα μέλη-της στη Βουλη, σχηματίζοντας τώρα, νέα κυβέρνηση απο πρόσωπ' αποκλειστικα δικά-της, ανασύνταξε τις δυνάμεις-της κι επιδώκε να κυριαρχήσει σ' όλη την Ελλάδα.

Μα και το παλιο Εκτελεστικο, που με εισήγηση του Κολοκοτρώνη

πήγε στην Τρίπολη και ο πρόεδρός-του Πετρόμπεης, με μακροσκελέστατη διακήρυξη στο λαο, δεν περιορίστηκε μόνο ν' αντικρούσει τις κατηγορίες της Επιτροπης, αλλα και να τονίσει ότι αυτη ήταν η νόμιμη κυβέρνηση, που βγήκε απο τη Συνέλευση του Άστρους. Κι επροκήρυξε κι αυτο νέες εκλογες στις επαρχίες, απο όπου κατάγονταν οι βουλευτες, που είχαν πάει στο Κρανίδι, και είχαν εκλέξει το νέο Εκτελεστικο. Έτσι, αρχίζοντας το 1824, η επαναστατημένη Ελλάδα, είχε δύο Εκτελεστικα Σώματα και δύο Βουλευτικα, που αλληλοκηρύχνονταν παράνομα και τα πράγματα έπαιρναν τη φυσική-τους διαμόρφωση με χωρισμένες τις κοινωνικες τις τάξεις, κι έτοιμες να φτάσουν σ' εμφύλιο πόλεμο που δεν άργησε να ξεσπάσει.

•

Β: Ο βομβαρδισμος της Βουλης: Η Γ: Εθνικη Συνέλευση της Τροιζήνας (1827), δεν είχε συντάξει μόνο το τελειότερο δημοκρατικο Σύνταγμα του καιρού-της, αλλα είχ' εκλέξει με πρόταση του Κολοκοτρώνη και τον Καποδίστρια Κυβερνήτη για εφτα χρόνια. Κι ωσότου να έρθει ο νέος Κυβερνήτης, σχημάτισε και προσωρινη Κυβέρνηση στο Ναύπλιο (σ' αντικατάσταση εκείνης του Ζαΐμη), την περίφημη για την ανικανότητά-της "Αντικυβερνητικην Επιτροπη", απο τρία μέλη το Γ. Μιλαήτη, το Ι. Νάκο και το Γ. Μαυρομιχάλη. Η εκλογη του Καποδίστρια, είχε δυσαρεστήσει πολυ, τους φιλόδοξους Κοτζαμπάσηδες κι άλλους πολιτικους (Ζαΐμη, Γ. Κουντουριώτη, Μαυροκορδάτο, κ.ά.) και γι' αυτο σχεδίαζαν πάντα ν' ανατρέψουν την απόφαση της Συνέλευσης. Κι είναι χαραχτηριστικο μάλιστα, ότι η "Αντικυβερνητικη Επιτροπη" (που ήταν όργανό-τους), στην πρώτη-της διακήρυξη στον ελληνικο λαο, δεν έκανε καθόλου λόγο για την εκλογη του Κυβερνήτη, αν και η εξουσία-της θα διαρκούσε μέχρι την άφιξή-του.

Όμως μέσα στην πρωτεύουσα το Ναύπλιο, είχε δημιουργηθει δραματικη κατάσταση. Τα κάστρα-του, τα κάτεχαν Ρουμελιώτες που ήσαν διχασμένοι. Στο Παλαμήδι, φρούραρχος ήταν ο Θόδ. Γρίβας και είχε την υποστήριξη των μεγαλοκοτζαμπάσηδων Δεληγιανναίων και της "Αντ. Επιτροπης". Το κάστρο του Ιτζ-Καλε, το εξουσίαζαν ο Σουλιώτης Φωτομάρας και ο Ρουμελιώτης Γ. Στράτος, έτοιμοι πάντα ν' αλληλοκτυπηθουν με το Γρίβα. Πολιτάρχης (αστυνόμος) στο Ναύπλιο, ήταν ο αδερφος του Θ. Γρίβα, ο Σταύρος, που έβγανε και περιπολίες. Αλλα και ο Γ. Στράτος, ενισχυμένος με τους Σουλιώτες και Ρουμελιώτες, απο τον Ακροκό-

ρινθο (που είχαν έρθει στο Ναύπλιο, μετα τον ύποπτο τραυματισμο και θάνατο του Καραϊσκάκη) και με την εύνοια του Βουλευτικου και του λαου, αξώνε να έχει την πολιταρχία στο κάτω φρούριο κι έβγανε κι αυτος περιπολίες, όπως και ο Στράτος Γρίβας.

Όταν όμως συναντήθηκαν οι αντίπαλες περιπολίες, άρχισεν η σύγκρουση αναμεταξύ-τους (28.6.1827). Και ο Θ. Γρίβας, απο το Παλαμήδι "μαινόμενος", βομβάρδιζε, όχι μόνο το Ιτζ-Καλε αλλα και την πόλη. Εννέα ολόκληρες μέρες κράτησε "η βομβιδοβόλησις· η πόλις ανεφλέχθη, ακόλαστος δε στρατιωτικος συφερτος εισήλασεν εις τας οικίας και ελήστευσε τους κατοίκους, ως και τους χωρικους, οίτινες μετα των οικογενειων αυτων είχον ζητήσει άσυλον υπο τα τείχη του Ναυπλίου, κλπ." (Μένδελσον, Α΄, 727.) Όσοι κάτοικοι "περιδεείς", προσπαθούσαν να φύγουν απο γυμνώθηκαν απο τα χρήματα και τα πράγματα που είχαν (σα να ήσαν Τούρκοι) και "οι γυμνωθέντες θα λάβουν αποζημίωσιν και ικανοποίησιν (κατα το Σπηλιάδη), εις τον άλλον κόσμον..." (Γ΄, 358. Ν. Δραγούμη, Α΄, 217. Κατα το Χέρτσμπεργκ —Γ΄, 132— πολλους βοήθησαν να φύγουν ο Κόδριγκτον και ο Άμιλτον.)

Πολλοι άνθρωποι σκοτώθηκαν (τους υπολογίζουν έλληνες και ξένοι ιστορικοι, απο 120-200), στους δρόμους, στις αυλες των σπιτιών-τους, στα παράθυρα (που δεν μπόρεσαν ή δεν πρόφτασαν να φύγουν), ενω άλλοι είχαν καταφύγει στα υπόγεια των σπιτιών τους και τους είχε κυριέψει ο φόβος μήπως η πόλη-τους πυρποληθει. Και καθως αναφέρει έγγραφο (στα "Ελληνικα Υπομνήματα", σ. 497), ο Λαος "καταβοα δια διακοσίων ψυχων αίμα, το οποίον εχύθη δια του κανονιοκτυπήματος του Γρίβα και δια τον αφανισμον των καταστάσεών-του." Ανάμεσα στα θύματα ήταν ο αξιωματικος Μ. Μυτιληναίος (απο βόμβα στο παράθυρό-του) και ο αμερικανος φιλέλληνας, ο Τάουσεν Ουάσιγκτον (ανηψιος του μεγάλου Ουάσιγκτον).

Η "Αντ. Επιτροπη", αφου απότυχε να υποτάξει το Γ. Στράτο, στο φίλο-της Θ. Γρίβα, σαν ξέσπασε η σύγκρουση, έφυγε για το φρούριο Μπούρτζι κι εκάλεσε και τη Βουλη να πάει εκει. Αλλα το Βουλευτικο, αρνήθηκε κι έμενε στο Ναύπλιο, να συμπαρασταθει στο λαο που δεινοπαθούσε και κατηγόρησε την "Αντ. Επ." για τη φυγή-της και της ζητούσε ν' αποκηρύξει το Γρίβα, για τους βομβαρδισμούς-του. Αλλα ο Γρίβας, εξακολούθησε τους βομβαρδισμούς-του με στόχο τώρα την ίδια τη Βουλη. Κατα τον

Σπηλιάδη (Γ: 382-4), δύο μέλη της "Αντ. Επ.", έστειλαν το Ι. Σούτσο στο Γρίβα κι αυτος τον παρακίνησε να χτυπήσει το Βουλευτήριο, για ν' αναγκάσει τους Βουλευτες, να φύγουν απο το Ναύπλιο για το Μπούρτζι. "Έλεγον πολλοι (γράφει και ο Κασομούλης, Γ:, 616), ότι ο Γ. Μαυρομιχάλης με τον Μαρκην (Γ. Μηλαΐτη), εσχημάτισαν συνθήματα και οδηγούσαν τον Θοδωράκην (Γρ.) πού και πότε να ρίπτη βόμβαις".

Καθως λοιπον συνεδρίαζε η Βουλη (2.7.27), ο Γρίβας άρχιζε τον βομβαρδισμό-της. Μια βόμβα χτύπησε τη σκεπη της Βουλης κι έπεσαν σωρο πέτρες, σανίδια και χώματα κι έγέμισε το Βουλευτήριο απο σκόνες. Οι Βουλευτες κατατρομαγμένοι με τσ ανεπάντεχο κακο, έτρεχαν στα παράθυρα γιατι τους έπνιγε η σκόνη. Αλλα επειδη κι έκει με δυσκολία κατόρθωναν ν' αναπνέουν και απο φόβο-τους, εζήτησαν καταφύγιο στο γειτονικο σπιτάκι που είχε το Βουλευτήριο. Άλλη όμως βόμβα του Γρίβα, τρύπησε τον τοίχο και σκότωσε το βουλευτη του Βάλτου Χρ. Γεροθανάση (που καθόταν κοντα στον πρόεδρο Ρενιέρη) κι ετσάκισε το δεξι χέρι του βουλευτη του Ασπροπόταμου Ι. Χ" Πέτρου που ακρωτηριάστηκε κι έμεινεν ανάπηρος σ' όλη τη ζωή-του.

Η θρασύτατη κι εγκληματικη ενέργεια του πιο "άνομου" οπλαρχηγου Θ. Γρίβα (που νέος άρχισε τη ζωή-του με τη δολοφονία τριων αδερφων Χασαπαίων κι αργότερα μ' άλλα πολλα κακουργήματα), να μη σεβαστει ούτε τη Βουλη και να σκοτώσει βουλευτες, είχε σαν αποτέλεσμα, οι βουλευτες που τους είχε κατακυριέψει ο φόβος για τη ζωή-τους, να φύγουν για το Μπούρτζι, όπου πλέον ήτον στη διάθεση της "Αντ. Επ." και στη τυραννία του Γρίβα. Και είχαν πάντα το φόβο, μήπως τους "αρπάσει" καμια στιγμη ο Γρίβας στο Παλαμήδι και δεν ιδουν πια τον "επάνω κόσμον". Κι έγιναν βέβαια πολλεςπροσπάθειες για συνδιαλλαγη, με πρόσκληση του Φαβιέρου, του Έυντεκ, του Κόχραν και του Γεν. αρχιστρατήγου Τζωρτζ στο Ναύπλιο, αλλα παρόλο που ο Φωτομάρας και ο Γ. Στράτος, έδειχναν προθυμία ν' απομακρυνθουν, ο Γρίβας όμως έμενε πάντοτε ανένδοτος ν' αφήσει το Παλαμήδι και τις ατελεώτες κακουργίες-του. Γι' αυτο και ο Γ. Στράτος, ξαναγύρισε στο Ιτζ-Καλε και παράμεναν όλοι-τους ασυμφιλίωτοι κι έτοιμοι για νέο πόλεμο, μέχρι τη στιγμη που έφτασεν ο Κυβερνήτης Καποδίστριας κι αναγκάστηκαν τέλος να του παραδώσουν τα κάστρα τ' Αναπλιου.

Γ΄ Η απαγωγη των πληρεξουσίων απο την Δ΄ Συνέλευση και η διάλυσή-της: Μετα τη δολοφονία του Καποδίστρια και τη φοβερη αναρχία που ακολούθησε, είχε γίνει γνωστη στην Ελλάδα, η εκλογη απο τις τρεις αυτοαποκαλούμενες "προστάτιδες" Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) του Όθωνα σαν απόλυτου Μονάρχη και μάλιστα χωρις να ερωτηθουν καθόλου οι Έλληνες. Κρίθηκε τότε απαραίτητο, πριν απο τον ερχομο του Όθωνα, να συγκληθει Δ΄ Εθνικη Συνέλευση (όπως ονομάστηκε, σαν συνέχεια εκείνης του 1831), για να χορηγηθει γενικη αμνηστία, και να ειρηνέψει τέλος ο τόπος και να επικυρωθει η εκλογή-του απο τους εκπροσώπους του λαου μ' επίσημη συνέλευσή-τους. Η συγκρότησή-της, όμως, δυσαρέστησε τους "αντιπρέσβεις" των παραπάνω τριων Δυνάμεων γιατι είχαν το φόβο, ότι η Συνέλευση (που την αποτελούσαν κατα πλειοψηφία "Συνταγματικοι") μπορούσε να παρεμβάλει δυσχέρειες με τις συντακτικες διατάξεις-της και να επεμβαίνει στα δικαιώματα του Όθωνα, ενω αυτες ήθελαν "την επιβολην Μοναρχίας". Κι ακόμα, γιατι υπήρχε ο φόβος η συνέλευση με την νόμιμη εξουσία-της να μη δέχεται "την κηδεμονίαν των ξένων διπλωματων". Και την αντίθεσή-τους (οι αντιπρεσβευτες), την εγνωστοποίησαν στο γραμματέα των Εξωτερικων Σπ. Τρικούπη, όπως φαίνεται απο τις εκθέσεις-τους απο την Αθήνα (2Ο, 21/7/32 και 5, 7/8/1832.) Παρόλα αυτα, 224 πληρεξούσιοι συγκεντρώθηκαν στην Πρόνοια (προάστιο τ' Αναπλιου) στις 14.7.32, κι άρχισαν τις ταχτικες συνεδρίες στη συνέλευση σ' ένα ξύλινο κυκλικο παράπηγμα, στημένο σε καταερειπωμένη απο τους πολεμικους αγώνες περιοχη. Το πρόχειρο αυτο οίκημα, που παρίστανε το Ελληνικο Βουλευτήριο, είχε σχηματισθει απο κακοπελεκημένα πεύκινα σανίδια. Έδαφός-του ήταν το χώμα και γύρω σε αλλεπάλληλες σειρες υπήρχαν σκαμνια για να κάθουνται οι πληρεξούσιοι κι απέναντι απο την είσοδο, η έδρα για τον πρόεδρο και στη μέση ένα τραπέζι για τον υπουργο ή το γραμματέα-του.

Όμως το θέαμα μέσα στη συνέλευση, ήταν γραφικότατο, γιατι φορούσαν όλοι τις τοπικες ενδυμασίες-τους. Οι νησιώτες τις βράκες-τους, οι στερεανοι φουστανέλλες, οι πρόκριτοι το μακρυ τούρκικο καφτάνι και λιγοστοί-τους ήσαν φρακοφορεμένοι. Οι πληρεξούσιοι μιλούσαν όρθιοι απο τις θέσεις-τους και βαστούσαν πάντα στο χέρι-τους τ' απαραίτητο κομπολογάκι-τους.

Για να πούμε την αλήθεια, δεν ήταν εύκολο το έργο-τους και το βάσανό-τους μεγάλο και δικαιολογημένο, γιατι δεν επιτρεπόταν

να καπνίζουν κατα τις συνεδρίες που συχνα κρατούσαν όλη την ημέρα. Ήσαν όμως οι καημένοι πατέρες του Έθνους μανιακοι φουμαδόροι. Και καθως οι συνεδρίες διαρκούσαν πολλες ώρες και ο καημός-τους μεγάλος, οι πολυμήχανοι θεριακλήδες καπνιστες, εσαφίστηκαν ένα πρωτότυπο και διασκεδαστικο τέχνασμα. Έβαλαν τους απαραίτητους τσιμπουξήδες-τους να σεργιανίζουν γύρω στο Βουλευτήριο και στην κατάλληλη ώρα, αυτοι έμπαζαν απο τα χάσματα που άφηναν τα σανίδια, τα στόμια απο τις μακριες καπνοσύριγγες (μαρκούτσια) των αναμμένων ναργιλέδων. Και οι μακάριοι πατέρες του λαου, που φρόντιζαν να κάθουνται στα πάνω καθίσματα, ρουφούσαν ηδονικα και στρέφοντας λίγο το κεφάλι άφηναν τον καπνο να πλανιέται σε γαλανους στρόβιλους, χωρις να ενοχλει τους άλλους ...

Πρόεδρος στη συνέλευση, ήταν ο υπέργηρος Πανούτσος Νοταρας αντιπρόεδρος ο Μαυροκορδάτος και φρούραρχός-της ο Πολιτάρχης (αστυνόμος) τ' Αναπλιου Νικ. Ζέρβας με 400 στρατιώτες. Η συνέλευση γενικα σκόπευε να χορηγήσει αμνηστία για όλα τα πολιτικα εγκλήματα, να εκφράσει την ευγνωμοσύνη-της για την εκλογη του Όθωνα στο βασιλια Λουδοβίκο και τις τρεις "Προστάτιδες Δυνάμεις". Αλλ' ακόμα σχεδίαζε να καταρτήσει νέο σύνταγμα, να κάμει διανομη της εθνικης γης, που να ικανοποιει τα συμφέροντα του λαου και τους ξένους δανειστες να περιθάλψει τους αγωνιστες, τις χήρες κι ορφανά-τους, να σχηματίσει νέα κυβέρνηση μέχρι τον ερχομο του Όθωνα και να καταργήσει τη διατηρημένη κι αντιδραστικη Καποδιστριακη Γερουσία. Στις 23 λοιπον του Ιούλη 1832, έβγαλε διακήρυξη, που κοντα στ' άλλα έλεγε, ότι "έν απο τα κυριώτερα έργα-της είναι η απο την εν Άργει Συνέλευσιν προφηφισθείσα αναθεώρησις των Συνταγματικων νόμων και η σύνταξις νέου εφαρμοζωμένου εις τους μοναρχικους τύπους, φυλαττομένων των δικαίων του Θρόνου και του λαου". Όμως αυτο το δεύτερο, εξαγρίωσε την Καποδιστριακη Γερουσία, που κατηγορούσε τη συνέλευση, ότι είχε "φρόνημα αντιμοναρχικον". Και η Συνέλευση, ανταποδίδοντας τις κατηγορίες, αποκαλούσε τους Γερουσιαστες "όργανα της καποδιστριακης τυραννίας".

Οπωσδήποτε η συνέλευση, τις πρώτες Αυγουστιάτικες ημέρες μέσα σ' ευχάριστη και ήρεμη ατμόσφαιρα, ψήφισε τη γενικη αμνηστία για τα πολιτικα εγκλήματα κι επικύρωσε την εκλογη του Όθωνα. Όταν όμως με το Γ΄ ψήφισμά-της κατάργησε "την αυταρ-

χικην και αλαζονικην Καποδιστριακην Γερουσιαν" (8 Αυγ.), τότε ξέσπασεν η θύελλα. Όχι μόνον η Γερουσία εξαγριώθηκε κι επιζητούσε "την διάλυσίν-της με βίαια μέσα", αλλα και οι αντιπρεσβευτες αγανάχτησαν και αυτοι, που η συνέλευση αγνόησε τις συστάσεις και απειλές-τους και αξίωσαν με νέαν έντονη και απειλητικη διακοίνωση, ότι δεν επέτρεπαν στην ελληνικη συνέλευση "ούτε περι διανομης εθνικων γαιων να σκεφθη, ούτε προ της αφιξεως του βασιλέως, άνευ συμμετοχης της βασιλείας να προβη εις σύνταξιν πολιτείας." Και δήλωναν απερίφραστα, ότι θα υποστήριζαν "εντονώτατα" την αντίσταση της Γερουσίας. "Απαιτούμεν (απειλούσαν οι αυτοδιορισμένοι "προστάτες", ολόκληρη εθνικη συνέλευση, άλλου λαου), διατήρησιν και απαραβίαστον της Γερουσίας και θέλομεν υποστηρίξει δια των μέσων, τα οποία είναι εις την εξουσίαν-μας"!

Κι έδινε βέβαια η συνέλευση "αξιοπρεπη" απάντηση, αλλα είναι αμφίβολο αν την κοινοποίησε ο Υπουργος των Εξωτερικων Σπ. Τρικούπης. Όμως η διακοίνωση των αντιπρεσβευτων που πιστοποιούσε την απόφασή-τους για επιβολη απόλυτης μοναρχίας είχε σαν αποτέλεσμα τη διάσπαση στη συνέλευση. Γιατι 19 πληρεξούσιοι, ο αντιπρόεδρος Μαυροκορδάτος, ο Σπ. Τρικούπης, κ.ά., τάχθηκαν με τους ξένους και "τη υποκινήσει των αντιπρέσβεων", εκδήλωναν τη διαφωνία-τους και ζητούσαν να εξηγηθει η συνέλευση, ότι δεν θ' αρνηθει στη Μοναρχία τ' αναφαίρετα δίκαιά της και της συνιστούσαν να διακόψει μερικες ημέρες τις εργασίες-της, να φροντίσει να επιτύχει συμβιβασμο και να μη θέσει το Μοναρχικον πολίτευμα. Όμως η συνέλευση, αγνόησε τις διαφωνίες-τους κι εξακολούθησε τις εργασίες-της.

Είχε 10 ο Αύγουστος και η συνεδρίαση είχεν αρχίσει απο τις εννέα το πρωι, Κατα τον Αλεξ. Ραγκαβη (που παρακολουθούσε τις εργασίες-της), ο Α. Μαυροκορδάτος τ' απόγευμα μακρηγορούσε και μετα πήρε το λόγο ο Κλωνάρης και τρεις ώρες έλεγε και ξαναλέγε, όσα είχε πει ο Μαυροκορδάτος κι όπως φαίνεται σκόπιμα παράτεινε την ομιλία-του σα να περίμενε κάτι. Οι πληρεξούσιοι είχαν κουραστει, δυσανασχετούσαν και ήθελαν να φύγουν. Εκείνη λοιπον ακριβως τη στιγμη, κατάπληχτοι, είδαν να εισορμουν αγριεμένοι Ρουμελιώτες στρατιώτες με γιαταγάνια στα χέρια κι αλαλαγμους (Ραγκαβη, "Απομνημονεύματα", Α΄, 353-4).

Οι ατίθασοι αυτοι Ρουμελιώτες, που έκαναν την έφοδο, αρχικα εί-

χαν συγκεντρωθει στο χωριο Άρεια (που απέχει μιση ώρ' απο την Πρόνοια), με αρχηγους τους αξιωματικους Θ. Καζάνη, το Ι. Κοντούλη, το Λ. Κάντζο και άλλους υπαξιωματικους. Έπειτα προχώρησαν στο Ναύπλιο και αξίωσαν απο την Κυβέρνηση (2 Αυγ.), "μετ' αγρών απειλων", να τους πληρώσει τους καθυστερούμενους μιστους 120 χιλιάδες γρόσια. Και για να την εκβιάσουν, κατάστρεψαν και το υδραγωγείο, που υδρευόταν το Ναύπλιο και το προάστιό-του Πρόνοια. Η Κυβέρνηση υποσχέθηκε να τους πληρώσει, αφου ζήτησε 10ήμερη προθεσμία. Και την ημέρα που έληγε η προθεσμία, πήγε στην Κυβέρνηση επιτροπη απο Ρουμελιώτες. Αλλα μερικοι Υπουργοι και οι φανατικοι Καποδιστριακοι Γερουσιαστες υπόδειξαν "δολώς" στην επιτροπη, να ζητήσει την αποζημίωση απο την Εθνοσυνέλευση που σχεδίαζε να σχηματίσει νέα κυβέρνηση.

Ίσως όμως τους Ρουμελιώτες, να μην τους παράσερναν "αι φαύλαι ραδιουργίαι των Καποδιστριακων", αν απροσδόκητα και όχι τυχαία βέβαια, δεν παρουσιαζόταν κι έμμεσα τους παρακινούσε να επιτεθουν στην Εθνοσυνέλευση, ο Άγγλος αντιπρεσβευτης Ντώκινς. Όταν τον συνάντησαν "οι στρατιώτες (ομολογει ο ίδιος) φωνάζανε ότι δεν είχανε ψωμι, δεν είχανε ρούχα, δεν είχανε λεφτα ... Θέλανε η εξοχότητά-μου να αναλάβει την υπόθεσή-τους και να τους εφοδιάσει να καλύψουν τις ελλείψεις-τους. Τους εξήγησα ότι η επιρροή-μου δεν μου επέτρεπε να μεταβληθω σε επιμελητεία-τους, αλλα δείχνοντάς-τους με το μαστίγιό-μου την αίθουσα της εθνοσυνελεύσεως, τους είπα ότι πίστευα πως στο χτίριο εκείνο υπήρχαν αρκετα πρόσωπα, που είχανε μεγάλη πείρα σαν όργανα της επιμελητείας και ταμίες. Αρπάξανε τον υπαινιγμό-μου με θαυμαστη προθυμία και ορμήσανε τρέχοντας σαν άγριοι Ινδιάνοι." (Βλέπε Φίνλεϋ, Β΄, 256 - 9. Μένδελσον, Β΄, 1418 κ.π.)

Φυσικα οι Ρουμελιώτες, δεν είχαν ανάγκη γι' άλλη και μεγαλύτερη ενθάρρυνση, να κάμουν το παράτολμο κίνημά-τους. Και συνεννοημένοι με τη φρουρα και το φρούραρχό-της Ν. Ζέρβα "περιέζωσαν το αμφιθέατρον της Συνελεύσεως, με πυροβόλα, ξύφη εις τας χείρας και αλαλαγμον πολυν επέπεκον εν μέσω των πληρεξουσίων σκορπίζοντες τον πανικον τρόμον εις αυτους και εις όλους τους ακροατας". Κι αφου κατέβασαν απο το βήμα τον Κλωνάρη, "ανήρπασαν" τον υπέργηρο (92 χρονων) πρόεδρό-της Πανούτσο Νοταρα και σχτω άλλους πληρεξουσίους, απο τους πιο

ευκατάστατους: Τον Αναγνώστη Δεληγιάννη (πληρεξούσιο απο την Καρύταινα), τον Ασημάκη Φωτήλα (Καλάβρυτα), τον Ι. Χ" Πέτρον (Ασπροπόταμο), τον Γ. Δαρειώτη (Καλαμάτα), τον Σ. Σπηλιωτόπουλο (Ναύπλιο), το Ν. Μπόταση (Σπέτσες), τον Δ. Κριεζη (Ύδρα). Μαζι μ' αυτους ένατος στη σειρα "έγινεν ανάρπαστος ως καθιστάμενος πρόσκομμα εις τους σκοπους των ξένων" κι ο Δημήτριος Μελετόπουλος (πληρεξούσιος απο το Αίγιο). (Βλ. "Εθνικη Εφημεριs Ελλάδος", αρ. 37/17.8.1832).

Όλους αυτους οι Ρουμελιώτες, τους έφεραν στην Άρεια, τους φυλάκισαν και μόνον όταν επήραν απο τους ίδιους τα λύτρα 100.000 γρόσια τους ελευθέρωσαν (18.8.1832). Το τί σαματας και πανικος ακολούθησε μέσα στη συνέλευση, κατα την ώρα της επιδρομης, είναι αυτονόητο βέβαια. Οι πληρεξούσιοι "τριποδίζοντες και πνευστιώντες έφυγαν όπου έκαστος εδύνατο". Μα και οι άλλοι πληρεξούσιοι "όσοι δεν σεσυλλήφθησαν (και οι ακροαται) τρομασμένοι απο το ανέλπιστον τούτο συμβαν, τρέχοντες ο καθεις να σωθη ... εισερχόμενοι εις το Ναύπλιον κλαίγοντες και οδυρόμενοι έχασαν πλέον και τα αυγα και τα καλάθια των." (Κασομούλη, τ. Γ΄, 587. Ν. Δραγούμη, "Ιστ. Αναμν.", Α΄, 231.)

Η Συνέλευση φυσικα διαλύθηκε και σταμάτησε οριστικα τις εργασίες-της (26 Αυγ.) και ο πρόεδρος Π. Νοταρας μετα την απελευθέρωσή-του και 62 πληρεξούσιοι με μακροσκελέστατη διακήρυξή-τους στο "Πανελλήνιον" (που δημοσιεύτηκε στην "Εθνικην Εφημερίδα" της 3.9.1852), κατάγγελναν τους επιδρομεις και τους υποκινητές-τους. Εκφράζανε ακόμα την ελπίδα, ότι η ιστορία θα τους στιγμάτιζε και ο νόμος θα τιμωρούσε τους φοβερους κακούργους κι εξιστορούσαν τέλος, όσα υπόφεραν οι πληρεξούσιοι "με καρτερίαν μαρτύρων":

"Ποτε φρικωδέστερον συμβαν (έλεγαν) δεν είδε Έλληνος όμμα! Ποτε τραγικώτερον θέαμα δεν ετραυμάτισεν ελληνικην καρδίαν! Ποτε ανοσιουργωτέρα πράξις δεν κατήσχυνε της Ελλάδος το πρόσωπον! Ως κτήνη ατιθάσευτα, ως τίγρεις μαινόμεναι οι στρατιώται ούτοι έχοντες φευ! συμπράκτορας εις το τόλμημά-των και ικανους εκ της ιδίας φρουρας της Συνελεύσεως ώρμησαν κατα των πληρεξουσίων και διασκορπίσαντες αυτους, τους μεν ηπείλησαν να φονεύσουν, αλλ' εμποδίσθηκαν, τους δε ηρκέσθησαν μόνον να διαρπάσουν και άλλους εν οις και τον πρόεδρον της Συνελεύσεως

απήγαγον εις το κατα την Άρειαν σκήνωμά-των και κατακράτη-σαν ικανας ημέρας". Και ο φλογερος δημοκράτης ποιητης Α. Σούτσος, καυτηρίαζε και αυτος τους ξενοκίνητους στρατωτικους βανδαλισμους. Κατα το Θείρσιο "ευτυχως για τους βουλευτες υ-πήρχαν καμια εκατοστοι Κρητικοι, που έμεναν στο προάστιο. Αυ-τοι έπιασαν τα όπλα και έτρεξαν να υποστηριξουν την Εθνοσυνέ-λευση, και εμπόδισαν τουλάχιστον να μη μιανθει απο φόνους και βαφει ο χώρος-της απο το αίμα των εκπροσώπων της χώρας." (Βλ. "Η πολιτικη κατάσταση της Ελλάδας, κλπ.", μετ. Απ. Σπήλιου, μ' επιμέλεια Τ. Βουρνα, Α΄, 190-1. Εφ. "Αιων", αρ. 1640, χρ. Κ΄/7.7.1858. Κατα τον Μακρυγιάννη, "θανάτωσαν την πατρίδα" σ. 287-8, έκδ. Βλαχ.)

Για την παρέμβαση του Άγγλου αντιπρεσβευτη, εξον απο τους Έλληνες Π. Καρολίδη, Α. Παπαδόπουλο-Βρεττο, Ι. Κορδάτο, Γ. Ρούσσο, ασχολήθηκαν και ξένοι ιστορικοι και μάλιστα με βαρεις χαραχτηρισμους. Έτσι ο Χέρτομπεργκ (Δ΄, 145) αναφέρει: "Η κουφόνους ασυνεσία του Δώκινς νέαν ως λέγεται έδωσε παρό-τρυνσιν" (για επίθεση). Ο Μένδελσον (Β΄, 1424-6), είναι ακόμα σαφέστερος: "Ήρκει δ' αληθης τοιαύτη τις ελαφρόνους προτροπη (για επίθεση στη συνέλευση) περιβαλλομένη πάντως την αίγλην της επισήμου επιδοκιμασίας αντιπρέσβεως (του Ντώκινς), όπως επιφέρη την έκρηξιν της καταστροφης επι των Ελλήνων πληρεξου-σίων ... και κατέστησαν εν τέλει τα πάντα έρμαιον των πραιτω-ριανων".

Αντίθετα, ο Γιάννης Βλαχογιάννης, στις υποσημειώσεις-του στα "Στρατωτικα Ενθυμήματα" του Κασομούλη (Γ΄580), φαίνεται να μην συμφωνει, γιατι γράφει: "Υπήρχαν ρητες κατηγορίες κατα του αντιπρέσβυ της Αγγλίας, ότι τάχα αυτος παρακίνησε τον Κα-ζάνη κλπ. Το ζήτημα σημώνει πολλην ανάπτυξη αλλα ο χώρος λείπει." Θα μπορούσε όμως μαζι με τις πολλες άλλες-του ση-μειώσεις, ν' αναφέρει έστω και περιληπτικα τουλάχιστο έν' απο-δειχτικα στοιχείο κι όχι μονάχα την αόριστη δικαιολογία με την έλλειψη χώρου, για ένα τόσο σοβαρο ζήτημα. Αλλα ο Βλαχογιάν-νης, φανατικος Ρουμελιώτης, συντηρητικος και φιλομοναρχικος μετα τη διάλυση της Συνέλευσης απο τους συμπατριώτες-του, χωρις ν' αναφέρει τίποτα για την επαίσχυντη πράξη-τους, γράφει μόνο για τη συνέλευση: "Αυτο ήταν το τέλος της περίεργης συν-έλευσης της Πρόνοιας. Πολυ αργα αποφάσισε να ψηφίση σύνταγμα και μ' αυτο να υποβάλη σε υποχρεώσεις το νέο Βασιλέα, ενω οι

προστάτριες Δυνάμεις που τον εξέλεξαν είχαν αναλάβει τη σοβαρην αυτην αποστολη".

Μ' άλλα λόγια, ο Βλαχογιάννης, αμφισβητει το δικαίωμα στην εθνικη συνέλευση του ελληνικου λαου, να έχει γνώμη για τον απόλυτο μονάρχη, που οι τρεις αυτοδιορισμένες "προστάτιδες" Δυνάμεις (χωρις να ενδιαφερθουν καθόλου για τη συγκατάθεση του λαου), τον υποδούλωναν αυθαίρετα σε νέα κατοχη, τη Βαυαρικη. Ενω δέκα ολόκληρα χρόνια οι Έλληνες είχαν αγωνιστει με κοινοβουλευτικες κυβερνήσεις και δημοκρατικες συνελεύσεις, για να γίνουν ελεύθεροι.

Όμως ο Βαυαρος καθηγητης Θείρσιος (απο τους πρώτους υποκινητες του φιλελληνισμου στη Γερμανία), που είχεν έρθει στην Ελλάδα (φέρνοντας γράμματα του πατέρα του Όθωνα, Λουδοβίκου στον Καποδίστρια, καθως και του φιλέλληνα στρατηγου κόμητα Βρέδε), γράφει γι' αυτη την "περίεργη" συνέλευση (όπως την αποκαλούσε ο Βλαχογιάννης), μετα τη βίαιη διάλυσή-της: "Αυτο ήταν το τέλος μιας Εθνοσυνελεύσεως, που ήταν άξια μιας καλύτερης τύχης. Συγκληθείσα με όλους τους νομικους τύπους και εκλεγμένη ελεύθερα, συγκέντρωσε ένα μεγάλο αριθμα φωτισμένων ανθρώπων και φίλων του τόπου-τους, που είχαν διακριθει εξαιρετικα σε όλες τις φάσεις της Ελληνικης Επαναστάσεως. Υπήρχαν μάλιστα στους κύκλους-της και άνθρωποι που μπορούσαν να θεωρηθουν μάρτυρες της κοινης υποθέσεως που είχαν αντιμετωπίσει όλους τους κινδύνους και βαστάξει με καρτερία όλες τις στερήσεις αν και γέροι κι όλας και ανήμποροι, άνθρωποι που δεν είχαν πια με τί να ντυθουν και να διατραφουν.

Υπήρχαν βέβαια σ' αυτην την Εθνοσυνέλευση άνθρωποι αναμολόγητοι, με ακραίες θέσεις και ύπουλες προθέσεις —αναγκαία συνέπεια της συνθέσεώς-της, αφου αποτελούνταν και απο αντιπροσώπους των ενόπλων σωμάτων ακόμη και των τόπων που είχαν ξαναπέσει κάτω απο τη μουσουλμανικη κυριαρχία. Αλλα ο αριθμός τους ήταν μικρος σε σύγκριση με τους άλλους. Ανακηρυχθέντες σε Εθνοσυνέλευση, οι βουλευτες είχαν αρχίσει να κάνουν ό,τι η Ελλάδα περίμενε απο αυτους, διακηρύσσοντας την αμνηστία και εργαζόμενοι απο κοινου. Και με την ομόφωνη αναγνώριση του βασιλέως έδωσαν στο θρόνο της Ελλάδος τη μόνη βάση δημοσίου δικαίου επι της οποίας μπορούσε να στηριχθη κατα σταθερο τρόπο. Αν δεν κατάφεραν να αντικαταστήσουν τη Γερουσία (απο την επί-

μονη αντίδραση των ξένων) με ένα σώμα πιο άξιο της αποστολής του και να απαλλάξουν την Ελλάδα απο το αίσχος της αναρχικης διακυβερνήσεως, αυτο δεν ήταν δικό-τους λάθος. Δεν μπορει να κατηγορηθει η Εθνοσυνέλευση παρα για προθέσεις που της αποδίδανε και οι οποίες πραγματοποιούμενες, δεν θα στοιχειοθετούσαν πραγματικες περιπτώσεις κατηγορίας. Θέλησε (η συνέλευση) να ρυθμίσει τη διανομη των εθνικων γαιων και να εργαστει επι του συντάγματος επειδη πίστευε ότι χωρις το ένα ή το άλλο, η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να υπάρξει και ότι αυτα τα μέτρα δεν ήταν δυνατον να εγκαταλειφθουν στη διάκριση της μέλλουσας εξουσίας (της μοναρχικης).

Απο την άποψη αυτη υπήρξε έλλειψη εμπιστοσύνης απο μέρους της. Αλλα ποιος μπορούσε να μεμφθει τους Έλληνες, αφου είχαν τόσο σκληρα απατηθει (για διανομη γης) απο τις τελευταίες κυβερνήσεις (εννοει και τον Καποδίστρια) και απο <u>όλους</u> σχεδον τους ξένους, που μέσα στην ίδια χώρα είχαν <u>αναμιχθει</u> στις υποθέσεις-τους;

Τώρα η Εθνοσυνέλευση ανήκει στην ιστορία (ήταν η τελευταία επαναστατικη), που δεν θ' αργήσει να εκφράσει την ετυμηγορία της τόσο έναντι των ανθρώπων των αφοσιωμένων στην πατρίδα τους, όσο και έναντι <u>εχθρων</u>, αυτοχθόνων όσο και <u>ξένων</u>. Αυτοι οι τελευταίοι (όπως οι τρεις "προστάτιδες Δ."), χρησιμοποιώντας όλα τα πλεονεκτήματα της <u>θέσεώς</u>-τους και της <u>επιρροής</u>-τους κατάφεραν να γίνουν <u>αιτία καταστροφης</u>." (Βλ. τ. Α΄, 190-1.)

Ωστόσο, ο Βλαχογιάννης, περιορίζει τα σχόλιά-του, στο να χαραχτηρίζει τη Συνέλευση "περίεργη" και σε όσα γράφει για τον αντιπρέσβυ της Αγγλίας. Όμως για τη θρασύτατη στρατιωτικη βία των Ρουμελιωτων στη συνέλευση, καθως και τη μεγάλη σημασία που είχε η διάλυσή-της, αποφεύγει και το παραμικρότερο σχόλιο. Και είτε απο ιδεολογικη προκατάληψη, είτε για να μειώσει την ενοχη των συμπατριωτών-του, φαίνεται σα να μην ένιωσε καλα, τις ολέθριες συνέπειες, που είχε η ωμη στρατιωτικη βία. Είναι λοιπον αξιοσημείωτο, πως δύο Άγγλοι μάλιστα ιστορικοι με κριτικη οξύτητα, επισήμαναν τα θλιβερα επακόλουθά-της, με την κατάλυση του κοινοβουλευτισμου στην Ελλάδα για πολλα χρόνια.

Και πρώτος ο σύγχρονος με τα γεγονότα Φίνλεϋ, που βρισκόταν πάντα στην Ελλάδα, τόνισε τη μεγάλη σημασία-τους, που θεληματικα ή αθέλητα, αγνόησε ο Βλαχογιάννης: "Η επονείδιστη αυτη σχλαγωγία έβαλε τέρμα στην τελευταία εθνοσυνέλευση της επαναστατημένης Ελλάδας. Η σκηνη αυτη της στρατιωτικης βίας αποτελει σημαντικο συμβαν στην ιστορία της Ελλάδας. Παρέτεινε την επαναστατικη κατάσταση της χώρας επι έντεκα χρόνια, αναστέλλοντας τις συνταγματικες ελευθερίες. Έρριξε το λαο σε μιαν ανήσυχη κι επικίνδυνη διάθεση, σαρώνοντας εκείνους τους θεσμους που είχανε μεταγγίσει ενεργητικότητα στο Έθνος στη διάρκεια του αγώνα της ανεξαρτησίας". (Βλ. τ. Β΄, 256-259, μ' επιμέλεια και σχόλια Τάσου Βουρνα.)

Αλλα και ο νεότερος Άγγλος ιστορικος Ουίλλιαμ Μίλλερ, που ασχολήθηκε με την ελληνικη ιστορία και τον διακρίνει πάντα μετριοπάθεια στις εκφράσεις-του, όχι μόνο παραδέχεται την ανάμιξη του Ντώκινς, αλλα τονίζει και αυτος για τη Συνέλευση και τ' αποτελέσματα της στρατιωτικης επιδρομης: "Αλλ' η προσβολη η γενομένη εναντίον της εν Προνοία συνελεύσεως παρέσχε τοιούτο δίδαγμα αντιλογίας εις τους αντιθέτους των κοινοβουλευτικων θεσμων, ώστε παρήλθον ένδεκα όλα έτη πριν ή συνέλθη άλλο ελληνικον κοινοβούλιον. Εχρειάσθη δε η επανάστασις του 1843, όπως παλινορθωθώσι αι ελευθερίαι αι απολεσθείσαι το 1832." ("Η Τουρκία καταρρέουσα κλπ", σ. 158-9, μετ. Σπ. Λάμπρου. Βλ. και το βιβλίο-μας "Ο Εσωτερικος Αγώνας κλπ", καθως και στην Επιθεώρηση Τέχνης, αρ. 122-3, 1965.)

Η ΚΑΤΑΚΑΗΜΕΝΗ ΚΛΕΦΤΟΥΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗΔΕΣ ΕΠΙΚΡΙΤΕΣ ΤΗΣ

Είναι αναμφισβήτητο, ότι τους περισσότερους τιμητικους τίτλους για τον απελευθερωτικό-μας αγώνα, δικαιούνται οι ανυπόταχτοι κλέφτες, που ήσαν και η πρώτη εθνική αντίσταση κατα του Τούρκου καταχτητη. Αυτοι, μαζι με το λαο, που τους λάτρευε, έχυσαν το αίμα-τους στην Επανάσταση και με τα λαμπράτους κατορθώματα, εκίνησαν τον παγκόσμιο θαυμασμο και τη συμπάθεια.

Και όμως, οι ήρωες αυτοι κατασυκοφαντήθηκαν, όχι τόσο απο τους Τούρκους ή τους ξένους, όσο απο δικούς-μας, προπάντων τους κοτζαμπάσηδες. Δεν εννοούμε βέβαια όλους (υπάρχουν και τιμητικες εξαιρέσεις), αλλα οι Μοραίτες Δεληγιανναίοι, Ζαϊμαίοι, Λονταίοι, Νοταραίοι, κ.ά., τους ονόμαζαν κοινους κατσικοκλέφτες και δειλους, και μάλιστα τον Κολοκοτρώνη, συνήθιζαν να τον αποκαλουν περιφρονητικα για την ταπεινή-του καταγωγη "Βλάχο και ληστη"!

Φτάνει να δούμε τα εξοργιστικα, για τα ψευδολογήματά-τους, "Απομνημονεύματα" του μεγαλοκοτζάμπαση Κανέλλου Δεληγιάννη, που σε κάθε σχεδον σελίδα δεν παραλείπει να γράφει, ότι όλοι οι κλέφτες πρωταγωνιστες του αγώνα, ο Κολοκοτρώνης, ο Αναγνωσταρας, ο Νικηταρας, οι Πετιμεζαίοι, κλπ., ήσαν όλοι τους άνανδροι, δεν έλαβαν μέρος σε καμια μάχη και ο Κολοκοτρώνης μάλιστα καθόταν πάντοτε μακρια, απο τις μάχες και μεθοκοπούσε!

Για να μη φανουν απίστευτα τα καταπληκτικα και συκοφαντικα αυτα γραφόμενά-του, θα παραθέσουμε λιγοστα, απο τ' αναρίθμητα παρόμοια μαργαριατάρια-του, που χαρακτηρίζουν αρκετα το νομιζόμενο "συνετο" (σε σύγκριση με τους άλλους Δεληγιανναίους) Κανέλλο. Κι επειδη όλοι-μας έως σήμερα πιστεύουμε ότι ο Κολοκοτρώνης ήταν ο κύριος συντελεστης της καταστροφης του Δράμαλη, ο ευγενης κοτζάμπασης εφρόντισε να μας διαφωτίσει για την πλάνη-μας: "Και τα μικρα παιδία γνωρίζουν, γράφει, ότι ο Κολοκοτρώνης δεν ευρέθη αυτοπροσώπως να διοικήση στρατον, ή

να στρατηγήση εις αυδεμίαν κατα του Δράμαλη μάχην, αλλ' ευρίσκετο πάντοτε πέντε (5) ώρας μακραν προφυλαγμένος εις τα όρη ωσαν τον προφήτην Ηλίαν, να φυλάξη την πολύτιμον ζωήν-του και κάμνει ωσαν την μάμμου όταν την σφαλουν οι κυνηγοι εις την τρύπαν όπου έχει τα παιδιά-της και της βάλουν φωτια να την εβγάλουν. Αυτη βάνει πρώτα τα παιδιά-της και καίονται δια να πατήση επάνω εις αυτα να διασωθη αυτη." (Τ. Β΄, 83, τ. Γ΄, 42.) Ούτε στα Δερβενάκια και Δολιανα (ούτε και πριν στο Βαλτέτσι και τη Γράνα), ο Κολοκοτρώνης έλαβε μέρος, αλλα βρισκόταν μακρια με τους σωματοφύλακές-του "μόνον δια το πιλάφι" και την άλλην ημέρα επήγε και "τους επήρε κάμποσα λάφυρα". (Τ. Β΄, 52, τ. Γ΄, 266.) Κι αφου μας διαφωτίζει σε πολλες σελίδες, για τη "συμμορία" (!) του Κολοκοτρώνη "του μισουμένου και αποστρεφομένου παρα πάντων, όστις ήλθε μόνος και ετρύπωσε ως λαγωος εις Σκαρδαμούλην", μας διαβεβαιώνει, ότι ήταν άστατος, άφιλος, ασυνείδητος, μέθυσος κλπ. (τ. Α΄, 181, 196).

Ο αμίμητος Κανέλλος, μέ την ίδια θαυμαστη εντιμότητα και ειλικρίνεια (!), αναλαμβάνει να μας βγάλει και απο την άλλη πλάνη μας για έναν άλλο σεμνο ήρωα του 21, τον άκακο και ατρόμητο Νικηταρα: "Ο επονομασθεις απο τους αισχρους κόλακές-του Τουρκοφάγος Νικηταρας δεν είχε σώμα στρατιωτων μήτε κανεις τον ήκουε να τον ακολουθήση εκτος έως 20 ρέμπελους, οι οποίοι τον ακολουθούσαν δια να ψωμίζουν. Αλλα δεν φαίνεται αυτος ο διαθρυλούμενος ως τουρκοφάγος εις ποίαν μάχην ευρέθη και έφαγε τους Τούρκους; Εις ποία ηρίστευσε εξιδιασμένως, ή ποία μεγάλα σώματα εδιοίκησε ποτε και ποίαν νίκην ενέρδισε και εις ποίον μέρος; ότε δε ευρέθη τυχαίως και αυτος εις διαφόρους μάχας και επολέμησε τυχαίως, καθως εις εκείνην των Δολιανων εις το Στεφάνι επι Δράμαλη και είς τινας άλλας, αλλα δεν ενέρδισεν μόνος-του καμμίαν νίκην του Μαρέγκου ή του Αούστερλιτς ή κανεν ανδραγάθημα άξιον λόγου έκαμε, δια να του δώσουν τοιούτον επίθετον οι τοιούτοι αναιδεις κόλακες" (τ. Α΄, 165, 218, τ. Β΄, 171, τ. Γ΄, 70). Ακόμη και ο αδερφος του Νικηταρα, που σκοτώθηκε, δεν είχε λάβει μέρος σε καμια μάχη κι αυτος, αλλα "εκείνη την ημέραν ευρέθη εις έν χωρίον μεθυσμένος και ήλθε και εφονεύθη"! (τ. Γ΄, 293).

Και για τον περίφημο κλέφτη Αναγνωσταρα, που είναι παλαίμαχος και δραστήριος Φιλικος, ο αδίσταχτος Κανέλλος γράφει: "Ο Αναγνωσταρας εκατόρθωσε δια των δολίων και επιβούλων τρόπων-του

και έγινε μέλος και αυτος της Φιλικης Εταιρείας δια να κάμη έν εμπόριον αισχροκερδείας." Ήταν "δόλιος, κρυψίνους και ιδιοτελης" και ικανος "δια προδοσίαν". Κι ακόμη, ότι "δεν ευρέθη εις ουδεμίαν εκστρατείαν ή πολιορκίαν, ούτε στρατιώτας είχε να διοικήση." Και στην εκστρατεία της Σφακτηρίας επήγε, γιατι επήρε 10.000 λίρες! (Α΄, 91, Β΄, 235, 298). Όμως, ατυχως για τον Κανέλλο, ο Βλαχογιάννης (φανατικος Ρουμελιώτης, που δεν συμπαθούσε καθόλου τους Μοραΐτες), έχει διαφορετικη γνώμη: "Ο Αναγνωσταρας —γράφει— δούλεψε χρόνια στ' άταχτα σώματα της Εφτάνησος. Κατα την επανάσταση φάνηκε στρατιώτης αμέτοχος απο τα πολιτικα πάθη. Αυστηρος και πειθαρχικος, ήταν υπουργος των Στρατιωτικων, όταν ο Ιμπραΐμης έκαμε την πρώτην απόβασή-του στη Σφαχτηρία, το 1825. Εκει ο Αναγνωσταρας πολέμησε γενναία και σκοτώθηκε". ("Κλέφτες του Μορια", 128.) Ακόμη δεν εξέχασε και τους Πετιμεζαίους και γράφει, ότι "έδωσαν πρώτοι το παράδειγμα της ανανδρίας". Δειλοι ήσαν και "οι υιοι του Θανάση Πετιμεζα, άνευ εξαιρέσεως, δεν έπραξαν ουδεν άξιον ιστορίας εις το διάστημα του Αγώνος". (Α΄, 35, Γ΄, 47). Και ο Πλαπούτας; Ήταν κι αυτος "πανούργος και δόλιος" (Γ΄, 11

Κοντα στους κλέφτες ο Κανέλλος, εστόλισε καλα και όσους πρωτοστάτησαν ν' αρχίσει η επανάσταση. Ο θρυλικος Παπαφλέσσας άδικα πιστεύεται, ότι ήταν υποκινητης της εξέγερσης. Γιατι, όπως λέει ο ευπατρίδης Κανέλλος "ένας τοιούτος ασήμαντος και αγύρτης παλιοκαλόγερος περιελθων με φρύκην και τρόμον (απο δειλία) έν μέρος της Πελοποννήσου ... ανταμωθεις εις τα Καλάβρυτα με μόνον έναν Νικόλαον Σολιώτην, άνθρωπον τρίτης τάξεως, υπηρέτην του Σωτήρη Χαραλάμπη, ήτο δυνατον να κατορθώση έναν τοιούτον σκοπον;" Αφου μάλιστα "κανεις δεν τον ακολουθούσε" (Α΄, 107-113, Γ΄, 9).

Και αυτος ακόμα ο ανεπίληπτος πατριώτης Δ. Υψηλάντης, ο πιο ανεξίκακος, έντιμος και αφιλοκερδης αγωνιστης του 21, που η μεγάλη και ένδοξη οικογένειά-του, πρόσφερε τη ζωη των παιδιών της και ολόκληρη την περιουσία-της για την πατρίδα, δεν βρήκε το παραμικρο έλεος, απο τον παράφορο κοτζάμπαση. Ο Υψηλάντης, γράφει, "φαλακρος την κεφαλην ωσαν κολοκύνθα" και με την "κουφόνοιαν, ματαιοδοξίαν και παραλογισμους", ήρθε κι αυτος με τη "συμμορίαν-του" και μάλιστα "γυμνος άνευ χρημάτων (!) παρα με απελπισμένους, φερεοίκους τυχοδιώκτας, απάτριδας, οίτινες τον κατήντησαν γελοίον, κλπ". Και συνεχίζει με άλλους βαρεις χαρακτηρισμους, που αισθάνεται κανεις πραγματικη λύπη

για τον κατήφορο του αχαλίνωτου κοτζάμπαση και για αυτον ακόμα τον Κυβερνήτη Καποδίστρια (Β΄, 238, 245, 253, 256, 276, κλπ).

Βέβαια δεν περιορίστηκε μόνο στους παραπάνω, αλλα και όλους σχεδον, πολιτικους και στρατιωτικους, τον Π. Π. Γερμανο και τους σύγχρονούς-του ιστορικους (Σπηλιάδη, Τρικούπη), που δεν ικανοποίησαν τις οικογενειακές-του φιλοδοξίες, ο αδίστακτος Κανέλλος, τους περιέλουσε με ανήκουστο υβρεολόγιο και μόνο, περι του Αλη-πασα "του μεγάλου και εξόχου εκείνου ανδρος" (!) εμίλησε με ασυγκάλυπτη συμπάθεια και θαυμασμο ο "πατριώτης" κοτζάμπασης (Β΄, 132).

Θα διερωτηθει κανεις με αφέλεια: Πώς, λοιπον, εμεγαλσύργησεν η επανάσταση, αφου οι επαγγελματίες πολεμάρχοι-της εδείλιασαν και δεν έλαβαν μέρος σε καμια μάχη; Σ' αυτο, ο Κανέλλος έχει εύκολη απάντηση: Με τους κοτζαμπάσηδες και προπάντων τους Δεληγιανναίους! Δεν μας λέει όμως ο φιλοκατήγορος Κανέλλος, πώς μέσα στον εφτάχρονο σκληρο αγώνα, δεν έτυχε κανένας κοτζάμπασης να πάθει το παραμικρο, ούτε καν να τραυματιστει; Κι ακόμη, πώς, απο τη δεκάδα σχεδον τ' αδέρφια-του, δεν μάτωσε κανενος, έστω και το μικρο δαχτυλάκι-του; Ενω, οι πολύκλαδες κι αυτες, οικογένειες των Πετμεζαίων και των Μαυρομιχαλαίων είχαν τόσους ένδοξους νεκρους, όπως τ' ατρόμητα κι ομορφοκαμωμένα παλληκάρια, τον Ηλία, τον Κυριακούλη, κλπ.

Όσο για τον πατριωτισμο και τις θυσίες των Δεληγιανναίων θ' αναφέρουμε κάτι αληθινα καταπληκτικο: Στην εκκλησία της Παναγιας (κοντα στο Άργος), το ιππικο του Δράμαλη, κάνοντας 17 φορες ορμητικες επιθέσεις, κατάφερε να κυκλώσει τους Έλληνες. Τότε ένας σημαιοφόρος καλόγερος, που δείλιασε, παράσυρε με τις τρομαγμένες φωνές-του και τους άλλους σε φυγη και το θλιβερο αποτέλεσμα ήταν να σκοτωθουν 153 Έλληνες και να πληγωθουν αρκετοι. Κι ενω όλοι-τους ήσαν περίλυποι για τη μεγάλη συμφορα, ο Νικόλαος Δεληγιάννης, αδυνατώντας να κρύψει τη χαρά-του, έστειλε ειδικον αποσταλμένο, το Σταθούλη, στον αδερφό-του Κανέλλο στα Λαγκάδια και του έγραφε συνθηματικα για το "ευχάριστο" άγγελμα: "Ηττήθημεν. Ας έχη δόξαν ο Θεος. Άλλως ο Δήμος (δηλ. ο Κολοκοτρώνης, όπως τον έλεγαν οι ευπατρίδες Δεληγιανναίοι για τα δημοκρατικά-του φρονήματα) εγίνετο βασιλευς"! (Σπηλιάδη, Α΄, 414. Οικονόμου, 354. Δ. Κοκκίνου, Δ΄ 303 κ.α.)

Μα και λίγο πριν απο τον αφανισμο της κλεφτουριας, οι Καλαβρυτινοι προύχοντες Σ. Χαραλάμπης και Ασημ. Ζαΐμης, εξόντωναν δολοφονικα (1804) τον κλέφτη Θανάση Πετμεζα, δολοφονήθηκαν κατόπιν ο θρυλικος Ζαχαριας, ο Μαντας, ο Γιαννιας κ.ά., απο ανθρώπους βαλτους (τους κουμπάρους-τους). Ο προύχοντας της Πολιανης Κ. Δικαίος, μαζι με τους Τούρκους, επιδώκαν να εξοντώσουν τον Αναγνωσταρα, αλλ' αυτος τους πρόλαβε και τον σκότωσε. Οι Δεληγιανναίοι κατάτρεχαν να εξοντώσουν τον Κολοκοτρώνη, αλλα ο τετραπέρατος πρωτοκλέφτης έλαβε προφυλακτικα μέτρα κι εσώθηκε. Οπωσδήποτε κοινη ήταν η γνώμη και η κατακραυγη στο Μοριa, ότι τους κέφτες τους αφάνισαν προπάντων οι Δεληγιανναίοι και οι Καλαβρυτινοι προύχοντες (Βλαχογιάννη, "Κλέφτες κλπ").

Στην άλλη Ελλάδα, το πρώτο θύμα Τούρκων και προεστων ήταν ο Μεϊντάνης. Κατόπιν, ο μεγαλοκοτζάμπασης της Ρεντίνας Τσολάκογλου, επρόδωσε στους τζοχανταραίους του Αλη, τον περιβόητο Κατσαντώνη, που βρήκε σκληρότατο θάνατο. Ο προύχοντας του Μαυρίλου Δημάκης εσκότωσε τον Κώστα Κοντογιάννη και οι προύχοντες Μαυρομματαίοι μαζι με τους Τούρκους, εξόντωσαν το Χρ. Μηλιώνη και τον Μ. Τσεκούρα, καθως λέει και το δημοτικο:

Βρε Μήτρο δεν σου τόλεγα, βρε καπεταν Τσεκούρα
σε πολεμουν οι μπέηδες και οι Μαυρομματαίοι
και σε σκοτώσαν μ' απιστια για 2.000 γρόσια.

Έτσι δημιουργήθηκε το θανάσιμο μίσος ανάμεσα στους κοτζαμπάσηδες και στους κλέφτες. Ήταν, λοιπον, φυσικο, οι κοτζαμπάσηδες, που ένιωθαν την κοινη κατακραυγη, για να δικαιολογήσουν τα εξοντωτικά-τους μέτρα, να φροντίζουν πάντα να τους χαρακτηρίζουν σαν κοινους κακοποιους και ληστες. Σα να ήθελαν, ούτε λίγο ούτε πολυ, να ειπουν ότι εξοντώνοντας τους κλέφτες, προσφέρουν εθνικην υπηρεσία ...

Και όμως, όταν έγινε η εξέγερση, οι κλέφτες (όσοι απόμεναν απο τον αφανισμο), ξαναγυρνώντας στον τόπο-τους και πλαισιωμένοι με το λαο αποτέλεσαν τον εθνικο απελευθερωτικο στρατο, που θαυματούργησε. "Το βέβαιον είναι —γράφει ο ιστορικός-μας Παπαρρηγόπουλος— ότι (οι κλέφτες), αφου διετέλεσαν οι κυριώτεροι επίκουροι όλων των επαναστατικων κινημάτων, όσα οι πατέρες ημων διεξήγαγον επι 400 έτη, αυτοι πάλιν απετέλεσαν τον κύρι-

ον πεζικον στρατον του τελευταίου αγώνος, αυτοι διεξήγαγον αυτον και αυτοι ανεδείχθησαν οι πρωταθληται αυτου" (τ. Ε΄, 144). Και για να φανει πόσο άδικοι ήσαν, όσοι απο τους κοτζαμπάσηδες τους κατέτρεχαν και τους δυσφημούσαν, θα παραθέσουμε τις αντικειμενικες γνώμες ξένων μεγάλων ιστορικων, παραλείποντας τους δικούς-μας, που σαν Έλληνες ήταν φυσικο, στο σύνολό τους σχεδον, να τους εξυμνήσουν. Ο ιστορικος και φιλέλληνας στρατηγος Γκόρντον, που αγωνίστηκε στην επανάσταση και τους γνώρισε, όχι μόνο δεν τους νομίζει κοινους κλέφτες, αλλα θεωρούσε το έργο-τους "υφηλως εντιμότατον". Και αυτος ακόμη ο αυστηρος Φίνλεϋ γράφει: "Μια ζωη ανεξαρτησίας, ακόμα και όταν λεκιάζεται απο το έγκλημα, πάντα διαχύνει κάποια γοητεία στα πνεύματα των καταπιεζομένων εθνων ... Η κοινη ζωη των κλεφτων αποκτούσε κάποιαν αίγλη απο την φιλευσπλαγχνία που δείχναν στους φτωχους κι εξευγενιζόταν απο τον πατριωτισμο" (Α΄, 33).

Ο Γάλλος φιλέλληνας συνταγματάρχης Βουτιε, που αγωνίστηκε στην Ελλάδα, γράφει στ' απομνημονεύματά-του για τους κλέφτες, που τους γνώρισε απο κοντα: "Μίλησα για τους κλέφτες, και δεν είναι αρκετα γνωστοι οι ατρόμητοι αυτοι ορεσίβιοι· ας μου επιτραπει, λοιπον, μια παρέμβαση. Μέσα στους κινδύνους, που ήσαν ακατάπαυστοι, μπόρεσαν να διατηρήσουν στους βράχους-των μια σκια ελληνικης ανεξαρτησίας, τελευταίο φάρο στον οποίο οι δυστυχισμένοι Έλληνες έστρεφον ακόμη τα βλέματά-τους, όταν έβλεπαν ότι ήσαν έτοιμοι να υποκύψουν στην αθλιότητα και τις αγωνίες. Το όνομα του κλέφτη, που δόθηκεν απο τους Τούρκους σ' αυτους τους γενναίους θα παραμείνη δια παντος ένα όνομα ένδοξο· για τους Έλληνας είναι υπερηφάνεια ... Να υπερασπίζωνται επίμονα την τιμην των οικογενειών-των και μια ζωη φρικτη, αλλ' ελεύθερη, να ελαφρώνουν τα δεινα των δυστυχισμένων αδελφών τους, να πολεμούνε θανάσιμα τους Τούρκους, αυτος ήταν ο ευγενικος σκοπος, που έκανε τους κλέφτες να υπομείνουν τη ζωη του προγεγραμμένου. Τα μπουλούκια αυτων των γενναίων ήσαν ένας τελευταίος φραγμος στην πλεονεξία και τη φιληδονία των Μουσουλμάνων". (Απόδοση Γ. Τσουκαλα, 109.)

Και ο μεγάλος ιστορικος Μένδελσον γράφει: "Η κλεφτουρια ήτο εθνικος θεσμος, ούτε ήσαν κοινοι εξ επαγγέλματος λησται οι κλέφται· ήσκουν τουναντίον εξ ανάγκης και μετα διακρίσεως το έργον αυτων". Και παρακάτω ο Μένδελσον σχολιάζοντας το γεύμα, που έκαμε στους κλέφτες ο Ι. Καποδίστριας στη Λευκάδα

(1906) παρατηρει: "Το οξυδερκες του Ιονίου πολιτευτου όμμα εί-χεν έκτοτε αναγνωρίσει τους ηλέφτες ως σπουδαίον όργανον προς επιτέλεσιν της εθνικης ιδέας. Και αληθως αυτοι διετήρουν φλέ-γοντα σπινθήρα τινα του ελληνικου πνεύματος, αυτοι ήσαν το μόνον υγιες λείψανον εν μέσω της σήψεως και της παρακμης και αυτοι εσχημάτισαν το ισχυρον σπέρμα, το ζωογονήσαν γεγηρακος σώμα και περιέβαλον τον αγώνα δια της λάμψεως ποιάς-τινος ιπ-ποτικης ρωμαντικότητος" (Α:, 67, 74).

Και πραγματικα, οι ηλέφτες με τα θαυμαστά-τους κατορθώματα εδικαίωσαν τις προβλέψεις και τις ελπίδες του Καποδίστρια.

"Αυγη", 25.3.1967

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΛΑΩΝ

Οι Ανατολικοι λαοι, ήσαν οι πρώτοι, κατα χρονολογικη σειρα που εκπολιτίστηκαν και ασχολήθηκαν με τη φιλοσοφία. Οι αρχαίες φιλοσοφικες έρευνές-τους, χάνουνται στ' ανεξερεύνητα βάθη, ανάμεσα στους πρώτους ιστορικους χρόνους και τις αρχαιότατες θρησκείες-τους.

Οι παλαιοι φιλόσοφοί-τους, ήσαν έν' ανάμικτο είδος φιλοσόφων και προφητων, που θεοποιήθηκαν. Άσκησαν μάλιστα μεγάλη επίδραση στη γέννηση της Ιουδαϊκης και Χριστιανικης θρησκείας.

Αλλα και το γεγονος, ότι στην αρχαία Ελλάδα τη μελέτη της φιλοσοφίας, πρώτοι άρχισαν οι Ίωνες φιλόσοφοι που κατοικούσαν στα δυτικα παράλια της Μικρης Ασίας, είναι απόδειξη, ότι είχαν επηρεαστει απο τον ανατολικο πολιτισμο και την ανατολικη σκέψη.

Είναι λοιπον χρήσιμη, μια σύντομη αναδρομη στα επιτεύγματα της αρχαίας φιλοσοφίας των ανατολικων λαων. Η αρχη θα γίνει με το γειτονικο λαο, τους Αιγύπτιους, που όχι μόνο προηγήθηκαν στον πολιτισμο, αλλα είχε και τη μεγαλύτερη διάρκεια πενήντα αιώνες (5.000-30 π.Χ.).

Στην παλαιότατη αυτη θεοκρατικη μοναρχία, η θρησκεία αποτελούσε το κυριαρχικότερο στοιχείο της εθνικης ζωης και οι ιερεις που κάτεχαν τα μυστικα της θρησκείας και της γραφης αποτελούσαν την ισχυρότερη τάξη. Τυραννικη κοινωνικη ιεραρχία και ο βαρύτερος θρησκευτικος δεσποτισμος, εδέσμευαν την ελευθερία και πίεζαν καταθλιπτικα τη σκέψη, έτσι ώστε, ο ευφυης και καλλιτεχνικος αυτος λαος να μην κατορθώσει μέσα σε τόσους αιώνες να διαμορφώσει μια θρησκεία συστηματικη και καθορισμένη, μια φιλολογία χειραφετημένη απο τη μονότονη θεολογικη υμνολογία και να υψωθει σε φιλοσοφικα διανοήματα.

Ό,τι σήμερα καλούμε Επιστήμη, αποτελούσε για τους Αιγύπτιους

μέρος των αποκαλύψεων του θεου Θωτ-Ερμου, που τους δίδαξε τη δικαιοσύνη. Επίσης και του Ήφαιστου, γιου του Νείλου, που σ' αυτον απόδιδαν τις στοιχειώδεις φιλοσοφικές-τους ιδέες.

Σαν αρχη των πάντων (κατα το Διογένη Λαέρτιο), θεωρούσαν την ύλη. Απο αυτην προέκυψαν τέσσερα στοιχεία και μερικα ζώα. Ο κόσμος είναι "σφαιροειδης", γεννητος και φθαρτος. Οι αστέρες είναι "πυρ" και απο αυτο γίνουνται όλα πάνω στη γη. Τους ανθρώπους έπλασε απο πηλο, ο θεος Φθα. Η ψυχη μετα το θάνατο ή παρακολουθει το θεο Ήλιο-Ρα, ή επιστρέφει αν είναι αμαρτωλη στη γη και για τιμωρία μεταμψυχώνεται σε διάφορα κι ακάθαρτα ζώα.

Αν όμως οι φιλοσοφικές-τους ιδέες, είναι τόσο πενιχρες και στερούνται φαντασίας και πρωτοτυπίας, οι επιταχτικες ωστόσο απαιτήσεις της ζωης, καθως και το πλημμύρισμα του Νείλου με την ισοπέδωση του τόπου και η ανάγκη για το αγροτικο κτηματολόγιο (δηλ. να ξαναβρουν και να ξεχωρίσουν τα χωράφια-τους), τους έκαμε να δημιουργήσουν τη γεωμετρία. Ν' αναπτύξουν δεξιότητα στην πραχτική λύση των προβλημάτων-τους, χωρις όμως να δείξουν και ικανότητα για την ελεύθερη και θεωρητικη έρευνα των μαθηματικων. Γνωρίζουν πραχτικα μόνο τον πολλαπλασιασμο και δυσκολεύουνται στη γραφη των κλασμάτων.

Στην Αστρονομία, ήσαν καλοι παρατηρητες, εγνώριζαν τις κινήσεις των πλανητων και των αστέρων, αλλα δεν εξάρθηκαν σε γενικότερες θεωρίες. Στην Ιατρικη, έκαναν σημαντικη πρόοδο, ίσως απο αφορμη το συχνο και αθρόο θάνατο δούλων και εργατων, που κατασκεύαζαν τις πυραμίδες. Και ιδιαίτερα στην Οφθαλμολογία, για τις επιδημικες παθήσεις των ματιών-τους. Θαυμαστη είναι η διακοσμητική-τους, η γλυπτικη και προπάντων η αρχιτεκτονικη.

Ο Μπερτελω, ο επιφανης γάλλος χημικος, μαζι με το διάσημο αιγυπτιολόγο Σαμπολιον, θεωρει την Αλχημεία, ότι είναι έργο των Αιγυπτίων και ταυτίζει το όνομα της Χημείας, με την αρχικη ονομασία της Αίγυπτος: CHEMI.

Τον ίδιο σχεδον με την Αίγυπτο, πανάρχαιο πολιτισμο και πολιτειακην ανάπτυξη, είχαν και οι Ασσυροβαβυλώνιοι, απο την τρίτην χιλιετηρίδα π.Χ. κι έπειτα. Προόδεψαν πολυ στο εμπόριο, την τέχνη, τα γράμματα με τη σφηνοειδη γραφή-τους. Περίφημοι

ήσαν οι νόμοι του Χαμουραμπι (2.200 π.Χ.) και το Έπος του Γιλγαμες. Έκαναν και αυτοι σπουδαία και κολοσσιαία υδραυλικα και αρχιτεκτονικα έργα και σημαντικη πρόοδο στην Αστρονομία, προσδιορίζοντας με ακρίβεια ηλιακες δυνάμεις.

•

Περσία: Εκει όμως, που αρχίζει συστηματικότερη φιλοσοφικη έρευνα είναι η Περσία. Πάνω απο τους Μάγους, τους Χαλδαίους και τους αστρολόγους, κυριαρχει μια μεγάλη και θρησκευτικη μορφη ο φιλόσοφος Ζαραθούστρα Σπιτάμα, ο περίφημος Ζωροάστρης, όπως τον αποκαλούσαν οι αρχαίοι Έλληνες. Ήταν ο συμπληρωτης και ανακαινιστης της Ζενδ-Αβέστα, της ιερας βίβλου των Περσων. Ακαθόριστη παραμένει ακόμα παρόλες τις σχετικες έρευνες, η εποχη που έζησε. Το μόνο βέβαιο είναι πώς έζησε μεταξυ του 5.000 και 1.000 π.Χ.

Τη γέννησή-του χαιρετάει όλη η φύση. Φως υπερφυσικο και υπεράνθρωπες δυνάμεις τον περιβάλλουν και διώχνουν τα πονηρα πνεύματα, που επιδιώκουν την εξαφάνισή-του.

Φτασμένος στα 30 χρόνια-του, έχει αποσυρθει στην έρημο, όπου ο αρχάγγελος Βοχουμανο, του αναγγέλνει ότι προορίστηκε σαν προφήτης νέας αποκαλυπτικης θρησκείας. Ο Ζαρατούστρα νικάει τον πειρασμο Αριμαν , που προσπαθει να τον παρασύρει, εγκαταλείπει το μονήρη βίο και αρχίζει τη διδασκαλία-του.

Η εποχη ήταν πολυτάραχη, η αντίδραση φοβερη, οι καταδιώξεις και οι τραχεις αγώνες κλονίζουν τον αγέρωχο σοφο και ο Ζαρατούστρα περνάει στιγμες πικρης αμφιβολίας και απόγνωσης. Τελικα θανατώθηκε πάνω στον ίδιο-του βωμο.

Κι όπως αβέβαιη η εποχη που έζησε, έτσι σκοτεινη παραμένει και η διδασκαλία του περίφημου αλλα και μυστηριώδους αυτου σοφου. Το βέβαιο είναι, ότι στον κόσμο διακρίνει την ασταμάτητη πάλη δύο στοιχείων του Καλου (του Ωρμάσδη) και του Κακου (Αριμαν). Στην συντέλεια του κόσμου, θα επέλθει η νίκη του Καλου. Απο παρθένο, θα γεννηθει νέος Μεσσίας Ζαρατούστρα, θα γίνει ανάσταση νεκρων, κρίση και δικαίωση του Καλου και τέλεια εξαφάνιση του Κακου. Ο γερμανος φιλόσοφος Νίτσε (στο ομώνυμο βιβλίο του) γράφει ότι εκείνο που αποτελει την κολοσσιαία μοναδικότητα του Ζαρατούστρα, είναι ότι "πρώτος διέκρινε" στον αγώνα του

Καλου και του Κακου, τον κύριο τροχο στην κίνηση των πραγμάτων. Και ότι μετατώπισε την Ηθικη στη σφαίρα της Μεταφυσικης "ως δύναμιν, ως αιτίαν και ως σκοπον".

Οπωσδήποτε, η διδασκαλία του Ζαρατούστρα, είχε βαθύτατη επίδραση στους Σημητικους λαους, στην Ιουδαϊκη θρησκεία και χριστιανικη. Για την τελευταία μάλιστα, στάθηκεν ο ισχυρότερος πολέμιος στην εξάπλωση του Χριστιανισμου στην Ανατολη και σήμερα η διδασκαλία-του αποτελει τη βάση της θρησκείας των Παρσιδων στις Ινδίες.

•

Ινδία: Η Ινδία, είναι απέραντη χώρα, γεμάτη αντιθέσεις. Οι δροσερες και εύφορες κοιλάδες, διαδέχουνται τις ατέλειωτες και αιώνια χιονισμένες βουνοσειρες, και τα πυκνα πλούσια δάση γειτονεύουν με τη φλεγόμενην έρημο.

Έτσι, απομονωμένη φυσικα απο τον άλλο κόσμο, πολυμελισμένη σε χωριστες περιοχες, όπου οι άνθρωποι δεν γυρεύουν ούτε το ίδιο ιδανικα, ούτ' έχουνε κοινο σκοπο, η Ινδικη, ποτε σχεδον δεν κατόρθωσε ν' αποτελέσει κράτος ισχυρο κι ενωμένο. Και, καθως δεν κατάφερε να εξασφαλίσει διάρκεια στην πολιτική-της ύπαρξη, ο Ινδος, δεν ενδιαφέρθηκε να σημειώσει με ακρίβεια τα ιστορικα γεγονότα.

Η ιστορία, του είναι άγνωστη τέχνη. Μύθοι και θρύλοι, όπου μπερδεύουνται οι μυθικες αφηγήσεις με πραγματικα γεγονότα, είναι οι μοναδικες ιστορικες πηγες. Ένα όμως είναι αναμφισβήτητο: ότι η θρησκεία στάθηκε μέσα σ' αυτη τη φυσικη και κοινωνικη ποικιλία το κεντρικο γεγονος, που γύρω-του όλα τ' άλλα φαινόμενα συγκεντρώθηκαν με βαθύτατη την επίδρασή-της. Ουσιαστικα, ιστορία της Ινδίας, είναι η ιστορία των θρησκευμάτων-της.

Φιλολογία (η πλουσιότερη του κόσμου), φιλοσοφία, επιστήμη και τέχνη, απο τη θρησκεία προήλθαν και διατήρησαν πάντοτε την επίδρασή-της.

Η αχαλίνωτη ινδικη φαντασία, κεντρισμένη απο την καταπληκτικη φυσικη ποικιλία θεοποίησε τις πολλαπλες δυνάμεις της Φύσης, τα αισθήματα, τα σύμβολα, τα φυσικα φαινόμενα που διαρκως μεταβάλλουνται και υπόταξε κι αυτους τους θεους στο νόμο της

μεταμόρφωσης και της καταστροφης.

Η παλαιότατη θρησκεία της Ινδίας, είναι ο Βεδισμος (1500-1000 π. Χ.) με 3.339 θεους. Μα η Ινδικη σκέψη δε βράδυνε να υψωθει μέσ' απο αυτον τον πολυθεϊσμο, σε ηθικες ιδέες, που πλέκονται γύρω απο τους θεους και απολήγουν σε μιαν υψηλη αντίληψη, την παντοδυναμία της Αλήθειας και την αξία της Μετάνοιας. Έτσι, σιγα-σιγα, η θρησκεία με τη βοήθεια της φιλοσοφίας, αρχίζει να εξελίσσεται προς τον πανθεϊσμο και προσπαθει να λύσει τα μεγάλα προβλήματα της φύσης και της καταγωγης των Όντων.

•

Ο Βραχμανισμος: Είναι η δεύτερη περίοδο (800 π.Χ.) της ιστορίας του Ινδικου πολιτισμου, όταν η κοινωνία-του χωρίζεται σε τέσσερις τάξεις (ιερεις, πολεμιστες, αστους και τους περιφρονημένους παρίες), η εποχη του Βραχμανισμου. Ο Βραχμανισμος λοιπον, είναι θρησκευτικη, κοινωνικη και πολιτικη οργάνωση, που διαδέχτηκε το Βεδισμο. Οι ιερεις δηλαδη του Βεδισμου σιγα-σιγα εξελίχτηκαν κι αποτέλεσαν την ανώτατη κοινωνικη και μορφωμένη τάξη και τροποποίησαν το Βεδισμο προς τα συμφέροντα της τάξης τους. Δύο, έλεγαν, είναι "αι θεϊαι τάξεις": πρώτη, η τάξη των θεων και δεύτερη, η τάξη των Βραχμάνων, που γνωρίζουν τις Βέδες (τ' αρχαιότατα ιερα βιβλία των Ινδων).

Οι Βραχμάνες, άρχισαν πρώτοι να μελεταν τα προβλήματα της φύσης ν' αναζητουν τους νόμους που τα κυβερνουν, να εξετάζουν τον προορισμο των ανθρώπων κι έτσι συμπλήρωσαν το Βεδισμο με φιλοσοφικες έννοιες. "Ας ερευνάμε κάτω απο το φέγγος του θεου Ήλιου", ήταν το ευγενικο έμβλημά-τους. Κι αποτέλεσμα της έρευνας αυτης ήταν, ότι οι αναρίθμητοι προσωπικοι θεοι του βεδισμου, που κρύβονταν πίσω απο τα δυσκολοερμήνευτα φυσικα φαινόμενα, υποχώρησαν στην υψηλη αντίληψη ενος απρόσωπου Όντος, μιας ενιαίας αρχης, που διέπει το Σύμπαν, δηλ. του Βράχμα.

Πίσω απο τον απατηλο και ασταθη κόσμο των φαινομένων ενεργει μια αρχη αιώνια και μοναδικη το Βράχμα, η ουσία του κόσμου, ο λόγος, η παγκόσμια ψυχη, η ενότητα μέσα στην ολότητα, το "Όντως Ον", απο όπου ξεπορεύτηκαν και επανέρχουνται τα πάντα, η μόνη αλήθεια και η ευδαιμονία. Είναι άυλο και δεν είναι λατρευτο.

Ο εξωτερικος κόσμος των αισθήσεων (κι εδω συναντάμε την αρχη του ιδεαλισμου του Πλάτωνα και του άγγλου Μπέρκλεϋ), είναι απατηλος, ανύπαρχτος, ψευδαίσθηση, πλάνη, ματαιότητα, θλίψη.

Απο τη μεταφυσικην αυτην αρχη φτάνουμε στα ηθικα καθήκοντα των ανθρώπων. Ο άνθρωπος αφείλει αδιάλειπτα να προσπαθει ν'απαλλαγει του απατηλου και μάταιου αυτου κόσμου και να πετύχει την πλήρη ένωσή-του μετα του Βράχμα, της παγκόσμιας ψυχης, της αρχικης πηγης. Η ατομικη ψυχη ταυτίζεται με την παγκόσμια ψυχη.

Πώς, όμως, ο άνθρωπος θα πετύχει αυτη την ένωση; Πώς θα πετύχει τη λύτρωσή-του απο τα δεινα του κόσμου αυτου και με ποια μέσα; Η λύτρωση, ισχυρίζεται ο Βραχμανισμος, συντελείται "δια της μετεμψυχώσεως". Η ψυχη απομακρύνεται του Βράχμα και περιπλέκεται στον κόσμο των φαινομένων. Μεταπηδάει, εγκατοικώντας απο το ένα φθαρτο σώμα στο άλλο, μεχρισότου μέσα σε δοκιμασίες, εξαγνιζόμενος διαρκως, να ξαναγυρίσει στην αρχική-της πηγη.

Όμως όσο η ψυχη είναι προσκολημένη στα φαινόμενα, ο θάνατος δεν είναι δυνατο να θέσει τέρμα στα δεινά-της. Θα μεταμψυχώνεται σ' άλλα σώματα πάντα. Για να λυτρωθει, πρέπει να καθαρθει ολόκληρη απο την επιθυμία και τα πάθη και απο κάθε άλλην ενέργεια και έργα.

Πρέπει λοιπον για να πετύχει αυτα ο άνθρωπος, να γνωρίζει την ουσία του Βράχμα και τη μάταιη και πολυσύνθετη περιπλοκη των φαινομένων. Έτσι, με τη μεταφυσικη μεθοδολογία-του ο Βραχμανισμος, φθάνει στα ίδια συμπεράσματα με το Σωκράτη και τους Στωικους. Δηλαδη και για τους Βραχμάνους η "γνώσις" είναι η σωτήρια πηγη της λύτρωσης και μόνον αυτη έχει σαν αποτέλεσμα τη ριζικη εξαφάνιση του κακου, της επιθυμίας. Εναπόκειται λοιπον στον ίδιο τον άνθρωπο να επιτύχει τη σωτηρία-του "δια της γνώσεως".

"Για κείνον που γνωρίζει (λέει η "Σαταπάθα Βραχμάνα"), πώς μπορει να υπάρξει απάτη; Πώς μπορει να υπάρξει θλίψη για κείνον που βυθίζει το βλέμμα-του στην Ενότητα, στο Βράχμα, που ο κόσμος είναι δικός-του, γιατι αυτος ο ίδιος είναι ο κόσμος και μονάχα η σκέψη μπορει να τον φθάσει;"

Για να ενωθει με το Παν ο άνθρωπος και ν' απολυτρωθει, δεν έχει άλλο μέσο απο τη "γνώση", που και αυτη προέρχεται απο τη μελέτη. Οι καλες πράξεις, οι αγαθοεργίες, είναι ανίκανες να σώσουν τον άνθρωπο και να τον μπάσουν στον κόσμο της ευδαιμονίας, γιατι μένουν στη σφαίρα του περιορισμένου, ενω το Βράχμα είναι "πέραν του καλου και του κακου και καμια πράξη δεν το αγγίζει εκει που βρίσκεται".

Η ηθικότητα λοιπον, έχει την πηγή-της στη λύτρωση απο την επιθυμία και όχι στην αναζήτηση του αγαθου.

Πώς όμως ο άνθρωπος θ' αποχτήσει τη "γνώση";
-Δια του Ασκητισμου!

Η θεωρία αυτη (ωφέλιμη στην κυρίαρχη τάξη των Βραχμάνων, γιατι αποκοίμιζε το ενδιαφέρον των άλλων παρακατιανων τάξεων για την κοινωνικη ζωη και του γήινους σκοπους), στάθηκεν αφορμη σε μια μεγάλη κίνηση προς τη μοναστικη ζωη κι έκαμε την Ινδικη, απέραντο μοναστήρι ασκητισμου των γυμνοσοφιστων.

Ντυμένοι με κίτρινο ράσο, σκληροδίαιτοι, με τροφή-τους μόνο τα χόρτα και καρπους, εγκαταλείπουν "τον μάταιον και απατηλον αυτον κόσμον", όπου τα πάντα είναι πόνος και επαναστροφη. Υποβάλλουνται σε δοκιμασίες και προσπαθουν να γνωρίσουν την μακαρίαν ενότητα πέρ' απο την αιώνια απάτη των φαινομένων. Ποθουν να ταυτισθουν μαζί-της, δαμάζουν μέσα-τους τον πόθο κάθε ατομικης ζωης.

"Δεν γνωρίζουμε (γράφει ο μελετητής-τους HOLLEBECQUE) απο την ιστορία άλλην εποχη, ούτε άλλη χώρα, όπου ο άνθρωπος αποστρέφοντας το νου μ' αδιαφορία απο την πραχτικη ζωη, να βάλθηκε με τόση θέρμη να ενώσει τις σκόρπιες έρευνες για τις πρώτες και τελευταίες αιτίες του Σύμπαντος και όπου να συνέλαβε με τόσην απελπισμένη παραφορα συστήματα, που αναγκάζοντάς τον ν' απαρνιέται την προσωπικότητά-του, τον ωθούσε προς τη ζωη του ερημίτη".

•

Οι Φιλοσοφικες Σχολες: Με την πανθείστικην αυτην αντίληψη και την απαισιοδοξία της φιλοσοφίας του Βραχμανισμου, συμφωνουν και τα συστήματα των φιλοσοφικων σχολων της Ινδίας. Και αυτα,

έχουν σα βάση τα ιερα βιβλία, που τείνουν σ' ένα προπάντων σκοπο: Τη μέθοδο, δηλαδη, που πρέπει ν' ακολουθει η σκέψη και η πράξη του ανθρώπου, ώστε να κατορθώσει ν' απαλλαγει απο την οδύνη της ύπαρξης.

Η "Σαμκύα" του φιλόσοφου Καπίλα, είναι θαυμαστη για την τόλμη της σκέψης και την πρωτοτυπία-της και παραδέχεται το δυϊσμο. Δύο στοιχεία υπάρχουν που αιώνια τείνουν για ένωση, η ύλη και το πνεύμα. Και αυτή-τους η τάση για ένωση, είναι η αιτία κάθε πόνου και τότε μόνο θα πάψει, όταν θα καταστει αδύνατη η ένωσή-τους.

Οι θεοι δεν μπορουν να επέμβουν στη φύση, ούτε υπάρχουν. Γιατι τίποτα δεν δημιουργείται στον κόσμο και τίποτα δεν χάνεται (αφθαρσία της ύλης). Ούτε η Ύλη, μπορει να παραχθει απο το πνεύμα. Τίποτε δεν είναι δυνατο να παραχθει "εκ του μηδενος· το μη υπάρχον, το μη Ον δεν είναι δυνατον να μεταβληθει εις Υπάρχον. Δεν υπάρχει παρα η ενότης της Ύλης".

Άλλη φιλοσοφικη σχολη "η Μιμάνσα" (Μελέτη και Θεωρία), βρίσκεται πλησιέστερα προς τη θρησκευτικη παράδοση. Αναγνωρίζει την αυθεντία, που έχουν τα ιερα βιβλία —οι Βέδες. Υποστηρίζει την αιωνιότητα που έχει η ενέργεια της πνευματικης αρχης του Λόγου, που δεν χάνεται ποτε.

Τρίτη Σχολη είναι "η Γιόγια" του Πατανγιάλι. Αυτος είναι κυρίως Ηθικος Φιλόσοφος. Δίδασκε πρακτικες μέθοδες, με τις οποίες θα μπορούσε να γίνει δυνατο ώστε η ανθρώπινη ψυχη με τον ασκητισμο και τη φυσικη δίαιτα να ενωθει με την Παγκόσμια Ψυχη κι έτσι ο άνθρωπος να επιτύχει τη λύτρωση απο την οδύνη.

Ο φιλόσοφος Κανάδα με τη σχολή-του "Βαισεχίκα", αντίθετα επανέρχεται στις υλιστικες αντιλήψεις. Είναι ο πιο αξιοσημείωτος για τις νεωτεριστικες αντιλήψεις-του. Στον κόσμο δεν διακρίνει παρα μόνον άτομα. Όπως και ο Δημόκριτος, είναι κι αυτος φιλόσοφος της περίφημης Ατομικης Θεωρίας. Ο Κόσμος, υποστηρίζει, δεν είναι δημιούργημα των θεων. Η δημιουργία των Κόσμων και των Όντων, προέρχεται απο ένα μηχανικο συνδυασμο των ατόμων και την επενέργεια μιας δύναμης που προκαθορίζει τις πράξεις των προγενέστερων κόσμων.

Ο φιλόσοφος Γίνα ο Νικητης, που η ζωή-του είναι θρυλικη και κάπως αμφίβολη, στα 850 π.Χ. συγκεντρώνει γύρω-του πλήθος μαθητες απο τη λαϊκη τάξη των Κσαατρίγιας και είναι η ψυχη μιας μεγάλης θρησκευτικης και μεταρρυθμιστικης κίνησης του Γιαϊνισμου, που η επιρροή-της διαρκει ακόμα.

Οι μαθητες του Γίνα, σχημάτισαν κοινότητες και ασπάστηκαν την νηστεία. Ήσαν τρεις κατηγορίες: "οι γυμνοι" (οι ντυμένοι τον αέρα). Εκείνοι που φορούσαν άσπρα. Και οι λαϊκότεροι που ζούσαν ζωη ασκητικη, όπου κυριαρχούσεν η σκληρότητα προς τους εαυτούς-των και ο υπερβολικος σεβασμος των ζώων.

Άλλος, επίσης θρυλικος μεταρρυθμιστης, ήταν ο Βαρδαμάνα. Επηρεασμένος απο τα φιλοσοφικα συστήματα Σαμκύα και Βεδάντα, αρνιέται την επέμβαση των θεων στη δημιουργία του Κόσμου. Κατα τη γνώμη-του, η μοίρα του ανθρώπου είναι ανάλογη με τις πράξεις-του. Και για ν' αποφύγει η ψυχη απο τον οδυνηρο νόμο της επιστροφης και της μετεμψύχωσης, δίδασκε τρεις αρχες: "το τριπλο πετράδι" της σωτηρίας: (α) την πεποίθηση για τον θρίαμβο του σοφου Γίνα. (β) την ορθη γνώση "του Σύμπαντος", και (γ) τη φυσικη δίαιτα που πρέπει ν' ακολουθήσει ο άνθρωπος.

Ο φιλόσοφος Γοτάμα με τη σχολή-του "Νυάγια", ασχολείται με τη Λογικη. Με λεπτότητα και ακρίβεια φιλοσοφικης έκφρασης, εξετάζει το ανθρώπινο πνεύμα. Εκθέτει τα μέσα που διαθέτει ο άνθρωπος για να κατευθύνει τις ενέργειες του πνεύματος, τις προσπάθειές-του να βάλει σε τάξη τα πράγματα και την ικανότητα να φτάσει στην Αλήθεια.

Η "Βεδάντα" (δηλ. τέρμα της "Βέδας"), είναι το τελευταίο φιλοσοφικο σύστημα και το πιο διαδομένο. Ιδρυτης υπήρξε ο Βανάσκα Βανδαραγιάνα (ο μεγαλοφυέστατος των ινδων σοφων κατα την ομολογία του Βούδα), που διατύπωσε την πανθεϊστικην αρχη της Σχολης. Το Βράχμα —η παγκόσμια ψυχη— ενιαία και πολύμορφη είναι "ύπαρξις και νόησις". Ύπαρξη δε και νόηση, είναι ένα και το αυτο.

Η απειρία των φαινομένων, είναι απλος αντικατοπτρισμος, απάτη και δημιουργία, αλλα όχι δημιουργία πραγματικη, αντικειμενικη. Η απολύτρωση συνίσταται στη διάγνωση της πλάνης που προκαλει ο απατηλος κόσμος των φαινομένων και στην κατανόηση της ενό-

τητας του Όντος. Η ατομικη λοιπον ψυχη, τότε μόνο θα λυτρωθει, όταν ταυτιστει με την παγκόσμια ψυχη, "το αιώνιο παρον, το αιώνιο Ον".

•

Ο Βούδας: Αλλα η καθολικη μορφη που επισκίασε όλες τις άλλες, που επίδρασε βαθύτατα κι εξακολουθει ακόμα την τεράστια επίδρασή-της στο μεγαλύτερο μέρος του ανατολικου κόσμου και πραγματοποίησε την πνευματικη ενότητα της αναρχούμενης Ινδικης και μερικα την πολιτικη, ήταν ο πολυθρύλητος Σιδδάρθα Γκαουτάμα, ο πασίγνωστος Βούδας.

Ο Βούδας, ήταν ο ανακαινιστης της Βεδικης θρησκείας και του Βραχμανισμου, ο αρνητης των θεων, που τελικα θεοποιήθηκε! Όπως όμως και για το Βραχμανισμο, θα περιοριστούμε μόνο στο ηθικο και φιλοσοφικο μέρος της διδασκαλίας-του.

Η γέννησή-του (τον 6ο αιώνα π.Χ.) και η ζωή-του, συνοδεύεται με πολλα θαυμαστα και καταπληχτικα συμβάντα. Οι θεοι, όταν πρόκειται να γεννηθει, μεταφέρουν τη μητέρα-του σ' ένα χρυσο σπήλαιο, όπου ευαγγελίζεται όχι με περιστερα, αλλα με μικρο άσπρο ελέφαντα.

Οι θεοι κατεβασμένοι απο τον Ουρανο και οι προσκυνητες φερμένοι απο μακρυνες χώρες παραστέκουν στην κούνια-του και το δέντρο ακόμα δεν παίρνει απο πάνω-του τη σκιά-του, παρόλη τη μεταβολη του ήλιου. Ο κόσμος φωτίζεται με ασύγκριτο φως, οι τυφλοι ξαναβλέπουν, οι κουφοι ακούουν, οι δυνατοι σέβουνται τους αδύνατους.

Παιδι ακόμα στο σχολείο, περιπλέκει και καταπλήσσει με τη σοφία του κι αυτούς τους σοφους Βραχμάνες. Αμέριμνη κυλάει η ζωή-του μέσα στον πλούτο και τη διασκέδαση. Μα νά, ξαφνικα μια μέρα, τρία θλιβερα συναπαντήματα: το θέαμα ενου δυστυχισμένου γέρου ενου λεπρου και ένας νεκρος του αναστατώνουν την ψυχη, την αποσπουν απο την ήσυχη αδιαφορία της ζωης και του προκαλουν τη συμπόνοια για τον κόσμο. "Πώς μπορω να χαρω εγω —συλλογιέται— αφου είδα πλάσματα τόσο δυστυχισμένα;"

Την άλλη μέρα, συναντιέται μ' ένα γυμνοσοφιστη ζητιάνο, γαλήνιο κι ευτυχισμένο: "Νά λοιπον η ζωη αυτου —ανακράζει— που

υμνήσαν οι σοφοι, θα είναι και η καταφυγη η δική-μου". Έχει φτάσει η μεγάλη στιγμη της φυγης. Ο Βούδας, κατανικάει τις ανθρώπινες αδυναμίες και τις διασκεδάσεις, εγκαταλείπει τη γυναίκα-του, τα παιδιά-του, τα πλούτη-του και αποσύρεται στην έρημο.

Εφτα ολόκληρα χρόνια, υποβάλλεται σε σκληρη άσκηση και μελέτη. Πείθεται για την ανεπάρκεια του ασκητισμου και φτάνει στην ανώτατην έκσταση. Μια κρίσιμη νύχτα είναι καθισμένος κάτω απο το δέντρο "Βόδι —της Γνώσεως". Ο Σατανας Μάρα με τις τρεις γοητευτικες θυγατέρες-του, την Επιθυμία, την Ανησυχία και την Ηδονη, παρουσιάζεται μπροστά-του και προσπαθει να τον παρασύρει, να μην διδάξει τον κόσμο.

Μα ο Βούδας, φτασμένος στην τέλεια ευδαιμονία και πλημμυρισμένος απο γνώση νικάει τον πειρασμο και νιώθει ξαφνικα την ψυχή-του να λυτρώνεται απο το δεσμο των γήινων πραγμάτων. Στρατολογει μαθητες και σαρανταπέντε χρόνια, περιέρχεται τις Ινδίες και διδάσκει όλους τους ανθρώπους.

Άνθρωποι κάθε σειρας, έμποροι, ευγενεις, λαϊκοι, βραχμάνες, βασιλιάδες, ακόμα και η αμαρτωλη εταίρα Αμπαμπαλη, στολισμένη με άφταστη πολυτέλεια, έρχουνται να ζητήσουν τη συμβουλή-του και ν' ακούσουν τη διδασκαλία-του.

Είναι φτασμένος στα ογδόντα-του χρόνια, χρόνια γόνιμης ζωης και ο Βούδας βρίσκεται ετοιμοθάνατος κάτω απο δύο δέντρα. Τα δέντρα κι ας μην είναι καιρός-τους, ανθίζουν ξαφνικα, γεμίζουν λουλούδια, ρίχνουνε τα άνθη-τους, βρέχουνε τ' άνθη ποταμο πάνω στο κορμι του Τέλειου και το πλημμυράνε με τα χιονάτα πέταλά-τους. Ουράνιες μελωδίες αντηχούνε στον αέρα για να δοξάσουνε τον Τέλειον, ενω όλη η Πλάση γύρω τραντάζεται, όταν ο Βούδας εισέρχεται στη Μακαριότητα ...

Η διδασκαλία του Βούδα, έχει βαθειες ρίζες στο Βραχμανισμο, τη Βεδικη θρησκεία και την προγενέστερη φιλοσαφία. Βασισμένος όμως σ' αυτα, προχωρει στη διατύπωση μιας αθεϊστικης φιλοσοφίας, όπου η καταγωγη των πραγμάτων εξηγιέται χωρις τη δημιουργικην επέμβαση των θεων. Λύει περισσότερα ηθικα προβλήματα και υπολογίζει πιοπολυ αποτο Βραχμανισμο τις επιθυμίες των ανθρώπων για την ευτυχία και τη γαλήνη.

Η διδασκαλία-του είναι κυρίως ηθική. Όμως ωστόσο οι ηθικοί κανόνες-του βασίζονται σε "μεταφυσικα δεδομένα" και απο αυτα, δεν μπορουν να χωριστουν. Ο Κόσμος —υποστηρίζει— αποτελείται απο άπειρα Σύμπαντα, που σκορπίσαν στο άπειρο διάστημα μια ζωην απροσδιόριστη. Πίσω απο τα Όντα και τα πράγματα, δεν ανακαλύπτεις καμιαν μόνιμην αρχη, κανένα κυβερνητικο ρυθμιστικον Εγω, προς το οποίο η Ψυχη οφείλει να τείνει, καθως προς την αληθινή-της φύση: Όλα είναι αστάθεια και μεταλλαγη.

Η μόνη πραγματικότητα μέσα στο Σύμπαν είναι το πλήθος και η πολλαπλότητα των φαινομένων και οι ακατάπαυστοι σχηματισμοί τους. Και όπως καθορίζουνται και συνέχουνται απο το νόμο της αιτιότητας τα φαινόμενα, είναι πυρήνες ακατάπαυστων ενεργειων.

Κάθε φαινόμενο συμπλέκεται μαζι με τα άλλα σε ατελεύωτο κυμματισμο. Τα πάντα αλλοιώνουνται, μετασχηματίζουνται, καταστρέφουνται, αναγεννιούνται, το σώμα και η ψυχη διαρκως ρέουν. Διάνοια, συναισθήματα, παραστάσεις, ανάγουνται στη μηχανικην εξέλιξη των φαινομένων.

Ο άνθρωπος μέσα στο μαινόμενον αυτον Ωκεανο, αδυνατει να συγκρατήσει ή να κατευθύνει τα κύματα, παιχνίδι της απάτης και της μεταβολης, δεν ξέρει πούθε ν' αρπαχτει και στροβιλίζεται μέσα στους θανάτους και τις αναγεννήσεις. Πώς μπορει να αισθανθει χαρα και γαλήνη στο μέσο τόσης αστάθειας και ροης; Γι' αυτο, τα πάντα είναι πόνος σ' αυτον τον κόσμο!

Αλλα και η ροη αυτη, έχει τους νόμους-της και όποιος κατορθώσει να τους διαφύγει βγαίνει έξω της ροης και στέκεται στο σταθερο έδαφος. Αν δεν μπορει ο άνθρωπος να κυριαρχήσει τα φαινόμενα, έχει τη δυνατότητα όμως ν' απομακρυνθει απο αυτα. Έτσι μόνο μπορει ν' αποχτήσει την ελευθερία-του και τη λύτρωση.

Η σωτηρία λοιπον εξαρτιέται αποκλειστικα κι απ' αυτον τον άνθρωπο: "Σας το λέγω —αναφωνει ο Βούδας— στο ζωντανο τούτο κορμι, που δεν είναι μεγαλύτερο απο μιαν οργυα, κατοικει ο κόσμος κι η καταγωγη του κόσμου, η εξουσία του κόσμου και ο δρόμος για την εξουσία του κόσμου". Ο θεος δεν βοηθει την ψυχη του ανθρώπου, γιατι δεν υπάρχει θεος, δεν υπάρχει ψυχη αθάνατη, αναλλοίωτη, αντίθετη προς την ουσία της ύλης.

Η σωτηρία λοιπον εξαρτιέται απο αυτον τον άνθρωπο και έγκειται στη γνώση. Στο κέντρο της αέναης ροης "υφούται η γνώσις". Η ρίζα του κακου είναι η άγνοια, μόνο η γνώση σώζει.

Δεν αρκει να εκτελεις το αγαθο, να έχεις αγαθη καρδια. Ο νους πρέπει με τη γνώση, να κατανοήσει τις τέσσερις άγιες αλήθειες: (α) ότι η βαθύτερη ουσία της ζωης είναι η οδύνη, ο πόνος, (β) ποια η αιτία της οδύνης, (γ) η εξαφάνιση της οδύνης, (δ) ο δρόμος που οδηγει στην εξαφάνιση της οδύνης. Η έννοια λοιπον της οδύνης, δεσπόζει ολόκληρη τη διδασκαλία του Βούδα.

Ποτε σε καμιαν άλλη φιλοσοφία, η φρύκη της Ζωης, κατανοημένη με τόση σφοδρότητα και απελπισία, δεν οδήγησε σε τέτοιαν απαισιοδοξία: "Εκείνος που πιστεύει στην ευτυχία και τη χαρα, είναι ανόητος. Απο τη χαρα γεννιέται ο πόνος· απο τη χαρα γεννιέται η σκληρότητα. Εκείνος που λυτρώθηκεν απο τη χαρα γι' αυτον δεν υπάρχει πόνος· πώς θα μπορούσε να γίνει σκληρος; Απο την αγάπη γεννιέται ο πόνος· εκείνος που λυτρώθηκε απο την αγάπη γι' αυτον δεν υπάρχει πόνος."

"Ιδου —λέγει στην περίφημη ομιλία-του του Μπενάρες— οι τέσσερις άγιες αλήθειες για τον Πόνο: η γέννηση, η αρρώστεια, τα γηρατεια, ο θάνατος, η ένωση με ό,τι δεν αγαπας και ο χωρισμος απο εκείνο που αγαπας είναι πόνος· η μη εκπλήρωση του πόθου σου, ο πενταπλος δεσμος με τα γήινα πράγματα, δηλαδη με το σώμα, με τις αισθήσεις, τις παραστάσεις, τη συνείδηση, τους σχηματισμους όλα είναι πόνος· η αιτία του πόνου είναι η ύπαρξη, η <u>επιθυμία</u>, η δίψα της ζωης, η δίψα της ηδονης και της δύναμης, το μίσος και τα πάθη. Η θεραπεία, η εξαφάνιση του πόνου, έγκειται στο σβύσιμο της επιθυμίας, που δημιουργει και διαιωνίζει τον πόνο."

Απο τη στιγμη που ο άνθρωπος θα κατανικήσει την επιθυμία της ζωης και θα επιτύχει την πλέρια εκμηδένιση, θα εννοήσει πως δεν είναι αυτος που μπαίνει στην ακατάπαυστη ροή των "σανκάρας" (των μετασχηματισμων"), αν δηλαδη εννοήσει πως δεν υπάρχει Εγω, εισέρχεται τότε στην απόλυτη Μακαριότητα, τη Νιρβάνα.

Είναι η ένωση της ψυχης του ανθρώπου με την αλήθεια και το Παν; Είναι η είσοδο στο μηδεν ή η απόλυτη ευδαιμονία η Νιρβάνα; Πο-

τε δεν δόθηκε σαφης απάντηση. Το βέβαιο είναι, ότι καμια κατάσταση δεν φέρνει μεγαλύτερην ευδαιμονία απο τη Νιρβάνα και ο Βούδας, που την εδοκίμασε, εκφωνει τον παμμακάριστον ύμνο: "Ζούμε με πλέρια χαρα, χωρις έχθρες στον κόσμο της έχθρας· μέσα στους ανθρώπους γεμάτους μίσος, ζούμε χωρις μίσος."

Ο ιερος δρόμος που οδηγει στην εξαφάνιση της Οδύνης υποδιαιρείται σε οχτω κλάδους: την ορθη πίστη, την αγαθη θέληση, τον ορθο λόγο, την καλη πράξη, την αγνη προσπάθεια, τον αγνο στοχασμο και την ορθη μελέτη. Το υπέρτατο χρέος του ανθρώπου, είναι το χρέος "προς εαυτον" και αναφέρεται στην ίδια-του τελειοποίηση και την ακατάπαυστη προσπάθεια κάθε ψυχης να υποτάσσει τα πάθη-της.

Για τις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους έχει πέντε εντολες: "ου φονεύσεις, ου κλέψεις, ου μοιχεύσεις, ου ψευδομαρτυρήσεις, ου μεθυσθεις". Οι αμαρτίες τριων ειδων: (α) του σώματος (δηλ. φόνος, κλοπη, μοιχεία), (β) του λόγου (ψεύδος, συκοφαντία, ύβρις), και (γ) της σκέψης (μίσος, επιθυμία, πλάνη). Οφείλεις λοιπον να πάψεις τις κακες πράξεις, να κάνεις πάντα το καλο και να καθαρίσεις την καρδιά-σου.

Έτσι, κάθε άνθρωπος, που ακολουθει τη διδασκαλία-του, τους αυστηρους κανόνες της Βουδικης ηθικης, εξυψώνεται, τελειοποιείται, γίνεται ο ίδιος Βούδας (δηλαδη γνώστης, φωτισμένος), αποχτάει τη λύτρωση και εισέρχεται στη Νιρβάνα.

Εκείνος, όμως, που αφου επιτύχει τη λύτρωση, δεν την κρατει μόνο για τον εαυτό-του, αλλα την κηρύσσει σε όλον τον κόσμο, για να λυτρωθουν και οι άλλοι άνθρωποι είναι ο υπερτέλειος, ο καθολικος Βούδας.

Ο Βούδας, δεν είναι "θείον Ον", ούτε αντιπρόσωπος μυστικης ή αόρατης δύναμης· είναι άνθρωπος απλος, που κατόρθωσε με τον ατομικό-του αγώνα, να εύρει τη λύτρωση. Αυτος ο ίδιος, δεν λυτρώνει τους ανθρώπους, αλλα τους υποδεικνύει το δρόμο της λύτρωσης. Ώστε όσοι επιθυμουν, με την ιδική-τους προσπάθεια, σώζουνται.

Χωρις λοιπον υποσχέσεις, για μεταθανάτιες αμοιβες, ή απειλες για τρομαχτικα βάσανα μετα το θάνατο, κάθε άνθρωπος, αφήνεται

ελεύθερος να επιτύχει τη σωτηρία-του, με τη δική-του αγνη προσπάθεια. Έτσι η απαισιόδοξη αυτη φιλοσοφία, που κυρίως μια πραγματικότητα διακρίνει και αναγνωρίζει, την ατέλειωτην οδύνη των ανθρώπων και των πραγμάτων, τελικα υψώνεται προς τη λυτρωτικην ενέργεια. Αν λοιπον στο βάθος είναι ο πόνος, όμως στην κορφη για κείνον που γνωρίζει (δηλ. για τους πιστους του Βουδισμου), βρίσκεται η λύτρωση.

Αυτο είναι το κεντρικο σημείο της θεωρίας-του και η αιτία της μεγάλης επιτυχίας-της. Η τραγικη αντίληψη της ζωης, η παγκόσμια συμπάθεια, η στοργη για όλους τους ανθρώπους, χωρις διάκριση τάξης ή εθνότητας (όπως έκανε ο Βραχμανισμος που απόκλειε τους Παρίες), η εικόνα της ιδανικης τελειότητας, που παρουσίαζε σαν υπόδειγμα στην ανθρώπινη συνείδηση, έφερνε μια καινούργια πνοη και ένα νέο και ωραίο αίσθημα, το αίσθημα της ισότητας.

Ο πρωτόγονος Βουδισμος, δεν απαιτούσε καμια λατρεία, δεν αναγνώριζε τους Ινδικους θεους, η μόνη απαίτηση ήταν ο στοχασμος. Σιγα-σιγα όμως οι πανάρχαιες συνήθειες και η ανάγκη της λατρείας, υπερίσχυσαν και ο Βούδας, ο αρνητης των θεων, θεοποιήθηκε!

Ακόμα και σήμερα ο Βουδισμος, είναι απο τις μεγαλύτερες θρησκείες, και όπως λέει μια Ινδικη παροιμία, η Βουδικη θεα της Συμπόνοιας, η Σαμπουί, βρίσκεται σε κάθε σπιτικο.

•

Κίνα: Οι Κινέζοι εμφανίζουνται στην ιστορία (η αρχή-τους χάνεται στο βάθος των προϊστορικων χρόνων), με κοινωνικη, πολιτειακη και θρησκευτικην οργάνωση πολιτισμένου λαου. Ασκουν τη Γεωργία, έχουν γραφη και ημερολόγια. Η παράδοση αποδίνει τον καθολικο πολιτισμο των Κινέζων στους αυτοκράτορες των αρχαιοτάτων χρόνων.

Στ' αρχαία Σινικα χρονικα, εμφανίζεται ένα μυθικοϊστορικο πρόσωπο, ο Φο-Χι και σ' αυτον αποδίνεται κάθε πρόοδο της ανθρωπότητας: η φωτια, η μεταλλουργία, η εξημέρωση των ζώων, τα πρώτα στοιχεία της γραφης, του ημερολόγιου, της μουσικης.

Στο Φο-Χι, επίσης, αποδίνεται και το VI-KING, το παλαιότερο

και ιερότερο βιβλίο της κλασσικης λογοτεχνίας των Κινέζων, το "Βιβλιο των Μεταβολων". Είναι ένας είδος "Γενέσεως" μια συμβολικη και φιλοσοφικη κοσμολογία και εξιστορει τη δημιουργία του Κόσμου.

Στον Κόσμο, διακρίνει την αντίθεση δύο στοιχείων: "Εν αρχη ην ο Ουρανος και η Γη. Το άρρεν και το θήλυ". Ο ουρανος, κατα την αντίληψη των Κινέζων, αποκαλύπτεται στην κανονικη διαδοχη των φαινομένων της φύσεως. Ο ουρανος ενεργει αθόρυβα, με συνοχη και απλότητα. Όταν τα πάντα γίνουνται στον κατάλληλο χρόνο και κατα λογικη αναλογία, υπάρχει ευημερία. Έπειτα ήρθαν τ' ανώτερα και κατώτερα Όντα. Κατόπιν οι νόμοι που τα συνένωσαν, οι νόμοι της χρηστότητας και της δικαιοσύνης.

Το βιβλίο αυτο του Φο-Χι, το VI-KING, μαζι με τ' άλλα SHOU-KING, που σύλλεξε, συμπλήρωσε και έγραψαν ο φιλόσοφος Κομφούκιος και η σχολή-του, αποτελουν τις ιερες γραφες της θρησκείας των Κινέζων.

Ακριβως όμως αντίληψη περι της παλαιης θρησκείας-τους, είναι δύσκολο να σχηματίσει κανεις. Η λατρεία των προγόνων αποτελει τη βαση-της, καθως και η λατρεία του Ουρανου, του Υπέρτερου Αυτοκράτορα.

Οι τρεις θεμελιώδεις δυνάμεις, ο Ουρανος, η Γη και ο Άνθρωπος, πρέπει να βρίσκουνται σε αρμονικη σχέση αναμεταξύ-τους. Η φυσικη οικονομία του κόσμου είναι στενα δεμένη με την Πολιτειακη, την Κοινωνικη και την Ηθικη τάξη και συνταυτίζεται μαζί-της. Η κανονικη πορεία των φυσικων φαινομένων πρέπει να χρησιμεύει σαν πρότυπο των κοινωνικων σχέσεων, γιατι και οι νόμοι που διέπουν την κοινωνικη οργάνωση είναι φυσικοι.

Γι' αυτο, διαπρεπεις Σινολόγοι, την κατατάσσουν στην ύψιστη βαθμίδα και πιστεύουν ότι οι Κινέζοι, πριν απο τους Εβραίους, έφτασαν στη λατρεία ενος και μόνου αληθινου θεου.

•

Κομφούκιος: Συμπληρωτης της Παλαιης Σινικης Θρησκείας, ταξινόμος και σχολιαστης των ιερων SHOU-KING, ήταν ο φιλόσοφος Κουν-Φου-Τσε, δηλαδη ο περίφημος Κομφούκιος, που η επίδρασή-του ήταν μεγάλη.

Τα πρώτα χρόνια της ζωής-του (550 π.Χ.) τα πέρασε με πολλες στεναχώριες. Αργότερα, αποτραβηγμένος απο την κοσμικη ζωη, κάθεται και διαλογίζεται και μελετάει τις δυστυχίες του καιρού του, την κοινωνικη αποσύνθεση, και τον ξεπεσμο που είχαν τα δημόσια και ιδιωτικα ήθη. Αφοσιώνεται στη μελέτη των ιερων βιβλίων, τα αναθεωρει και τα συμπληρώνει. Γυρίζει την Κίνα, κηρύττει τη διδασκαλία-του, και δημιουργει οπαδους.

Ο πρίγκηπας LOU, του αναθέτει να εφαρμόσει σαν υπουργος τις μεταρρυθμιστικές-του ιδέες. Αλλα η αρετη και η σωφροσύνη του φιλόσοφου, δεν μπορει να ανεχτει τις αδικίες του πρίγκηπα και ο Κομφούκιος παρατιέται και αυτοεξορίζεται δεκατέσσερα ολόκληρα χρόνια.

Αρχίζουν οι περιπλανήσεις, οι κίνδυνοι και οι καταδιώξεις. Οι πιστοι μαθητές-του και οι φίλοι, περιβάλλουν, προστατεύουν και επαναφέρουν στην πόλη το μεγάλο σοφο. Πένθιμες ιδέες τον πλημμυρουν, ο θάνατος πλησιάζει, η οδύνη διαρκως αυξάνεται και ο σοφος με πικρη ψυχη και βαρεια τη σκέψη, θρηνει την παρακμη της πατρίδας-του και το τέλος του βίου-του.

Ο Κομφούκιος, δεν ασχολιότουν παρα μόνο με την Ηθικη. Τα μετα φυσικα προβλήματα τ' αποστρεφόταν και τα νόμιζε ανώφελη απασχόληση: "Είμαστε ατελεις όλοι-μας —έλεγε— με περιορισμένη γνώση. Πώς θα μπορούσαμε λοιπον να γνωρίσουμε το τέλειο, το ατελεύτητο, το υπέρτατο Ον;" Αποφεύγει, έτσι, να δώσει εξηγήσεις για την προέλευση και την καταγωγη των Όντων.

Ωστόσο, η Ηθική-του στηρίζεται πάνω σε μεταφυσικες ιδέες. Νομίζει ότι ο άνθρωπος βρίσκεται σε αρμονικη συνάφεια με την καθολικην Οικονομία του Σύμπαντος, που είναι και το πρότυπο της Ηθικης. Η Ζωη δεν πρέπει να ρυθμίζεται με τις περιστάσεις και τα συμφέροντα, αλλα σύμφωνα με την αρμονικη διάταξη του Ουρανου και κατα το παράδειγμα των αρχαίων σοφων, που τους θαυμάζει, αναπολει τη "χρυση εποχή-τους", με την παρακμη των χρόνων-του.

Η Ιδέα του Ουρανου, του στάθηκε πάντα παρηγορια στις συμφορες και οι αρχαίοι σοφοι, η αγαπητη ασχολία της ζωής-του: "Είμαι ένας άνθρωπος —λέει— που αγαπάει τους αρχαίους και προσπαθει να εννοήσει και να αφομοιώσει τις γνώσεις-τους."

Δεν παρουσιάζεται λοιπον ο ίδιος σαν αναμορφωτης, αλλα σαν απολογητης της παλαιης σοφίας, των εθίμων και των παραδόσεων της αρχαιότητας, που τη χαραχτηρίζει "ως ιδεώδη και χρυσην εποχην".

Το ελατήριο των Ηθικων πράξεων κατα τον Κομφούκιο, δεν πρέπει να είναι η επιτυχία ενου πρακτικου σκοπου, αλλα η αρετη. Η αρετη είναι έμφυτη. Εαν ο άνθρωπος ακολουθήσει τις ιδικές-του κλίσεις, ποτε "δεν θα παρεκλίνει απο την ευθείαν οδον". Γιατι ο άνθρωπος είναι "φύσει αγαθος".

Ο άνθρωπος πρέπει να ξεχωρίζει με τις αρετές-του· πρέπει να εργάζεται για την εσωτερικη και την εξωτερική-του τελειοποίηση. Αλλα ο άνθρωπος, δεν έχει μόνο καθήκοντα απέναντι του εαυτού-του, αλλα και απέναντι των άλλων ανθρώπων. Πρέπει να έχει μεγάλη αγάπη για τον πλησίον. Να φέρνεται στους άλλους, όπως θα ήθελε να φέρνουνται σ' αυτον. ("Ό συ μισεις, ετέρω μη ποιήσεις".)

Δεν εξετάζει τον άνθρωπο, όπως είναι, αλλα όπως πρέπει να είναι. Και συχνα περιγράφει σαν ιδεώδη τύπο του ανθρώπου, τον ενάρετον ήρωα. Ευγενης είναι ο Σαφος. Και ο Σαφος, πρέπει να είναι το πρότυπον όλων των αρετων: ειλικρινης, ταπεινος, καλοκάγαθος, δίκαιος, ιδεώδης.

Σκοπος του βίου είναι η σοφία. Το ύψιστο στα κοινωνικα καθήκοντα είναι ο σεβασμος των τέκνων προς τους γονεις, του κατώτερου προς τον ανώτερο και των υπηκόων προς τους άρχοντες. Αλλα και οι άρχοντες πρέπει να διοικουν τους υπηκόους-τους με επιβολη το ίδιο το δικό-τους παράδειγμα, παρα με τις ποινες.

Πέντε είναι οι κύριες αρετες της Ηθικης του Κομφούκιου: (α) ο ανθρωπισμος (δηλ. οι σχέσεις των ανθρώπων προς τους γονεις, τα τέκνα, τον πλησίον και τον Αυτοκράτορα), (β) η δικαιοσύνη, (γ) η ευπρέπεια (στις σχέσεις με τους ανθρώπους και τους θεους), (δ) η σύνεση, και (ε) η πίστη.

Οπωσδήποτε, η φιλοσοφία-του επικρίθηκε παλαιότερα (και σήμερα μάλιστα στην Κίνα), ότι δεν καινοτομει, ούτε νεωτερίζει, αλλα στηρίζει το ιδεώδες-της στο παρελθον, ότι η διδασκαλία-του καθως είναι στατικη και υπερσυντηρητικη, εμπόδισε την εξέλιξη

του Σινικου πολιτισμου με το ν' αναζητει παντοτε προτυπα τελειοτητας στο παρελθον για καθ' εκδηλωση και ενεργεια.

Ομως μεγαλη ηταν η επιδραση-του· τον ετιμησαν "ως βασιλεα ανευ θρονου και ως τελειον Σοφον". Του αφιερωσαν ναους, οπου του προσφεραν θυσιες, απευθυνοντας δεησεις και προσευχες.

•

Λαο-Τσε: Την ιδιαν εποχη (7ο προς 6ο αιωνα π.Χ.), εζησε και ο αλλος μεγαλος φιλοσοφος της Κινας ο Λαο-Τσε. Βαθυ μυστηριο, καλυπτει τη ζωη-του και το θανατο-του. Η γεννηση-του περιβαλλεται με θρυλους. Ενα τετοιο εξαιρετικο Ον, δεν μπορουσε κατα την αντιληψη των θαυμαστων-του, να γεννηθηκε, οπως οι αλλοι κοινοι ανθρωποι.

Η μητερα-του, τον εγονιμοποιησε με το φως μιας αχτιδας αστεριου και τον εκυοφορουσε μεσα-της επι 81 χρονια προτου τον γεννησει. Γι' αυτο γεννηθηκε με ασπρα μαλλια· και ηταν το "παιδι-πρεσβυτης". Ο θανατος-του ηταν ακομα πιο μυστηριωδης. Χανεται σ' ενα σκοτεινο-του ταξιδι προς τη Δυση.

Με το νεοτερο-του Κομφουκιο, συναντηθηκαν και συζητησαν. Οι συγχρονοι-τους συγγραφεις παριστανουν το LAO-TSE σαν μεγαλοφυεστερο απο τον Κομφουκιο· αλλα και ο ιδιος ο Κομφουκιος φαινεται ν' αναγνωριζει την υπεροχη-του, και τον παραβαλλει με δρακοντα, που ανυψωνεται σε υψη αμετρητα κι αναμεσα στα συννεφα και τους ανεμους.

Ο LAO-TSE εζησε μακρια απο τον κοσμο, αποτραβηγμενος στον εαυτο-του και τις μελετες-του. Αηδιασμενος απο τον κοσμο και τη δημοσια ζωη, δεν επεδωξε να επιδρασει στις ιδεες της εποχης-του, ουτε να ιδρυσει δικη-του σχολη. Ολη η φιλοσοφια-του ειναι διατυπωμενη στο βιβλιο-του TAOTE, δηλαδη ο "Αρχεγονος Λογος η οδος Αρετης", δεν υπαρχει ομως σαφης ερμηνεια της.

Οπως η ζωη-του ηταν μυστηριωδης, ετσι και το βιβλιο-του, ειναι απο τα σκοτεινοτερα του Κοσμου. Θεωρειται ανωτερο απο ολα τα Ιερα βιβλια, για την εξαρση της σκεψης και το βαθος των ηθικων ιδεων και την τελεια ελλειψη των μαγικων προληψεων.

Το Τάο, είναι "το Απόλυτον, η Πρώτη Αρχη (των Πάντων), η αρμονικη διάταξη του Σύμπαντος, ο Ανώτατος Λόγος". Είναι άναρχον. Η υπόστασή-του είναι απόλυτη· όλοι οι νόμοι ενυπάρχουν εντός-του. Διεισδύει σε όλα τ' αντικείμενα, χωρις να μεταβάλλεται. Είναι η τροφος όλων των Όντων. Δημιουργει τα πάντα, χωρις όμως να ενεργει. Ανεξιχνίαστο, κενον, άναρχο, απόλυτα αόριστο, ασύλληπτο, ακατανόητο, στερείται όνομα και δεν εκφράζεται.

Αν ο Λάο-Τσε, του δίνει την ονομασία ΤΑΟ, είναι γιατι χρειάζεται μια ονομασία, όταν μιλάει στο βιβλίο-του, γιατι είναι έξω απο τη δύναμη του ανθρώπου να σχηματίσει ακριβη αντίληψη γι' αυτο. Είναι το ασύλληπτο, που το κυττάζουμε κι όμως δεν το βλέπουμε, το ακούμε και όμως δεν το εννοούμε. Είναι "το Όντως Ον. Το Ον και το μη Ον" μαζι.

Ο άνθρωπος είναι η κατώτερη και εφήμερη μορφη του "Μεγάλου Όντος, του μεγάλου Ενος". Ο άνθρωπος πρέπει να περιφρονει, ν' απαρνιέται το σώμα-του, να είναι ενάρετος, δίκαιος. Τότε δεν έχει να φοβάται την εκμηδένιση του υλικου σώματος. Μερίζεται τη θεία Ουσία. Γίνεται ένα με το Τάο.

Η γνώση του Τάο, είναι η αφετηρία της Ηθικης. Ο άνθρωπος πρέπει να στρέφει την προσοχή-του στον εσωτερικό-του κόσμο. Τα κοσμικα καθήκοντα διαταράσσουν και θορυβουν το πνεύμα. Αλλα και χωρις ν' απομακρυνθει απο τον κόσμο, μπορει ν' απομονωθει ο άνθρωπος "εν πνεύματι" απο την τύρβη του κόσμου.

Η δράση, έχει ελάχιστη αξία για το Λάο-Τσε. Περιφρονει την υλικη πρόοδο, τις εθιμοτυπίες, θεωρει τους περσότερους νόμους σαν ανώφελους και καταδικάζει τον πόλεμο. Η ηρεμία είναι το ύψιστο καθήκον των πολιτων.

Η πολιτικη, εξαρτιέται απο την Ηθικη και πρέπει να επιδιώκει την ηρεμία και τη στασιμότητα, που εξασφαλίζουν την ελευθερία των πολιτων και δίνουν την ευκαιρία στο πνεύμα ν' ασχολιέται στη γνώση του Τάο.

Σκοτεινότερος, βαθύτερος απο τον Κομφούκιο, απόλυτα μεταφυσικος, ο μυστηριώδης αυτος σοφος, εξάρθηκε στο ύψιστο της Ηθικης και κήρυξε πολυ πριν απο τα ευαγγέλια, την αντιπόδοση

καλου στο κακο και την ταπεινοφροσύνη: "Κάμνε καλο σε όλους και σ' εκείνους που σ' ευεργετουν και εκείνους που σου ανταποδίνουν κακο αντι καλου". Έτσι όλοι οι άνθρωποι, θα γίνουν αγαθοι. "Ο Ουράνιος Λόγος ταπεινοι τους υψούντας εαυτους και υψώνει τους ταπεινους".

Η σκοτεινη διδασκαλία-του παρανοήθηκε, παραμορφώθηκε και με τον καιρο οι μεταφυσικές-του θεωρίες ξεφυλίστηκαν σ' ανθρωπόμορφο πολυθεϊσμο, δεισιδαιμονίες, προλήψεις κωμικες και αποτέλεσαν τη βάση της θεωρίας του Ταοϊσμου.

Απο την εποχη του Κομφούκιου και του Λάο-Τσε, η Σινικη Λογοτεχνία, αναπτύσσεται με διαφορετικες κατευθύνσεις. Στη φιλοσαφία, δεν περιορίστηκαν μόνο στην Ηθικη και την Πολιτικη. Πολλων όμως φιλοσόφων, δεν γνωρίζουμε παρα μόνο τα ονόματα κι ακόμα και η εποχη που έζησαν είναι αβέβαιη.

Στον 5ο αιώνα π.Χ., συναντάμε το φιλόσοφο VANG. Είναι ηδονιστης και παρακινει τους ανθρώπους στην υλικην απόλαυση. Τα πάντα, λέει, είναι μάταια. Η αρετη είναι λέξη κενη· η υστεροφημία και η δόξα μετα το θάνατο, είναι λόγια χωρις καμια σημασία. Γι' αυτο η ζωή-μας πρέπει να κυλάει μέσα στις ηδονες και τις τέρψεις και ο θάνατος να γίνεται δεχτος με ψυχικη γαλήνη. Οι άνθρωποι που δοκιμάζουν τις ηδονες είν' εξυπνότεροι απο τους ενάρετους ήρωες του Κομφούκιου, που θυσιάζουν τη ζωή τους σε χιμαιρικα ιδεώδη.

Ο σύγχρονός-του φιλόσοφος MIH-TSE, κηρύσσει τον 5ο αιώνα π. Χ. την αγάπη "προς τον πλησίον". Καταπολεμάει τη φιλοσοφία του Κομφούκιου, για το συντηρητικό-της χαραχτήρα, επειδη με το να στρέφει την προσοχη των ανθρώπων πάντοτε προς τα παλαια πρότυπα, εμποδίζει την εξέλιξη του Σινικου πολιτισμου. Καμια ωφέλεια —λέει— δεν μπορει να προκύψει απο τη μελέτη της αρχαιότητας και την πιστη τήρηση των παλαιων θεσμων. Και ο πρωτοπόρος αυτος φιλόσοφος και πρόδρομος της Χριστιανικης αγάπης τονίζει, ότι "μόνον η αληθινη αγάπη και κοινωνικη αλληλεγγύη μπορουν να εξασφαλίσουν την ευημερία της πολιτείας. Όλα τα κακα και τα έκπτροπα προέρχουνται απο το μίσος και τις έριδες. Η αγάπη καταυγάζει τα Όντα, όπως ο Ήλιος και η Σελήνη". Και η διδασκαλία του MIH-TSE, είχε πολλους οπαδους.

Σφοδρος πολέμιος και των δύο παραπάνω φιλοσόφων, ήταν ο MENG-TSE (4ο π.Χ. αιώνα), ο σπουδαιότερος φιλόσοφος της σχολης του Κομφούκιου, που με τη δόξα-του και το κύρος-του επισκίαζε όλους τους άλλους μαθητες του Κομφούκιου. Περιηγήθηκε και αυτος όλη την Κίνα, είχε τις ίδιες περιπέτειες με το δάσκαλό-του, αλλα με τη διδαχή-του, εξάσκησε μεγάλην επίδραση σε πλήθος ανθρώπους. Θαυμάζεται η αρετή-του, και η ατομικότητά του παρομοιάζεται με το μεγάλο-του δάσκαλο, αλλα είναι φιλανθρωπότερος ακόμα και του Κομφούκιου.

Οι μαθητές-του συγκέντρωσαν και διαφύλαξαν τους λόγους-του. Βέβαια η διδασκαλία-του είναι απρόμοια με του Κομφούκιου. Όμως προπάντων τον απασχόλησε η ευημερία της πολιτείας. Αποδίνει κι αυτος μεγάλη σημασία στην ευλαβικη στοργη και υπακοη των παιδιων στα γονικά-τους, στο σεβασμο των πολιτων στους άρχοντες και στους ιερους θεσμους.

Ο MENG-TSE παραδέχεται, ότι ο άνθρωπος γεννήθηκεν απο τη φύση-του αγαθος. Η αρετη είναι έμφυτη. Η αδικία, τα πάθη, η δυστυχία, μπορει βέβαια ν' αποπλανήσουν τον άνθρωπο και να τον καταντήσουν όμοιο με τα κτήνη, η αρετη όμως είναι συστατικο, βασικο στοιχείο της ανθρώπινης φύσης. Γι' αυτο ο άνθρωπος, δεν έχει ανάγκη ν' αντλήσει απο έξω την αρετη. Φτάνει μόνο να ζει σύμφωνα με τη φύση-του, να μη διαφθείρεται και να καλλιεργει τον εσωτερικό-του κόσμο.

Τέσσερις είναι οι θεμελιώδεις αρετες κατα τη γνώμη-του: η Δικαιοσύνη, η Σωφροσύνη, η Ευπρέπεια και η Φιλανθρωπία. Η Ηθική διδασκαλία του MENG-TSE, καταπολεμήθηκε με σφοδρότητα, απο το μεταγενέστερό-του φιλόσοφο SEOUN.

Ο SEOUN, είναι ο φιλόσοφος της απαισιοδοξίας. Καταπολεμει την αντίληψη του MENG-TSE, ότι ο άνθρωπος είναι "φύσει αγαθος" και ότι πρέπει να ζει σύμφωνα με τη φύση-του. Εαν κάθε άνθρωπος —λέει— είχε αυτο το δικαίωμα, η κοινωνία θ' ανατρεπόταν απο τα βάθρα-της. Η σωφροσύνη και η καλωσύνη, είναι πλαστες αρετες και δύσκολα αποχτιώνται. Αυτη ακριβως η προσπάθεια, που καταβάλλει ο άνθρωπος ν' αποβεί αγαθος, αποδεικνύει ότι η φύση-του δεν είναι αγαθη, αλλ' αντίθετα κακη.

Ο φιλόσοφος HAN-VOU, καταδικάζει τα δύο φιλοσοφικα δόγμα-

τα και του MENG-TSE και του SEOUN-TSE. Βρίσκει, ότι έχουν μονομέρεια, και ότι δεν είναι ορθα. Ούτε απόλυτα αγαθος γεννιέται ο άνθρωπος, όπως πιστεύει ο MENG-TSE, ούτε κακος όπως νομίζει ο SEOUN-TSE. Ο HAN-VOU, παραδέχεται, ότι η ανθρώπινη φύση δεν είναι ούτε καλη - ούτε κακη και η εξέλιξή της εξαρτιέται απο το περιβάλλον-της.

Διαιρει σε τρεις κατηγορίες την ανθρώπινη φύση: (α) φύσεις αγαθες και κακες, (β) φύσεις μέτριας αρετης, και (γ) φύσεις, που κυμαίνουνται μεταξυ αγαθου και κακου. Οι πρώτες μπορουν ν' αποβουν αγαθότερες· οι δεύτερες είναι δυνατο να χαλιναγωγηθουν. Στην τρίτη κατηγορία, μπορούμε να δώσουμε κάποιαν ώθηση προς το αγαθο. Καμιαν όμως απο αυτες, δεν μπορούμε να μεταβάλλουμε ριζικα.

Ο LIH-TSE και ο TSCHWANG, είν' οπαδοι της φιλοσοφίας του LAO-TSE. Ο LIH-TSE, είναι μάλλον εκλεχτικος. Ανατρέχει κι επικαλιέται τον Κομφούκιο, όσο και το VANG και τον LAO-TSE, που είναι οπαδός-του.

Ο πρωτοτυπότερος των Κινέζων φιλοσόφων είναι ο TSCHWANG: Είναι υλιστης. Στο αίμα —πιστεύει— εδρεύει ζωικο ρεύμα που αναπτύσσεται με την τροφη, που εμψυχώνει το σώμα και συγκρατει τις νοητικες δυνάμεις του ανθρώπου. Το ζωικο αυτο ρεύμα, φθάνει και στα αισθητήρια όργανα και τότε λειτουργουν και αυτα. Το ζωικο ρεύμα, δεν μπορει να υπάρξει χωρις το σώμα και αντίστροφα.

Οι ιδέες-του, διατυπωμένες μάλιστα τον 4ο αιώνα π.Χ., είναι παραπλήσιες, με τις περίφημες υλιστικες θεωρίες του Καμπανις, του Βογκ, του Μπύχνερ και του Μόλεσκοτ, που αναστάτωσαν τον 19ο αιώνα την Ευρώπη. Προηγήθηκεν όμως δυο χιλιάδες χρόνια, ο Κινέζος φιλόσοφος TSCHWANG-TSE.

Ο TSHOU-HI, ήταν φιλόσοφος με μόρφωση μεγάλη. Έγραφε παραπολλα σχόλια στους μεγάλους κινέζους φιλόσοφους. Η κοσμοθεωρία-του, θυμίζει τις φιλοσοφικες ιδέες του αρχαίου μισοπαραμυθένιου σοφου Φο-Χι. Είναι δυϊστης. Διακρίνει τις αντιθέσεις δυο αρχων "άρρενος και θηλείας". Εξάσκησε μεγάλην επίδραση στους μεταγενέστερους Κινέζους διανοούμενους.

Έπειτα, η Κινεζική φιλοσοφία, περιορίζεται και αρκείται στην ερμηνεία της φιλοσοφίας του Κομφούκιου, του Λάο-Τσε, του "Βιβλίου των Αλλαγών" και των λοιπών μυστικών βιβλίων της Κλασσικής Κινεζικής Φιλοσοφίας.

Τέτοια περίπου και σε πολύ αδρές γραμμές, είναι η φιλοσοφία των αρχαίων Ανατολικών λαών. Ηθική κυρίως, εξάρθηκε σε υψηλότατα ηθικά αξιώματα, μ' επίδραση βαθύτατα εξανθρωπιστική και κοινωνική, σε αναρίθμητα εκατομμύρια πρωτόγονους ανθρώπους. Αφού διαρρύθμισε και συμπλήρωσε τα παλαιότατα κι αχρηστευμένα θρησκευτικά δόγματα ή και τα αντικατάστησε ολωσδιόλου, τελικά "επεβλήθη θρησκευτικώς". Έτσι και οι φιλόσοφοι, που ήσαν ανάμηχτο είδος φιλοσόφων και προφητών, εθεοποιήθηκαν!

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΜΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Είναι γενική πεποίθηση, ότι τα δημοτικα τραγούδια κατέχουν ξεχωριστη θέση στη νεοελληνικη ποίησή-μας. Η αυθόρμητη και πηγαία-τους έμπνευση, η δωρική-τους απλότητα, η αφέλεια, η ζωηρότητα των εικόνων, η φυσικότητα και η ζωντάνια των προσώπων, η διαφάνεια και η καθαρότητα των σκέψεων με την αδρή-τους γλώσσα, τα καθιστουν όχι μόνο ευχάριστα κι αξιαγάπητα, αλλα κι απο τα ωραιότερα δημοτικα τραγούδια.

Βέβαια, δεν εννοούμε, ότι όλα τα δημοτικά-μας τραγούδια, που είναι χιλιάδες, είναι όλα χωρις εξαίρεση ωραία, όμως τα πραγματικα ωραία, είναι πάρα πολλα και τα τοποθετουν στην πρώτη σειρα των δημοτικων τραγουδιων. Και είναι χαραχτηριστικο, πως ο μεγάλος ποιητης της Γερμανίας, ο Γκαίτε, θαυμαστης και μεταφραστης δημοτικών-μας τραγουδιων, επιθυμούσε ν' αξιωθει να γράψει αντάξιους στίχους με τη διάφανη ωραιότητα και την απλη μεγαλοπρέπεια του γνωστου δημοτικού-μας τραγουδιου:

"Καλότυχα είναι τα βουνα, ποτέ-τους δεν γερνάνε,
που χάρο δεν ακαρτερουν, φονια δεν περιμένουν.
Μόν' περιμένουν άνοιξη, τόμορφο καλοκαίρι,
να πρασινίζουν τα βουνα, να λουλουδουν οι κάμποι."

Ιδιαίτερα για μας τους Έλληνες, τα δημοτικα τραγούδια, έχουν και γι' άλλο λόγο μεγαλύτερη σημασία και αξία, εξον απο την καθαρα αισθητική-τους. Ότι, δηλαδη, μας χρησιμεύουν σα μοναδικη σχεδον πηγη για να λάβουμε μιαν ιδέα, για τη ζωη του ελληνικου λαου, σε όλες τ πλευρες και τις εκδηλώσεις-του κατα τους δύσκολους χρόνους της δουλείας-του. Σε μιαν εποχη, που δεν είναι αρκετες οι ιστορικες πηγες, όσο κι αν οι ξένοι περιηγητες μας δίνουν μερικα στοιχεία, όμως η ιστορικη έρευνα δεν κατόρθωσεν ακόμα και ίσως θα περάσει καιρος, όσο να έρθουν στο φως τα τουρκικα κι άλλα αρχεία, που θ' αποκαλύψουν τον πέπλο που σκεπάζει τη μακρινη και δύσκολη αυτη περίοδο του ελληνισμου.

Οπωσδήποτε όμως, τα δημοτικα τραγούδια, μας δίνουν τουλάχιστο ανάγλυφες τις αντιλήψεις του ελληνικου λαου για τη ζωη, για το θάνατο, τις χαρες και τις λύπες, τους πόθους και τους καημούς-του, τις συνήθειές-του και τις πολύχρονες προσπάθειές-του ν' αναχτήσει τη λευτεριά-του.

Ανάμεσα λοιπον στον ανεχτίμητον αυτο θησαυρο των δημοτικών μας τραγουδιων, θ' αναζητήσουμε και τη φυσιογνωμία της γυναίκας της Ελληνίδας γυναίκας, στις τέσσερις μορφές-της, δηλαδη της μάνας, της παντρεμένης, της αδερφης και της φίλης.

Η μάνα, σε κανενος άλλου έθνους, σχεδον δεν έχει την εξαιρετικη θέση, που της δίνει το ελληνικο δημοτικο τραγούδι, που την έχει ανεβάσει στο υψηλότερο ηθικο βάθρο, που μπορει να στηθει μέσα στην οικογένεια και την κοινωνία.

Ο δημοτικος τραγουδιστης, βλέπει παντου τη μάνα, τη στοργή-της τον ίσκιο-της, τη γνώμη, τη φροντίδα-της, την αγωνία-της, και τα στολίζει με τα όμορφα λουλούδια του στίχου-του. Στον πόλεμο, στην ξενητια, στον έρωτα, στο γάμο, στο θάνατο, σε κάθε μεγάλη και σοβαρη περίσταση, που αξίζει να τραγουδηθει, η μορφη της μάνας κυριαρχει. Και ο λαϊκος ποιητης, δε χάνει ποτε τη μάνα-του, απο τα μάτια της ψυχής-του.

Άπειρα είναι τα δημοτικα τραγούδια που έχουν θέμα-τους τη μάνα κι εκφράζουν την αιώνια αλήθεια, ότι η μητρικη στοργη, ο μητρικος πόνος, είναι το βαθύτερο και σταθερότερο, το πιο καθολικο και αμετάβλητο αίσθημα του ανθρώπου. Και ο τραχυς πολεμιστης ημερεύει και γλυκαίνει τη φωνή-του μ' άφθαστη τρυφερότητα στη θύμηση της μάνας-του και γλυκορωτάει τα δέντρα του δάσους:

"Ακούω τα δέντρα και βογγάνε και τις οξυες και τρίζουν
κάθησα και τα ρώτησα γλυκα σαν την μανούλα,
τί έχετε οξυες που χλίβεστε, λημέρια που βογγάτε;"

Στους πολεμικους θριάμβους-του, θυμάται περήφανα τη μάνα-του:

"Νάσουνα πετροπέρδικα στα πλάγια του Πετρίλου
ν' αγνάντευες το γιόκα-σου μπροστα στα παλληκάρια."

Στο θάνατο, δεν έχει άλλη σκέψη παρα τη μάνα-του:

-Πούσαι μανούλα πρόφτασε, πιάσε-μου το κεφάλι.

Και για ένα μονάχα φροντίζει: πεθαίνοντας να μην την πικράνει:

"Να μη το μάθει η μάνα-του κι απ' τον καημο πεθάνει ..."

Μαζι με τη μάνα-του, συλλογίζεται και την αδερφή-του:

"Ντουφέκια να μη ριξετε, τραγούδια να μην πήτε
και σας ακούσει η μάνα-μου κι η δόλια η αδερφή-μου.
Μην πήτε πως σκοτώθηκα, να μην καπακαρδίσουν."

Η μάνα παρακολουθει τους κλέφτες στον κίνδυνο, τους βοηθάει και τους παρηγορει:

"Τον Κίτσο τον επιάσανε και πάν' να τον κρεμάσουν.
Κι όλο ξοπίσω πήγαινε η δόλια-του η μανούλα."

Γίνεται και η ίδια ηρωίδα, κατα τους δύσκολους χρόνους της σκλαβιας, όπως η περήφημη Δέσπω, η Λένα του Μπότσαρη, η Κοντογιάνναινα και άλλες.

Στον έρωτα και στο γάμο, κυριαρχει η παρουσία της μάνας, η γνώμη-της βαραίνει ή μάλλον αυτη ρυθμίζει, κυριολεχτικα τις μεγάλες υποθέσεις της οικογενειακης ζωης:

-Πάω να το πω της μάνας-μου κι ότι μου πει θα κάνω, απαντάει η φρόνιμη κόρη, όταν τη ζηταν σε γάμο.

Άλλη όμως πιο ντροπαλη, εκφράζεται με χαριτωμένο τρόπο την ερωτικη ανησυχία που την βασανίζει:

"Μάνα στη μέση δε χωρω, στην άκρη δεν κοιμούμαι,
στρώσε-μου ή έξω στην αυλη, ή έξω στο περβόλι·
να πέφτουν τ' άνθη απάνω-μου, τα μήλα στην ποδιά-μου, κλπ."

Μα και ο ερωτευμένος ακόμα, ο ήρωας Ακρίτας Κωνσταντης, στη μάνα-του καταφεύγει:

"Κινάει και πάει στο σπίτι-του σα μήλο μαραμένος.
Μάνα καρδια, μάνα ψυχη, μάνα και το κεφάλι."

Εκει όμως, όπου ακόμα ξεκάθαρα φαίνεται, η μεγάλη-της θέση μέσα στην οικογένεια, είναι στο περίφημο για τη δραματικη ωραιότητά-του ακριτικο τραγούδι:

"Μάνα με τους εννιά-σου γιους και με τη μιά-σου κόρη, κλπ."

Στο θάνατο, η μάνα δίνει τον τραγικότερο τόνο. Η παρουσία-της μαλακώνει τον πόνο και η απουσία-της κάνει πιο πικρο το θάνατο:

"Αν δεν φουσκώσει η θάλασσα, ο βράχος δεν αφρίζει
κι αν δεν σε κλάψει η μάνα-σου, ο κόσμος δεν δακρύζει."

Γι' αυτο και ο σπαραχτικότερος θρήνος είναι, όταν:

-Κλαίνε οι μάνες για παιδια
Και τα παιδια για μάνες.

Τα "μοιρολόγια" μάλιστα για χαμένα προσφιλη πρόσωπα (δημιουργήματα γυναικων), είναι απο τα ωραιότερα. "Τα μοιρολόγια —γράφει ο Σπ. Ζαμπέλιος— των γυναικών-μας, θαυμαστα ελεγειογραφίας αριστουργήματα, αυτόφυτα της ελληνικης ευαισθησίας προϊόντα, κινούσι τον θαυμασμον των ποιητων και εφελκύουσι των γραμματολόγων την προσοχην, όσού ουδεν άλλο, έστω και το εντεχνότερον, των λοιπων εξευγενισμένων και τετορνευμένων ημων στιχουργημάτων."

Η απαρηγόρητη μάνα, δεν μπορει να το πιστέψει, δεν το χωράει ο νούς-της, ότι έχασε τον αγαπημένο γιό-της, παρακαλει να ξαναγυρίσει και υπόσχεται όλα τα καλα του κόσμου:

-Λελούδια νά 'χω στην αυλη, τριαντάφυλλα στρωμένα.

Και στην απόγνωσή-της, παρακαλει για ύστατη φορα:

"Σαν αποφάσισες να πας, να μην ξαναγυρίσεις
άνοιξε τα ματάκια-σου να μ' αποχαιρετήσεις
να μας αφήσης τό 'χε γεια και το μεγάλο πόνο."

Μα και ο ζωντανος ακόμα χωρισμος για τον ξενιτεμο, καθως λέει και ο λαϊκος στίχος:

-Χωρίζει η μάνα το παιδι και το παιδι τη μάνα.

δεν είναι λιγότερο σπαραχτικος κι απο το θάνατο. Και πάλιν η μορφη της μάνας κυριαρχει και ο ξενιτεμένος τη μάνα-του κυρίως αποχαιρετάει:

"Σ' αφήνω γεια μανούλα-μου, σ' αφήνω γεια πατέρα,
θα φύγω μάνα και θαρθω και μην πολυλυπιέσαι."

Η επιβολη της μάνας μέσα στο σπίτι γίνεται απόλυτη προπάντων μετα το θάνατο του άντρα. Αναπληρώνει σε όλα τον πεθαμένο άντρα-της, αντροποιείται τέλεια και δεν διευθύνει απλα το σπίτι, δεν έχει μονάχα τη βαρύτερη γνώμη, αλλ' αναλαβαίνει και υποχρεώσεις και καθήκοντα, που νομίζουνται ανώτερα στη γυναικεία φύση.

Γίνεται ηρωίδα, όταν οι περιστάσεις το καλουν. Δεν δειλιάζει μπροστα σε τίποτα. Ζει, κινείται, αναπνέει, μ' ένα μόνο σκοπο, να εκπληρώσει κάποιο υψηλο χρέος. Μια τέτοια ηρωίδα, τραγικη βέβαια, γεμάτη όμως ηρωικο μεγαλείο, που μας θυμίζει περίφημες δραματικες ηρωίδες της αρχαιότητας, την Ηλέκτρα και την Αντιγόνη, που τα θυσιάζουν όλα πρόθυμα και προπάντων τη δική τους ευτυχία σ' ένα ανώτερο ηθικο —όσο κι αν είναι αιματοβαμμένο καθήκον— είναι και μία Μανιάτισα.

Είχαν δολοφονήσει τον άντρα-της, πριν απο δεκαοχτω χρόνια. Σ' όλο αυτο το διάστημα, ζει ντροπιασμένη, αποκομμένη απο τον κόσμο και ανατρέφει τα απιδιά-της να μεγαλώσουν με μοναδικη σκέψη και φροντίδα, να εκδικηθουν το σκοτωμένο-τους πατέρα:

"Να μεγαλούσεις, ν' αξωθεις και το σαρμα να ζαλωθεις
Να κυνηγήσεις το φονια —απο γκρεμνα κι απο βουνα.
Το δίκηο-μας να γδικιωθει —το αίμα του πατέρα-σου,
Όπου τον εσκοτώσασι —άδικα και παράλογα
κι είχενα πάντα την ντροπη και δεν συναναστρέφομουν
μ' ανθρώπους να με βλέπουσι."

Ήτανε λοιπον Λαμπρη, γυρίζει απο την εκκλησια, στρώνει στα

παιδιά-της να φάνε και βάνει ένα πιάτο παραπάνω στο τραπέζι. Τα παιδιά-της περίεργα τη ρωταν για ποιον είναι το περισσο πιάτο. Κι αυτη τους απαντάει, ότι είναι του πατέρα-τους:

"Που μένει ακόμη αγδύτωτος
γιατ' ήσασταν εσεις μικρα."

Όμως τώρα που μεγάλωσαν, τα προστάζει να εκδικηθουν το σκοτωμένο πατέρα-τους:

—αλλοιως και δεν το κάμετε,
χαΐρι να μην έχετε.
Η μαύρην η κατάρα-μου,
να σας ακολουθάει παντου.

Τα παιδια, δακρυσμένα, την καθησυχάζουν:

- Έλα μάνα κάτσε κοντα
να φάεις απο το ψητο τ' αρνι.
και να μας δώσεις την ευχη,
απο καρδια κι απο ψυχη
και μεις θε να το πάρουμε
το αίμα του πατέρα-μας.

Πραγματικα, δεν άργησε η τιμωρία. Τα παιδια εκδικιούνται τον πατέρα-τους σκοτώνοντας τον εχθρο και γεμάτα χαρα γυρίζουν στη μάνα-τους και της αναγγέλνουν:

-Μάνα τα συχαρίκια-μας
το πήραμε το δίκηο-μας.
Κι η μάνα-τους τ' αγγάλιασε
και σταυρωτα τα φίλησε:
-Τώρα είμαι μάνα με παιδια και δεν είμαι πεντάρφανη.

•

Η Παντρεμένη: Η μορφη της γυναίκας-μάνας, κυριαρχει σε μεγάλο αριθμο δημοτικων τραγουδων. Δεν μπορούμε να ειπούμε όμως το ίδιο και για τη γυναίκα-σύζυγο. Το αντίθετο μάλιστα, η θέση της είναι πολυ μειονεχτικη και κυριαρχει απόλυτα η μορφη του άντρα. Όπως περιορισμένη πολυ και ασήμαντη ήταν η θέση της γυναίκας στην αρχαία και βυζαντινην Ελλάδα, έτσι και στην

Τουρκοκρατία, η παντρεμένη γυναίκα στένει παράμερα στη ζωη.

Η παντρεμένη, δεν στάθηκε ποτε ισότιμη σύντροφος του άντρα της, αλλα ένα πλάσμα χωρις προσωπικότητα, χωρις ιδιαίτερη δράση, που θα την ανύψωνε και θα την έκανε ν' αποβει η ίδια μια δύναμη.

Οι ανατολικες αντιλήψεις, που είχαν μεταδοθει, μεγάλωσαν τους περιορισμους, την εκμηδένισαν, την απομάκρυναν απο κάθε κοινη προσπάθεια, απο κάθε συνεργασία με τον άντρα, την εμπόδισαν να είναι σύντροφός-του και την είχαν καταντήσει ένα απλο όργανο ηδονης και τεκνοποίησης. Ο άντρας, είναι "ο αφέντης", ο απόλυτος κύριος, που σ' αυτον υποδουλώνεται, αφοσιώνεται, εκμηδενίζεται, υποτάσσεται ψυχικα και σωματικα ολότελα:

-Πάρε-μ' αφέντη-μ' πάρε-με, πάρε κι εμε κοντά-σου
να μαγειρεύω να δειπνας, να στρώνω να κοιμάσαι.
Να γίνω γης να με πατεις, γιαφύρι να διαβαίνεις,
να γίνω κι ασημόκουπα να πίνεις το κρασί-σου.
Εσυ να πίνεις το κρασι κι εγω να λάμπω μέσα.

Ύψιστο ηθικο καθήκον είναι η πίστη, η διαφύλαξη της συζυγικης τιμης και η ενάρετη αναμονη του γυρισμου του ξενιτεμένου άντρα, όσα χρόνια κι αν περάσουν:

-Γιατί δακρύζεις λυγερη και βαρυαναστενάζεις;
Μήνα πεινας, μήνα δυψας, μην έχεις κακη μάνα;
-Μήτε πεινω, μήτε δυψω, μήτ' έχω κακη μάνα.
Ξένε-μου κι αν εδάκρυσα κι αν βαρυαναστενάζω,
τον άντρα 'χω στην ξενιτια και λείπει δέκα χρόνους.
Κι ακόμα δυο τον καρτερω και τρεις τον παντυχαίνω.
Κι αν δεν ερθει κι αν δεν φανει, καλόγρηα θα γένω,
θα πάγω σ' έρημα βουνα, να στήσω μοναστήρι·
και στο κελι θα σφαλιστω στα μαύρα θελα βάψω.

Η αφοσίωση, λοιπον, η υποταγή-της είναι ολικη. Όχι μόνο δεν υπάρχει καμια ισοτιμία, αλλα και μερικες φορες (όταν έρχουνται δύσκολοι χρόνοι κι αρχίζουν τα χρέη και η φτώχεια), η παντρεμένη γυναίκα μεταβάλλεται σ' απλο RES (πράγμα), που υπόκειται σε μεταπώληση, όπως και τα ζώα:

Έχει ο Κοντοθόδωρος, μια όμορφη γυναίκα·
τόνε ζηλεύει η γειτονια, τόνε ζηλεύει η χώρα
τόνε ζηλεύουν οι άρχοντες κι ούλα τα παλληκάρια,
Σαν τον ζηλεύει ο βασιλιας, κανεις δεν τον ζηλεύει.
Να του την πάρουν δεν μπορουν, να του την κλέψουν όχι.
Πιάνουν και χαρατσώνουν-τον, ένα βαρυ χαράτσι.

Και ο καημένος ο Κοντοθόδωρος, αφου πούλησε όλα τα υπάρχοντά του, για να ξεπληρώσει τα χρέη και δεν το κατόρθωσε, αποφάσισε χωρις μεγάλη δυσκολία να πουλήσει και τη ... γυναίκα-του:

"Μόν' η καλη τ' απόμεινε και πάει να την πουλήσει."

Και με πολλη πραγματικότητα λεπτότητα:

"Απο το χέρι την κρατει, περιγιαλου την πάγει."

Κι αρχίζει τότε το παζάρεμα:

-Ποιος πέρνει κόρην όμορφη, ξανθη και μαυρομάτα;
Χίλια φλωρια τα χείλη-της, τα μάτια δυο χιλιάδες
κι ο γύρος του προσώπου-της, αμέτρητο λογάρι ...

Η συμβίωση λοιπον και η τύχη της παντρεμένης γυναίκας, εξαρτιόταν κατα πρώτο και κύριο λόγο, απο τις ιδιορρυθμίες, τις ικανότητες, τις βιωτικες ανάγκες και το χαραχτήρα του άντρα τους, αλλα επίσης και απο την ιδιομορφία της ίδιας της γυναίκας.

Βέβαια ο θεσμος του γάμου τότε, ήταν πολυ καταθλιφτικος για τις γυναίκες και η πλειοψηφία-τους συμβιβαζόταν τελικα. Δεν έλειπαν όμως και οι εξαιρέσεις. Δεν ήσαν όλες βολικες, υποταχτικες κι αφοσιωμένες στο μοναδικο κυρίαρχο τον άντρα "αφέντη". Υπήρχαν και δυναμικες αντρογυναίκες και άλλες λίγο ή πολυ ασυμβίβαστες, ανυποχώρητες και άλλες αδιάφορες, ακόμα και άπιστες.

Όταν μάλιστα τύχαινε ο άντρας να υστερει διανοητικα ή και να είναι ασθενικος στο σώμα και στη θέληση και η γυναίκα με περισσότερη εξυπνάδα και έμφυτες ανησυχίες κι επιθυμίες για χαρούμενη ζωη, οι όροι αντιστρέφονται και ακολουθει η αδιαφορία της γυναίκας, η ανυπακοη και λοιπα επακόλουθα.

Ίσως παραπλήσιο παράδειγμα να είναι η κυρα-Μαριόρα, απο τα Δημοτικα τραγούδια της Θράκης:

-Μωρ' Κυρα-Μαριώρα, πείνασ' ο άντρας-σου.
-Σαν επείνασε και τί, ο χορος καλα κρατει.
Το ψωμί 'ναι μέστ' αμπάρι, ας ανοίξει να το πάρει.
Το νερό 'ναι στο σταμνι κι ας σηκώσει να το πιει.
-Μωρ' Κυρα-Μαριώρα, αρρώστησ' ο άντρας-σου.
-Σαν αρρώστησε και τί, ο χορος καλα κρατει.
Αγιασμος μέσ' το καυκι, ας τον πιει να γιατρευτει.
-Μωρ' Κυρα-Μαριώρα, πέθαν' ο άντρας-σου.
-Σαν επέθανε και τί κι ο χορος καλα κρατει.
Οι γυναίκες ας τον κλάψουν κι οι παπάδες ας τον θάψουν.
Το λιβάνι στο χαρτι κι η λαμπάδα στο καρφι.

Άλλη, οπου ατύχησε φαίνεται στο γάμο-της, κατηγορει τη μάνα της κι εκφράζει τα παράπονά-της, σα να θέλει να ξαναγυρίσει στην ορεινή-της περιοχη:

Μάνα με κακοπάντρεψες και μ' έστειλες στους κάμπους
κι εγω στους κάμπους δε βαστω, ζεστο νερο δεν πίνω.
Θα μαραθουν τα χείλια-μου, θα κιτρινοφυλλιάσουν.

Όμως δεν είναι μόνο τα τυχον ελαττώματα του άντρα και το δύσκολο περιβάλλον, που προκαλουν την αλλαγη και την επιθυμία για επιστροφη στην πατρογονικη εστία. Είναι κι εξωτερικα κι ανυπέρβλητα αίτια, όπως η απροσδόκητη κατάπτωση απο τον πλούτο στη φτώχεια με συνέπεια την κοινωνικη καταβαράθρωση απο την προνομιούχα τάξη, που ανήκε πριν απο το γάμο-της, στον προσωπικο εξευτελισμο να καταντήσει παραδουλεύτρα.

Αυτο πια, πληγώνει κατάκαρδα τον εγωισμο και την καταγωγή-της για την τωρινη κακοτυχιά-της. Κι ενω, δεν φαίνεται να είχε ατομικα παράπονα κι απο τον άντρα-της, που και αυτος μαζί-της κακοτύχησε και ταπεινώθηκε να ξενοδουλεύει, όμως η πληγωμένη της περηφάνεια κυριαρχει και την παρασέρνει να τον εγκαταλείψει για να ξαναγυρίσει στ' αρχοντικό-της.

Είναι η περίπτωση όχι της γυναίκας του λαου, αλλα της αρχοντοπούλας Κυρα-Ρήνης:

Η κυρα Ρήνη του Κριτου, του Δρύκα η θυγατέρα,
Χρόνους της γράφουν τα προικια, χρόνους τ' απανωπροίκια,
και τα κρυφα της μάνας-της λογαριασμους δεν έχουν.
Της δίνει ο πατέρας-της καράβι αρματωμένο,
της δίνουν και τ' αδέρφια-της αμάξι φορτωμένο,
της δίνει κι η μανούλα-της τάσι μαργαριτάρι
χρυσο θρονι να κάθεται, μήλο χρυσο να παίζει
και μούλα χρυσοκάπουλη να περπατει καβάλα.
Μα ήρθε ο καιρος ο δίσεχτος, χρονια κατακαημένη,
πήραν τα χρέγια τα προικια, πήρε τα πλούτη η αρρώστεια,
και μπήκε ο άντρας πιστικος κι η νύφη ξενούφαίνει.
Μια Κυριακη και μια Λαμπρη, μια πίσημην ημέρα,
την πήρε το παράπονο, πίκρα πολυ μεγάλη,
σταυρόδεσε τα χέρια-της σταίταίρι-της πηγαίνει:
-Θέλω να πάω στη μάνα-μου, καλέ-μ' στα γονικά-μου.
-Αρχόντισσα σ' έφερα δω, φτωχη πού θα σε πάω;
-Συνόριασέ-μου τα βουνα και πάγω μοναχή-μου, κλπ.

Βέβαια, εχτος γενικα, όπως λέει και ο δημοτικος τραγουδιστης:

"απο τη γυναίκα την καλην οπου τιμάει τον άντρα",

έχουμε και την ολότελ' αντίθετη, με τη δυσάρεστη όψη-της, δηλαδη τη διεστραμμένη γυναίκα, που δεν είναι μόνο άπιστη, αλλα φτάνει και σ' εγκληματικες ενέργειες. Όμως το φαινόμενο αυτο, είναι πολυ σπάνιο στη δημοτική-μας ποίηση τόσων αιώνων σκλαβιας και θ' αναφέρουμε δύο χαραχτηριστικα δείγματα.

Η πρώτη, παρακινει τον κουνιάδο-της, να σκοτώσει τον άντρα της:

Ήταν δυο αδέρφια γκαρδιακα και πολυαγαπημένα,
κι ο πειρασμος εβάλθηκε για να τα ξεχωρίσει.
Αγάπησ' ο μικρότερος του πρώτου τη γυναίκα,
και ντρέπεται να της το πει, ναν της το μολογήσει.
Μα μια γιορτη, μια Κυριακη, μια πίσημη νημέρα,
που βγήκε η κόρη απο το λουτρο κι ο νιος απο μπαρμπέρη
και συναπαντηθήκανε σε ξέχωρο σοκάκι,
εξεδιαντράπη και της λέει και της το φανερώνει.
-Νύφη-μου σάμπως σ' αγαπω, νύφη σάμπως σε θέλω.
-Εσυ το θέλεις μια φορα κι εγω το θέλω δέκα,

μ' α μ' αγαπας σα σ' αγαπω και θές-με σα σε θέλω,
τον αδερφό-σου σκότωσε κ' έλα για να με πάρεις.
-Και τί αφορμη να τού 'βρω γω, για να τόνε σκοτώσω;
-Σύρτε για να μοιράσετε το πατρικό-σας χτήμα,
... ...
κι εκείνος είν' αράθυμος, ρήξε και σκότωσέ-τον.

Και σύμφωνα με τις οδηγίες-της να κρατήσει "τα καλα και καρπερα" μέρη για δικά-του:

Το μαύρο καβαλλίκεψε και στο χωράφι πάγει.
-Ήρθε καιρος μπρε Κωσταντη, καιρος να χωριστούμε,
Έλα για να μεράσουμε το πατρικό-μας χτήμα.
Απο ταις άκρες πάρε συ κι απ' τους παλιους τους όχτους
κι όπου καλα και καρπερα στο μέρος το δικό-μου,
κι όπου άκρη και περίτραφος στο μέρος το δικό-σου.
-Γιατί, γιατί αδερφούλη-μου να πάρω απο ταις άκρες;
γιατί να μη μοιράσουμε καθως μοιράζουν όλοι;
-Πάρ' απο τις άκρες Κωσταντη, γιατι θα σκοτωθούμε.
-Χαλάλι-σου αδερφούλη-μου, κι όλα δικά-σου νάναι,
παρα να ξεχωρίσουμε, πάρε και το δικό-μου.

Η τόση καλωσύνη και αγαθότητα του αδερφού-του τον κάνει και συνέρχεται:

Τον πήρε το παράπονο, είδε τ' αδίκημά-του
τραβιέται σε παράμερο και κάθεται και κλαίει.

Μετανιωμένος πικρα, που λίγο έλειψε να σκοτώσει τον αδερφό του:

Το μαύρο καβαλλίκεψε και στο χωριο γυρίζει,
Τη νύφη-του ν' εφώναξε, τη νύφη-του φωνάζει:
-Γλήγορα νύφη-μου νερο, να πλύνω το σπαθί-μου,
τον αδερφό-μου σκότωσα και τό 'χω ματωμένο.
Κι αυτη απ' την παλλή-της βια κι απ' την πολλη χαρά-της,
το μαστραπα φτυς άρπαξε, κρασι ήτανε γεμάτος,
τη σκάλα ν' εκατέβηκε, νερο για να του χύσει.
Αχ τα μαλλια την άρπαξε, λιανα λιανα την κόβει.

Όμως εκείνο, που φανερώνει πρωτάκουστη αγριότητα, είναι το

Αηριτικο τραγούδι, για μια γυναίκα παντρεμένη, άπιστη που σκοτώνει το ίδιο-της το παιδι:

Ο Ανδρόνικος εκίνησε να πάει λαφοκυνήγι,
εκίνησε κι ο Κωσταντης στο δάσκαλο να πάει,
το καλαμάρι αστόχισε γυρίζει να το πάρει.
Βρίσκει την πόρτα ανοιχτη, την πόρτα ανοιγμένη,
βρίσκει τη μάνα-του αγκαλια με ξένο παλληκάρι.
-Ας είναι ας είναι, μάνα-μου κι α δε σ' ομολογήσω
Κι α δεν το πω του αφέντη-μου, ν' αδικοθανατίσω.
-Τί είδες μωρε, και τί θα πεις και τί θα μολογήσεις;
-Καλο είδα γω, καλο θα ειπω, καλο θα μολογήσω
κακο είδα γω, κακο θα ειπω, κακο θα μολογήσω.
... ...
Και με το μόσκο το πλανα και με τα λεφτοκάρυα
και στο κελλάρι τόμπασε και σαν τ' αρνι το σφάζει,
σα μακελλάρης φυσικος του βγάζει το συκώτι.
Σ' εννια νερα το ξέπλυνε και ξεπλυμους δεν είχε,
και πάλε το ξανάπλυνε και πάλι ν'αίμα στάζει·
και στο τηγάνι τόβαλε για να το τηγανίσει.

Έπειτα φτάνει και ο Ανδρόνικος, στο σπίτι-του:

Φέρνει κένα αλαφόπουλο, του Κωσταντη πανίδι.
Κοντοκρατει το μαύρο-του και τήνε χαιρετάει:
-Γειά-σου χαρά-σου Ποθητη και πού 'ναι ο Κωσταντής-μας;

Η γυναίκα-του τον παραπλανάει με διάφορες δικαιολογίες και του στρώνει να φάει:

Το συκωτάκι τού 'βαλε σ' ένα ασημένιο πιάτο
πρώτη μπουκια νοπού 'βαλε το συκωτάκι πήρε,
το συκωτάκι μίλησε, το συκωτάκι λέει:
-Αν είσαι σκύλος φάε-με κι Οβριος απέταξέ-με
κι αν είσαι ο πατέρας-μου σκύψε και φίλησέ-με.
Και τη μπουκιά-του απέλυσε τρογύρω-του κυττάει
εβούρκωσε η καρδούλα-του, εμαύρισε το φώς-του,
τα δάκρυα πέσαν ποταμος κ' επόντεψε να πέσει.
Μα ν' αντρεϊώθη κι έσυρε το δαμασκι σπαθί-του
και στο λαιμό-της τόβαλε, της κόβει το κεφάλι·
λιανα λιανα την έκοψε, στον ήλιο την απλώνει,
κι απο τον ήλιο στο σακκι, κι απ' το σακκι στο μύλο, κλπ.

Είναι το μοναδικο στη δημοτική-μας ποίηση που μας περιγράφει μια φοβερη οικογενειακη τραγωδία, τόσο ασυνήθιστη και ξένη στη ζωη, τις παραδόσεις και την ψυχολογία-μας. Μας θυμίζει μια βαρβαρότερη ακόμα γυναίκα κι απο την Ασιάτισσα Μήδεια, τη μάγισσα και φόνισσα μαζι.

Και το γεγονος ότι είναι το μόνο και φανερώνει τόσην αγριότητα μαζι μ' αιματόβρεχτες δεισιδαιμονίες (με το συκώτι, σα μαγικο φάρμακο), πιστοποιει, ότι είναι επηρεασμένο, όχι μόνο απο την αρχαία μυθολογία-μας, καθως και των άλλων εθνων, αλλα και απο την Ασιατικη βαρβαρότητα.

Άλλωστε, ανήκει στον κύκλο των Ακριτικων τραγουδιων, όταν ο ελληνισμος αναμίχτηκε κι επηρεάστηκε απο γειτονικους βάρβαρους λαους. Η μοναδικη λοιπον αυτη ασχήμια, δεν μπορει να σκιάσει, ούτε ν'αμαυρώσει τη μορφη της ελληνίδας γυναίκας και μάλιστα της επίγειας θεότητας του οικογενειακου βίου, της μάνας.

Βέβαια, δεν ισχυριζόμαστε, ότι οι γυναίκες ήσαν όλες τέλειες και άμεμπτες. Θα υπάρχουν πάντα οι εξαιρέσεις. Και χτυπητην εξαίρεση αποτελουν μέσα στο πλήθος των καλων, των πιστων και αφοσιωμένων γυναικων τα δύο παραπάνω δείγματα που αναφέραμε για διεστραμμένες κι εγκληματικες γυναίκες. Και τ' αναφέραμε μάλιστα, για να μη δημιουργηθει η εντύπωση, ότι προσπαθούμε να εξιδανικέψουμε, να εναρετοποιήσουμε, όλες χωρις εξαίρεση τις γυναίκες, της τόσο δύσκολης εκείνης εποχης.

Δεν έχει σημασία, ότι ένας σχετικα ελάχιστος αριθμος γυναικων, που όπως δείχνουν τα τραγούδια-μας είναι ασήμαντος, δεν είναι υποδειγματικες. Μας ενδιαφέρει το σύνολο, ο μεγάλος αριθμος, που δίνει το γενικο και οριστικο χαραχτήρα. Γενικα λοιπον, η γυναίκα των δημοτικών-μας τραγουδιων, είναι ηθικη, αφοσιωμένη στον άντρα-της, στο σπίτι-της και όταν μάλιστα γίνεται μάνα, τότε κυρίως αποτελει τη βάση της ηθικης αξίας της ελληνικης οικογένειας, που δίκαια υμνήθηκε.

Τέλος, την αφοσίωση της παντρεμένης, δεν την εξασφαλίζει μονάχα η παρουσία του άντρα-της, αλλα διατηριέται αμείωτη και κατα την απουσία-του. Ζει, αναπνέει με την ανάμνησή-του, με τη σκέψη-του και τον ασίγαστο καημο της επιστροφής-του. Κι αυτο μας εκφράζει το παρακάτω δημοτικο, που με την άφταστην

τρυφερότητά-του, πιστοποιει, ότι είναι δημιούργημα γυναίκας:

Ξενιτεμένο-μου πουλι και παραπονεμένο,
η ξενιτεια σε χαίρεται κι εγώ 'χω τον καημό-σου.
... ...
Σηκώνουμαι τη χαραυγη γιατ' ύπνο δεν ευρίσκω,
ανοίγω το παράθυρο, κυττάζω τους διαβάτες,
κυττάζω τις γειτόνισσες και τις καλοτυχίζω,
πως ταχταρίζουν τα μικρα και τα γλυκοβυζαίνουν.
Με πέρνει το παράπονο, το παραθύρι αφήνω
και μπαίνω μέσα, κάθουμαι, και μαύρα δάκρυα χύνω.

●

Η Κόρη: Η γυναίκα κόρη κι αδερφη, ήταν το άλλο σπουδαίο οικογενειακο μέλος, που γύρω απο το πρόσωπό-της, συγκεντρώνονται όλες οι φροντίδες, ο σεβασμος και η στοργη και μάλιστα, όταν τυχαίνει να είναι και μοναχοκόρη:

Μάνα με τους εννιά-σου γιους και με τη μιά-σου κόρη,
την κόρη τη μονάκριβη την πολυαγαπημένη,
την είχες δώδεκα χρονω κι ήλιος δε σου την είδε!
Στα σκοτεινα την έλουζε, στ' άφεγγα τη χτενίζει,
στ' άστρι και στον αυγερινο έπλεκε τα μαλλιά-της, κλπ.

Και σ' άλλο δημοτικο τραγούδι, εξαίρονται οι φροντίδες της μάνας για την κόρη-της:

Μάνα τη θυγατέρα-σου τη μικροκανακάρα
την έλουζες, τη χτένιζες, στα σύγνεφα την κρύβεις.
Και σάλεψαν τα σύγνεφα και φάνηκεν η κόρη
φανήκαν τα σγουρα μαλλια, τ' αρχοντικα πλεξίδια.

Είναι το αδύνατο μέλος της οικογένειας, που χρειάζεται προστασία και δημιουργιέται ένας ιδιότυπος κώδικας απο ηθικες υποχρεώσεις στ' άρρενα μέλη, για την προστασία, τη διαφύλαξη και την καλην αποκατάστασή-της. Η τελικη αποκατάσταση όλων των ανύπαντρων αδελφάδων, τότε μόνον απαλάσσει τ' άρρενα μέλη, απο παραπέρα υποχρεώσεις και τους δίνει την ελευθερία να φροντίσουν και για τη δική-τους ευτυχία.

Όπως όμως, πρόθυμα φροντίζουν με αξιοθαύμαστην αυταπάρνηση

πρώτα-πρώτα κυρίως για την καλή αποκατάστασή-τους, έτσι είχαν και αυστηρή απαίτηση για την άμεμπτη διαγωγή-τους. Στα ζητήματα της ηθικής (αν και ασύδοτοι οι ίδιοι απο κάθε περιορισμο), ήσαν πολυ αυστηροι, πολλες φορες σκληροι και άδικοι και γω απλες ακόμα παρεκτροπες.

Η υπερβολικη λοιπον αυστηρότητα προς τις αδερφες, ξεπερνούσε μερικες φορες τα όρια της προστασίας της οικογενειακης ηθικης κι έφτανε στην αδικία, την αδικαιολόγητη σκληρότητα κι ακόμα σε αποτρόπαιο έγκλημα. Μοναδικο και παραπλήσιο παράδειγμα έχουμε το περίφημο δημοτικο της Ρόδου "το ζευγάρι τα ρόδα", όπου προκαλει κατάπληξη, ότι πρωτοστατει η μάνα κι ακόμα και ο πατέρας!:

Μια κόρη αθθους εμάδευγε και ρόδα εκορφολόγα
Και της καρδιάς-της τα κρυφα, στον κόρφο-της τα λέει.

Σε λίγο περνάει ο μοιραίος νέος:

Ζευγάρι ρόδα της ζητα και τέσσερα του δίνει
και κείνος εντροπιάστηκε, της δίνει δαχτυλίδι.

Η μάνα-της, όμως, παρακολουθούσε άγρυπνα, σκληρη και αδυσώπητη:

-Μωρη σκύλλα, μωρ' άνομη, μωρη γευγεντισμένη,
Μωρη και δεν εντράπηκες να πάρεις δαχτυλίδι,
οπούχεις δώδεκα αδερφους και δεκαφτα ξαδέρφια;

Μα η φοβερη μάνα, δεν αρκέστηκε μόνο σ' αυτα:

Έρχουνται δώδεκ' αδερφοι και δεκαφτα ξαδέρφια
ότι και μισοφάσι κινα και τους το λέει.
Δέρνουν-την δώδεκα αδερφοι και δεκαφτα ξαδέρφια
κι η μάνα-της και ο αφέντης-της με τα σιδεροσταύλια ...
Κατα το ηλιοβασίλεμα η κόρη εψυχομάχα.

Η απάνθρωπη μάνα, γίνεται συγκαταβατικη πλέον και τη ρωτάει με ποια ρούχα θέλει να τη θάψουν. Και η ετοιμοθάνατη κόρη της απαντάει:

-Μήτε τ' αμπα, μήτε τ' αθθα, μήτε τα βελουδένια
μον' θέλω να με θάψετε μ' αυτα τα ματωμένα,
που μ' αδικοσκοτώσατε για 'να ζευγάρι ρόδα...

Η περιορισμένη και τόσο μονόπλευρη αυτη απαίτηση για την τιμη της κόρης, προκάλεσε παλαιότερα πολλα οικογενειακα δράματα, ύποπτα μερικες φορες και για αίτια κληρονομικα και αν τα τελευταία χαλαρώθηκε σημαντικα, όμως δεν μπορούμε να πούμε, ότι ξέλιπαν και ολότελα.

Βέβαια, η υποδεέστερη θέση της γυναίκας εκείνη την εποχη, το τόσο στενο περιβάλλον τότε και η κυρίαρχη αντίληψη για τις ηθικές-της υποχρεώσεις, κατοχύρωναν κατα ένα τρόπο τις γυναίκες. Όμως εκείνο, που εξασφάλιζε το μεγάλο πλήθος των γυναικων, απο κάθε είδους δελεασμους και πλάνες, ήταν κυρίως η έμφυτη, η φυσικη αγνότητά-τους.

Η επίγνωση αυτη, έκανε το Μαυριανο, να υπερηφανεύεται και να καυχιέται για την τιμιότητα της αδερφής-του, όπως βλέπουμε στο σχετικο δημοτικο τραγούδι:

Εδα τραπέζιν όμορφο, με καμουχα στρωμένο.
Ο βασιλιας κι ο Μαυριανος κι ο Μικροκωσταντίνος
αντάμα τρώγαν κι έπιναν στου πλάτανου τη ρίζα.
Κι αθιβολες δεν είχανε κι αθιβολες εφέραν
απάνω για τις όμορφες και για τις τιμημένες.
Εκει έφερε κι ο Μαυριανος παίνεμα τσαδερφής-του.
-Ωσαν το ρόδο τ' ανοιχτο, το μανουσάκι τ' άσπρο,
έχω κι εγω μιαν αδερφη, μ' αλήθεια δεν πλανιέται.
Κι ο βασιλιας σαν τάκουσε, γυρίζει και του λέει:
-Αν την πλανέσω Μαυριανε, τί στοίχημα θα χάσεις;
-Αν την πλανέσεις βασιλια, πάρε-μου τουκεφάλι.
Μα πάλι κι α δεν πλανεθει, τί είναι το στοίχημά-σου;
-Βάνω το βασιλάκι-μου, με τη χρυση κορώνα.

Ο βασιλιας, για να πετύχει τους σκοπούς-του:

Εννια μουλάρια φόρτωσεν ασήμι και λογάρι,
της Αρετης τα προβοδα με τον επιστολάρη.

Και της λέει ότι τα στέλνει, γιατι την αγαπάει και θέλει να την

δει "δυο λόγια να της κρίνει". Και η Αρετη του απαντάει:
-Άμε χαιρέτα μού 'τονε κι όποτε θέλει ας έρθει.

Κατάλαβε όμως τους πονηρους σκοπούς-του κι αφου κάλεσε την πιστή-της υπηρέτρια, την έντυσε με τα δικά-της ρούχα και εφόρεσε τα δικά-της, της έδεσε την πλεξούδα-της με μαργαριτάρια έβαλε στο δάχτυλό-της όμορφο δαχτυλίδι και την συμβούλεψε:

Ό,τι σου κάμει ο βασιλιας όλα να τα πομείνεις,
κι α σου μιλήσει μη μιλεις κι αν κρίνει μην του κρίνεις.

Έφτασε τότε κι ο βασιλιας, βρίσκει τη δούλα στολισμένη:

Κι απο το χέρι την αρπα στην κάμερα τη βάνει.
Απο βραδυς επαίζανε με γέλοια με κανάκια
και μέσα στα μεσάνυχτα και τις γλυκες αυγίτσες
της παίρνει απο το δάχτυλο τ' ώριο το δαχτυλίδι,
κόβει και την πλεξούδα-της με το μαργαριτάρι,
και παίρνει-τα και βάνει-τα σ' ολόχρυσο μαντήλι.

ο

Και την αυγη χαρούμενος στο φόρο κατεβαίνει.
-Γειά-σας χαρά-σας άρχοντες κι όλο τ' αρχοντολόγι.
Πού είν' τονε αυτος ο Μαυριανος, ο πολυπαινεσάρης
πόχει την τίμια αδερφη π' αλήθεια δεν πλανιέται;
Εδω είναι τα σημάδια-μου, εδω κι η απάφασή-μου.

ο

Επήρανε το Μαυριανο να παν να τον κρεμάσουν.
-Φέρτε την αδερφούλα-μου για την απόφασή-μου.
Μαντάτα πάνε κι έρχονται στης Αρετης την πόρτα,
στο φόρο για να κατεβει, τι ο Μαυριανος χαλιέται.
Εντύθηκε στολίστηκε στο φόρο κατεβαίνει.
... ...
-Γειά-σας χαρά-σας άρχοντες κι όλο τ' αρχοντολόγι.
Αυτόνε με τα κόκκινα ποτέ-μου δεν τον είδα.
-Δε μ' είδες, δε με γνώρισες μια χιλιοπομπεμένη
που φες εβραδιαστήκαμε σ' ένα προσκεφαλίδι;

Κι αγαναχτισμένος ο βασιλιας, διηγιέται τα νυχτερινα καμώματα μαζί-της και δείχνει την πλεξούδα και το δαχτυλίδι:

Σειέται, λυγιέται η λυγερη γεμίζει η γης λουλούδια.
Ποιανης λείπει η πλεξούδα-της με το μαργαριτάρι;
Και πάλι μετασείστηκε, γεμίζει η γης ζαφείρια.
-Ποιανης απο το δάχτυλο λείπει το δαχτυλίδι;
Για ιδέστε σεις οι άρχοντες κι όλο το αρχοντολόγι
λείπει το δαχτυλίδι-μου και τα σγουρα μαλλιά-μου;
ή λείπει απο τα μάγουλα η ροδοκοκκινάδα;
Ετότες να τον πνίξετε το Μαυριανο στη φούρκα,
κι εμε τριπλη να βάλετε εις το λαιμο καδένα.

Και η Αρετη, με δικαιολογημένη περηφάνεια, λέει στο βασιλια:

Μα σένα δεν σου πρέπει πιο, νάχεις το βασιλίκι.
Με τη δουλεύτρα-μου έπεσες και δούλος-μου λογάσαι,
και πάρε το μουλάρι-μας να πας να φέρεις ξύλα.

Εξαιρετικη λοιπον ήταν η αφοσίωση και η στοργη μεταξυ των αδερφων γενικα, που φανερώνεται στα δημοτικά-μας τραγούδια και ιδιαίτερα της αδερφης. Κι αν καμια φορα ο αδερφος ήταν ο αυστηρος τιμωρος σε περιπτώσεις τιμης, όμως ήταν και ο ιδανικος προστάτης που φρόντιζε πρώτα για την καλη αποκατάσταση της αδερφης κι έπειτα για τη δική-του τύχη.

Η γυναίκα του πρωτομάστορα, που την έχτισαν για να στεριώσει το περίφημο γεφύρι της Άρτας, καταριέται:

Ως τρέμει το καρυόφυλο, να τρέμει το γιοφύρι,
κι ώς πέφτουν τα δεντρόφυλλα, να πέφτουν οι διαβάτες.

Της θυμίζουν όμως, ότι έχει αδερφο στην ξενιτεια:

-Κόρη το λόγον άλλαξε κι άλλη κατάρα δώσε,
Πόχεις μονάκριβο αδερφο, μη λάχει και περάσει.
Κι αυτη το λόγον άλλαξε κι άλλη κατάρα δίνει:
-Αν τρέμουν τ' άγρια τα βουνα να τρέμει το γιοφύρι
κι αν πέφτουν τ' άγρια τα πουλια, να πέφτουν οι διαβάτες
τι έχω αδερφο στην ξενιτεια μη λάχει και περάσει.

Έτσι, η αδερφη ξεχνάει το δικό-της πόνο, συγχωρει τον άδικο θάνατό-της για χάρη του αδερφού-της.

Ένα Μανιάτικο μοιρολόγι, μας εξιστορει τη δραματικη αγωνία μιας άλλης αδερφης:

Μια σκόλη και μια Κυριακη -όπου ξημέρων' η Λαμπρη,
έφτιαχνε τις τυρόπιτες -κι εκείνες δεν εφτιάχνονταν.

Αλλα γίνονταν κομμάτια και τα αυγα δεν βάφονταν κόκκινα. Αυτα τα υπερφυσικα σημεία την ανησυχουν, ο νούς-της πηγαίνει στο κακο για το προσφιλέστερο-της πρόσωπο, τον αδερφό-της Καλαπόθο κι όχι στον άντρα-της. Ρωτάει μ' ανησυχία τον πεθερό-της: "Ο αδερφός-μου Καλαπόθος να ζει;"

Ο πεθερός-της, τη συμβουλεύει να πάει η ίδια στη στάνη, που ήταν ο αδερφός-της. Στο δρόμο, ρωτάει τους διαβάτες γεμάτη ανησυχία, μα πέρνει αόριστες απαντήσεις.

Φτάνει στη στάνη και πρώτο κακο σημάδι, οι σκύλοι της ρίχνουνται αγριεμένοι. Τους ημερεύει και μέσα στη στάνη, στην αγκωνη βρίσκει τον αδερφό-της ζαρωμένο, αμίλητο, κατάχαμα. Τον πιάνει "μάχε σαράντα μαχαιριες - Μέσ' τις αγιάτρευτες μεριες - Μίλα-μου ποιος είναι ο φονιας" του κραίνει. Και η απροσδόκητη απάντηση: "ο άντρας-σου και ο κουνιάδος-σου - εκείνοι με σκοτώσασι." Σαν τάκουσε η πονεμένη αδερφη "βάζει πέτρα στην καρδια και δεν εμίλησε μιλια".

Κι αφου κατέβηκε στην Τζιμοβα κι αγόρασε "σουλιμα" (σουμπλιμε) έπειτα με "γέλοια και με χωρατα", κάλεσε τον άντρα-της και τον κουνιάδο-της να φάνε. Και δηλητηριάζοντάς-τους "εχτέλεσε το χρέος-της" να εκδικηθει τον αδικοσκοτωμένο αδερφό-της. Μετα είπε και στον πεθερό-της:

Έκαμ' ό,τι εκάμασι
εχτέλεσα το χρέος-μου
και όπως θέλεις κρίνε-το.

Και ο πεθερος, σα να υπόκυψε σε μια ηθικη προσταγη σεβαστη, την εδικαίωσε και την έκαμε μάλιστα και κληρονόμο-του ...

•

Η Φίλη: Η γυναίκα σαν φίλη, απασχόλησε αρκετα τη δημοτικη μας ποίηση. Μα η ζωη του ελληνικου λαου τότε, κατα το μεγαλύ-

τερο μέρος-του αγροτικου, στάθηκε πάντα πολυ απλη, στενη, περιορισμένη. Την ασκητικη μάλιστα και αγνη ζωή-του μας φανερώνει το πασίγνωστο τραγουδάκι:

Φύσηξε βοριας, γλυκος βοριας αέρας
και αντιφάνηκε το ποδοστράγαλό-της
έλαμψ' ο γιαλος κι έλαμψ' ο κόσμος όλος ...

Μακαρισμένη εποχη. Όπου έν' αθώο ποδοστράγαλο, αναστάτωνε τη φύση και προκαλούσε τόσες συγκινήσεις! Σήμερα, μένουμ' ασυγκίνητοι κι αδιάφοροι σε πολυ σημαντικότερα κι αποκαλυπτικότερα θεάματα, που ούτε θα τολμούσε να διανοηθει καν ο λαϊκος τραγουδιστης. Και ίσως, να μην έχει άδικο, ο Ιταλος ποιητης Μαρινέττι, που συνιστούσε στις γυναίκες να ντυθουν περσότερο για να συγκινουν.

Οι γυναίκες λοιπον τότε, αποτελούσαν σπάνιο και ακριβοθώρητο είδος, ζώντας στο περιθώριο, περιορισμένες συχνα στο σπίτι και κάτου απο την άγρυπνη και αυστηρην επίβλεφη του πατέρα, όταν ήσαν μικρες, του αδερφου και πατέρα, όταν μεγάλωναν και του σύζυγου, όταν παντρεύονταν. Παλαιότερα μάλιστα, ο περιορισμος αυτος ήταν απαραίτητος για να τις προφυλάξει απο τους Τούρκους.

Αλλα και κατα τους δύο τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας, όταν η τούρκικη διοίκηση γίνεται ηπιότερη και μαλακότερη και οι Έλληνες αποχτουν πολλα προνόμια και ζουν μάλλον ειρηνικα με τους Τούρκους, ο περιορισμος δεν μειώθηκε πολυ, γιατι είχε γίνει παράδοση πλέον με την επίδραση μάλιστα της Ανατολικης συνήθειας του γυναικωνίτη.

Το πρόσωπο λοιπον που κυριαρχει κι έχει περιθώριο για δράση είναι ο άντρας. Και γι' αυτο είναι χαραχτηριστικο και αξιοσημείωτο, ότι στα ερωτικα δημοτικά-μας τραγούδια, υμνιέται περσότερο (και κυρίως) ο άντρας, η αντρίκια ομορφια, το παλληκάρι, ο λεβέντης. Αυτο μάλιστα μας κάνει να πιστεύουμε, ότι οι ποιητές τους είναι γυναίκες.

Αντίθετα στα σημερινα ερωτικα τραγούδια, επειδη οι όροι της ζωης δεν είναι οι ίδιοι, γιατι η γυναίκα, όχι μόνο δεν ζει αυστηρα περιορισμένη στο σπίτι, αλλ' απόχτησεν απίστευτα μεγάλη

ελευθερία κι ερωτική δραστηριότητα, οι όροι αντιστράφηκαν. Οι άντρες έχασαν την παλιά προνομιούχα-τους θέση, την ανεύθυνη και δεσποτική και γι' αυτό τα επώνυμα τραγούδια-τους είναι γεμάτα με αντρικό παράπονο κι απελπισμό για την απιστία της γυναίκας.

Είναι όμως ακατανόητο αληθινά, επειδή σήμερα δεν είναι δα, ούτε τόσο δύσκολες, ούτε άσπλαχνες οι γυναίκες. Είναι λοιπόν ανεξήγητο και περίεργο, γιατί τα σημερινά ερωτικά τραγούδια, τα χαραχτηρίζει τόση απογοήτευση, τέτοιος ανικανοποίητος ανατολίτικος καημός και απαισιοδοξία, ενώ τα παρόμοια τραγούδια άλλων λαών τα διακρίνει σχετική ευθυμία.

Έτσι, αν περιοριστούμε και σε λίγα επώνυμα ερωτικά σημερινά τραγούδια, ο ένας παραξενεύεται γιατί να φύγει η φίλη-του:

Γιατί να φύγεις; Ποιος μου πήρε τη χαρά-μου;

Ο άλλος, της αραδιάζει ένα σωρό ερωτηματικά:

Όλο μου λες πως πια δεν μ' αγαπας. Γιατί, γιατί, γιατί;

Τρίτος συλλογίζεται:
Τί καημος που είναι ν' αγαπας και να μην αγαπιέσαι.

Άλλος φτάνει στη διαπασών της απελπισίας και παρακαλεί τη φίλη-του που απίστησε να εγκληματίσει:
Σκότωσέ-με, τη ζωή χωρις εσένα τί τη θέλω. Σκότωσέ-με!

Ενω, άλλος, φρονιμότερος, παρακαλεί τους φίλους-του να τον αφήσουν να πιει για να ξεχάσει τον πόνο-του:
Αφήστε-με να πιω, αφήστε-με να πιω.

Και όμως όλες οι ταβέρνες, είναι ανοιχτες στη διάθεσή-του, όπου εκει μέσα μάλιστα, ένας άλλος απατημένος ετοιμάζει την εκδίκησή-του και προειδοποιει απειλητικά την άπιστη:
Θα σ' εκδικηθω όπου κι αν θάσαι
θα σ' εκδικηθω να το θυμάσαι.

Αντίθετα όμως προς τα επώνυμα σημερινα, τα δημοτικα τραγούδια στο μεγαλύτερο μέρος-τους, εκφράζουν ποιητικότερα, τρυφερό-

τερα, το γυναικείο παράπονο για την αδιαφορία και απιστία του άντρα:

Έχω και χρόνους και καιρους τον αγαπω δεν είδα.
Τώρα τον βλέπω κι έρχεται κάτω σ' ανήλιο κάμπο.
Άνθη τον τριγυρίζουνε και μόσχοι τον μυρίζουν
και τα σγουρά-του τα μαλλια, το νού-μου συνεπήραν.
-Πού ήσουν λεβέντη-μ' όμορφε και πολυαγαπημένε
-Κόρη, κλειδια σ' αγόρασα κι αντίκλειδα σ' αφίνω
κλείδωσε την καρδούλα-σου κι απάμεινε τους πόνους.

Και σ' άλλο δημοτικο:

Μια λυγερη βαριαρρωστα, μια λυγερη πεθαίνει,
για ενος αγούρου αγκάλιασμα, για ενος αγούρου αγάπη
για ενος σγουρου, για ενος ξανθου, ενος αγγελομάτη.

Ενω άλλη, απαντάει στο φίλο-της για το λόγο που τη βλέπει χλωμιασμένη: τί μ' ερωτάεις άπιστε;
Κ' άκουσα άλλην αγαπας κι εχάθηκ' η ζωή-μου.

Αλλου κυριαρχει ο πόθος για εκδίκηση (όπως στο σημερινο τραγούδι "Θα Εκδικηθω", αλλα σε ηπιότερο τόνο):

Πουλάκια πούστε στα κλαδια και στις κοντοραχούλες
Μην είδατε τον αρνηστη, τον ψεύτη της αγάπης;
Όπου μ' εφίλειε κι ώμονε ποτε δεν απαρνιέται
Και τώρα μ' απαρνίστηκε, σαν καλαμια στον κάμπο.
Βάνουν φωτια στην καλαμια κι απομαυρίζει ο κάμπος
Έτσι είναι κι η καρδούλα-μου μαύρη σκοτεινιασμένη
Θέλω να τον καταραστω, μα τον πονει η ψυχή-μου.
Μα πάλι ας τον καταραστω κι ό,τι του μέλλει ας πάθει.

Και άλλη, απολησμονημένη, ακολουθει το παράδειγμά-της για τον ξενιτεμένο φίλο-της ή μάλλον άντρα-της:

Η κόρη πούχε τον καημο, το πέλαγο αγναντεύει
Βλέπει καράβια κ' έρχονται, βαρκούλες κι αρμενίζουν
Μάνα κατέβα ρώτα-τα, κατέβα ξέτασέ-τα
Ποιες θάλασσες και ποια νησια, χαίρουνται τον καλό-μου
Σε τί τραπέζι τρώει ψωμι και το δικό-μου είν' άδειο.

Τίνος χεράκια τον κερναν και τα δικά-μου τρέμουν;
Τίνος ματάκια τον κυτταν και τα δικά-μου τρέχουν;
Τίνος τα χείλη τον φιλουν και τα δικά-μου σκάζουν.
Κάνω να τον καταραστω και πάλι τον λυπούμαι
Τ' είν' ακριβος της μάνας-του και μοναχος δικός-μου.
Μα γω θα τον καταραστω κι ας κάμ' ο θιος τί θέλει.

Άλλη, πιο συγκρατημένη, εκφράζει ηρεμότερα τη ζηλοτυπία-της:

Αυγερινος θε να γενω, νάρθω στην κάμερή-σου.
Να ιδω την τάβλα όπου δειπνας, την κλίνη οπου κοιμάσαι,
την κόρη π' αγγαλιάζεσαι, αν είν' καλλια 'πομένα.

Οπωσδήποτε, τον ασίγαστο καημο για την επιστροφη του ξενιτεμένου άντρα ή φίλου, μας τον εκφράζουν μ' άφθαστη ποιητικη τρυφερότητα τα γυναικεία τραγούδια:

Ξενιτεμένο-μου πουλι και παραπονεμένο,
η ξενιτεια σε χαίρεται κι εγώ 'χω τον καημό-σου, κλπ.

Παράπονα όμως για γυναίκες άπιστες, όπως έχουμε στα τωρινα τραγούδια πολλα, είναι σπάνια στις συλλογες των δημοτικών-μας και εχτος απο δύο που αναφέραμε, τ' άλλα είναι λιγοστα και αόριστα:

Μηλια που σε καμάρωνα καθημερνη και σκόλη,
Τωρά 'μπλεξες τα κλώνια-σου σε ξένο περιβόλι.

Άλλος παραπονιέται:
Άλλη φορα ήμουν άγγελος, τώρ' αγγελίζουν άλλοι.
Στη βρύση πούπινα νερο, τώρα ποτίζουντ' άλλοι.

Ένας άλλος παραξενεύεται για τη θερμότητα και την προθυμία της φίλης-του:
Στον κόσμο δεν απάντησα πιο σπλαχνικη γυναίκα,
να της ζητας ένα φιλι και να σου δίνει δέκα.

Κάποιος που, όπως φαίνεται, στάθηκε πολυ άτυχος στις αισθηματικές-του σχέσεις, εκφράζεται με πικρία μεγάλη κι απογοήτεψη για όλες τις γυναίκες χωρις εξαίρεση:

Όταν ανθίσει ο σπάλαθρος και βγάλει κολοκύθια,
τότε θενα πιστέψουμε της γυναικος αλήθεια.

Ωστόσο αυτα, είναι σπανιότερα περιστατικα. Πολυ πιο συχνα,κυριαρχει η αγάπη και η πίστη, προς τη Μία και διαλεχτη, προς τον Ένα, το λεβέντη και η αφοσίωση και η εμπιστοσύνη τότε φτάνει "έως θανάτου", άσχετ' αν είναι άντρας ή γυναίκα:

Α μ' αγαπας κ' είν' όνειρο, ποτε να μην ξυπνήσω,
γιατι με την αγάπη-σου, ποθω να ξεψυχήσω.

Κι αν αντίξοα περιστατικα της ζωης τους χωρίσουν, ο άντρας μ' αυταπάρνηση θα την περιμένει, θα την περιμένει πάντα:

Μικρη, μικρη σ' αγάπησα, μεγάλη δε σε πήρα,
όμως θενάρθει ένας καιρος, που θα σε πάρω χήρα ...

Γενικα, λοιπον, μπορούμε να πούμε για τις γυναίκες, ότι ίσως, γιατι ο κόσμος τότε ήταν πιο ηθικος και απλος, οι γυναίκες ήσαν περιορισμένες στο σπιτικό-τους και το φρόντιζαν. "Έρως σχολαζόντων ασχολία", έλεγε και ο αρχαίος κυνικος φιλόσοφος Διογένης.

Καθως όμως, δεν ήταν συχνη η επικοινωνία-τους με άντρες, ούτε θεωρούσαν κοινωνική-τους υποχρέωση και απόδειξη πολιτισμου την απιστία, ήσαν αφοσιωμένες και πιστες στη μεγάλη πλειονότητά-τους, ακόμα κι εκείνες που είχαν απολησμονηθει, απο τους ξενιτεμένους άντρες-τους, "οι απαρνημένες" όπως τις έλεγε ο λαος.

Κι όταν ακόμα κανένας εξαιρετικα ζηλότυπος άντρας εκδήλωνε τη δυσπιστία-του, η γυναίκα-του με όλο το πάθος της αγνης ψυχής-της, διαμαρτύρεται και του προτείνει ν' ανοίξει την καρδιά της:

Κι αν βρεις απ' άλλο νιο φιλι, κι απ' άλλο νιον αγάπη,
σφάξε-με αφέντη-μ' σφάξε-με πάνω στα γόνατά-σου.

•

Ποιος όμως ήταν ο ιδανικος άντρας για τη γυναίκα και ποια γυ-

ναίκα για τον άντρα; Η γυναίκα τον θέλει νέο, παλληκάρι κι αν είναι και τραγουδιστης, ακόμα καλύτερα. Για ένα μάλιστα τραγουδιστη, αναστατώθηκε και μια καλόγρια:

Ποιος ήταν που τραγούδαγε εχτες το βράδυ βράδυ,
που τόλεγε τόσ' όμορφα και παραπονεμένα;
Ξυπνάει τ' αηδόνια 'χ τις φωλιες τα λάφια 'χ τα λαγκάδια
ξυπνάει και μια καλόγρια μέσ' απο το κελλί-της.
Σκύφτει πετάει τα ράσα-της, κάφτει τα κομπολόγια.
-Συρτε σταυροι στις εκκλησιες, ράσα στα μοναστήρια
κι εγω με τον τραγουδιστη απόψε θα ξωμείνω,
που τόλεγε τόσ' όμορφα και παραπονεμένα.

Γενικα, όφείλουμε να εξάρουμε τ' αγνα και ανιδιοτελη αισθήματα των παλαιότερων γυναικων του λαού-μας. Κανένας υλικος υπολογισμος. Αγάπη πλέρια προς την ομορφια κι αποστραφη στην υλικην εκμετάλλευση της αγάπης.

Τα χρήματα, την αφήνουν ασυγκίνητη, τα περιφρονει μπροστα στη λεβεντια, στα νιάτα και την ομορφια. Τίποτ' άλλο δεν επιθυμει περσότερο απο τα νιάτα και τίποτε δεν αποστρέφεται τόσο, όσο τα γηρατεια κι όταν ακόμα είναι συνοδεμένα με πολυν πλούτο. Κανένας συμβιβασμος, κανένας σύγχρονος υπολογισμος, να προτιμήσουν απο τον άντρα που τους αρέσει, το χρήμα που θα τις εξασφαλίσει τις υλικες ανέσεις της ζωης, μαζι με την καθημερινη αηδία του άντρα του γέρου, του μαραζωμένου, που αποστρέφονται με όλη τη δύναμη της ψυχής-τους:

Δεν θέλω γέρο και φλουρια
μον' θέλω νιότη κι ομορφια.
Δεν πουλιώνται αυτα τα νιάτα
και δεν γίνουνται πραμάτια
χάρισμα θενα τα πάρει
όποιο είν' άξιο παλληκάρι.

Και όταν έρχεται η κρίσιμη ώρα, μια νύφη, ίσως και μελλόνυφη να διαλέξει, ανάμεσα στον πλούτο και την ομορφια, δεν διστάζει καθόλου, αντικρύζοντας τη σκληρη πραγματικότητα:

Στο παρεθύρι κάθεται η πεθερα κι η νύφη
με τα μαλάκια ξέπλεγα στις πλάτες-της ριγμένα.

Ούλον τον κάμπο αγνάντευε, τα πράσινα λιβάδια.
-Θα σε ρωτήσω, πεθερα, θα σε ρωτήσω η μάνα,
το τίνος είν' τα πρόβατα τ' αργυροκουδουνάτα
που χίλιασαν και μαύρισαν και γέμισαν οι ράχες;
Δικά-μας είναι νύφη-μου, δικά-μας μαυρομάτα.
Κι αφου έλαβε την ίδιαν απάντηση για τ' άλογα, τους πιστικους,
και τους σκύλους, στο τέλος έκαμε και την κρίσιμη ερώτηση:

-Θα σε ρωτήσω πεθερα, θα σε ρωτήσω η μάνα,
το τίνος είν' εκειος ο νιος ο μαυροκιτρινιάρης;
-Άντρας δικός-σου νύφη-μου, δικός-σου, μαυρομάτα.
-Φωτια να κάψει τ' άσπρα-του και φλόγα τα φλουριά-του,
λύκος να φάει τα πρόβατα κι αρκούδα τ' άλογό-του,
μπροστα στον άντρα τον καλο, μπροστα στο παλληκάρι!

Όμως δε στρέφεται μονάχα η δική-τους προτίμηση προς την ομορφια,
τα νιάτα κι αδιαφορία για τον πλούτο, αλλ' αισθάνονται περιφρόνηση
κι αποστροφη και για τους άντρες που παίρνουν άσκημες γυναίκες:

Πόχουν άσκημες γυναίκες,
μαύρα κούτσουρα αγκαλιάζουν
και φιλουν κι αναστενάζουν.

Και σ' άλλο:
Ανάθεμάτονε το νιο που πάρει γρια γυναίκα.

Όμως δεν έλειπε και η ζηλοτυπία στις γυναίκες και κάποτε ίσως
και αδικαιολόγητη:

Διαβαίνω απο την πόρτα-σου, σε βλέπω χολιασμένη,
και στο δεξί-σου μάγουλο, ήσουν ακουμπισμένη.
Μέσα η καρδιά-μου λάχτισε όσο να σ' ερωτήσω,
τί πίκρα έχεις στην καρδια να σε παρηγορήσω.
-Τί μ' ερωτάεις άπιστε, τί ήταν η αφορμή-μου;
άκουσα νάλλην αγαπας και χάθηκ' η ζωή-μου.
-Ποιος το είπε περιστέρα-μου, ποιος το είπε, κρύα βρύση,
που να χωρίσει λεμονια, να πάρει κυπαρίσι.
Αν το είπε τ' άστρο να χαθει, κι ο ήλιος να θαμπώσει
κι αν το είπε κόρη ανύπαντρη, άντρα μην ανταμώσει!

•

Πώς όμως ήθελεν ο άντρας τη γυναίκα; Ποια στάθηκε στη ζωή-του

και ποια η προτίμησή-του; Εδω, λοιπον, τα πράγματα είναι λίγο σκοτεινα και ακαθόριστα. Την ήθελε βέβαια νέα, "πεντάμορφη, πανώρια, ηλιογέννητη", αλλα δεν μπορούμε μ' ακρίβεια να έχουμε μια σαφη ιδέα, ποια περιεχτικότητα έδινε σ' αυτη την έννοια.

Φαίνεται, πως έτσι παράμερα που ζούσεν η γυναίκα, δεν αποτέλεσε ποτε στη ζωή-του μοναδικο κίνητρο, αντικειμενικο σκοπο, ανίκητο πάθος. Δεν την τραγούδησε ποτε με το πάθος και τη λατρεία, όπως έκαναν για τη γυναίκα οι ραψωδοι της Δύσης, οι Τροβαδούροι.

Η ποθητη γυναίκα είναι ανώνυμη κι ακαθόριστη, όπως ανώνυμοι μένουν κι οι ποιητες των δημοτικών-μας τραγουδιων. Δεν έχουμε στη δημοτική-μας ποίηση, αντιπροσωπευτικους τύπους γυναικων, όπως η Ιουλιέττα, η Βεατρίκη, η Λάουρα, η Δουλτσινέα. Και μόνο στα νεότερα χρόνια, προβάλλει η μορφη της Μαρίας Πενταγιώτισσας, αλλα κι αυτη ακαθόριστη.

Ούτε βλέπουμε να υμνιέται ο ανώτερος τύπος της γυναίκας, που τη στολίζουν πλάι στα σωματικα και τα ηθικα χαρίσματα. Και θα μπορούσαμε ίσως να πούμε, ότι οι αξιώσεις της γυναίκας για τον άντρα, ήσαν ανώτερες, εκλεχτικότερες απ' ότι του άντρα για τη γυναίκα.

Ο άντρας φαίνεται επιθυμει απλα την όμορφη, όχι όμως την όμορφη που την ανεβάζει περσότερο και η ξεχωριστη προσωπικότητα και περιορίζεται μόνο ν' αντιπαθει την άσχημη και την περασμένη στην ηλικία.

Πολλες φορες μάλιστα, οι διαθέσεις-του, οι προτιμήσεις-του, είναι πολύπλοκες, μπερδεμένες, δυσκολεύεται ποια να προτιμήσει και στο τέλος καταλήγει να τις προτιμάει όλες. (Σ' αυτο ίσως συντελούσε και η γειτονικη πολυγαμία των Τούρκων.) Προτιμάει την ψηλη, μα και η κοντη δεν του φαίνεται άσχημη και η λεπτη μα και η παχουλη ακόμα και με όλα τα χρώματα, ξανθες, μελαχροινες, καστανες, κλπ.

Δεν είναι μια, δεν είναι δυο, τρεις είν' παναθεμάτες
πέστε-μου ποια ν' απαρνηθω, πουν' όλες μαυρομάτες;

Και πάλι συλλογίζεται και βγαίνει απο την απορία:

Οπώχει δυο αγαπητικες, έχει χαρα μεγάλη
αν τα χαλάσει με τη μια, κινα και πάει στην άλλη.

Άλλος θυμιέται τη συμβουλη της μάνας-του:

Παντα λεγέ-μου η μάνα-μου, πάντα παραγγελνέ-μου,
Όπου κι αν δεις την όμορφη, αγάπα την γιέ-μου.

Και σα φιλόστοργος γιος, ακολουθει πιστα τη συμβουλή-της:

Για μαύρα μάτια χάνουμαι, για γαλανα πεθαίνω
και για τα περδικόματα, σκίζω τη γης και μπαίνω.
-Της άσπρης τα φιλήματα, κάντιος απ' το μισίρι
Μ' αλήθεια της μελαχροινης ατίμητο ζαφείρι.

Σ' ένα πράγμα όμως ταιριάζουν άντρες και οι νέες γυναίκες, ότι προτιμαν την ομορφια κι όχι τα πλούτη:

Σαν κίνησεν ο νιούτσικος να πάει να' αρραβωνίσει,
ούτε το ρούχο-του έβαλεν, ούτε ζουνάρι εζώστη.
Κι η μάνα-του του φώναζε κι η μάνα-του του λέει:
-Γύρισε πάρ' το ρούχο-σου, ζώσου και το ζουνάρι,
και σύρε'ν' αρραβωνιαστεις, παπα τη θυγατέρα.
Γύρεψε βόιδια στο ζυγο, γελάδια στην αγέλη,
μούλες, φοράδες κι άλογα κι ασέλλινο πουλάρι.
-Εκει που πάγω μάνα-μου, εγω ν' αρραβωνίσω,
ούτε για ρούχα με ρωταν, ούτε και για ζουνάρι.
Εκει τηραν τα νιάτα-μου, τηραν την ομορφιά-μου.
Κι εγω στα πλούσια τα προικια, το νού-μου δεν τον έχω,
το έχω για της λυγερης, τα μάτια και τα φρύδια.

•

Η προτίμηση στις ξανθιες: Όπως στην αρχαία Ελλάδα, ξανθες παρουσίαζαν οι ποιητες τις θεες, ξανθες και τις χάριτες. Και είναι αξιοπρόσεχτο, πόσα βαθια κι υποσυνείδητα ζουν οι προτιμήσεις, οι συνήθειες, οι αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων, ακόμα και της θρησκείας-τους στην ψυχή-μας.

Έτσι και η προτίμηση των ποιητων των δημοτικών-μας τραγουδιων ίσως επειδη πάντα ήταν σπανιότερο αυτο το χρώμα και γιατι ακόμα δεν είχε προοδέψει τόσο η βαφη των μαλλιων, προς τις ξανθες

κυρίως η συμπάθεια και ο θαυμασμος φανερώνεται.

Για μια λοιπον ξανθη διαβόλισσα "απετάξατο τω Κυρίω" κι ένας φτωχος καλόγερος και μας ξομολογιέται με ειλικρίνεια το πάθημά του, αν και απο μικρος είχ' αφιερωθει στα θεία και ποτέ-του δεν είχε πέσει στον πειρασμο και μάλιστα σε μεγάλη θρησκευτικη γιορτη:

Και μια Λαμπρη, μια Κυριακη, μια πίσημην ημέρα,
Προσκυνητη με στείλανε σ' έν' άλλο μοναστήρι.
Κι είδα γυναίκες όμορφες, κορίτσια στονκαιρό-τους.
Ξανθη κόρη με πλάνεσε και θέλω να την πάρω,
Ποδοκλωτσω τα ράσα-μου, ρίχνω τα φυλαχτά-μου.

Μα αν ο καημένος ο καλόγερος, εθυσίασε την ψυχή-του κι εποδοκλωτσούσε τα ράσα-του, χάρη μιας ξανθιας, ένας νέος, έχανε κατι πολυτιμότερο:

Άγουρος πέτρα πελεκάει με τόνα-του το χέρι.
-Άγουρε πούν' το χέρι-σου και πελεκας με τόνα
-Κόρη ξανθην εφίλησα και μούκοψαν το χέρι.
Ας την εματαφύλαγα κι ας μούκοβαν και τάλλο
κι ας την ετριταφύλαγα κι ας μέκοβαν και μένα.

Κι ένας χαριτωμένος βοσκος Κρητικος, που είχε το ωραιότερο κοπάδι, μας διηγιέται στη μητρική-του γλωσσικη διάλεχτο:

Δώδεκα χρόνους έκαμα βοσκος στη Σαλονίκη.
Κι η βοσκική-μου ιντάντονε; κορίτσια εννια χιλιάδες.
Χώρια εμέτρουν τις ξανθιες, χώρια τις μαυρομάτες
χώρια τσι γαϊτανάφρυδες, τσ' αλυσσοδιπλωμένες,
μα διάκοψέ-μου μια ξανθεια το φιόρε τση καρδιάς-μου.

Όμως δεν είναι αρκετο, να είναι μονάχα ξανθη, αλλα και λεπτη και ψηλη. Και για μια τέτοια λαχταράει κάποιου η καρδιά-του:

Για μια ξανθη, για μια λεπτη, μια χαμηλοβλεπούσα
όπου γελα και πέφτουνε τα ρόδα στην ποδιά-της.

Αναμφισβήτητη λοιπον φαίνεται η προτίμηση για τις ξανθιες γυναίκες, ίσως γιατι καθως ήσαν σπάνιες, ξεχώριζαν απο τις άλλες.

Ποιος όμως ήταν ο ιδανικος τύπος της γυναίκιας ομορφιας της "πεντάμορφης", όπως την αποκαλει και τη θέλει, δεν μας διευκρινίζει με σαφήνεια κι αποφεύγει μάλιστα ο λαϊκος ποιητης να μας περιγράψει. Δεν δυσκολεύεται όμως, ν' αποκλείσει όλες τις άλλες τις όμορφες, με αδικαιολόγητη σκληρότητα:

Όμορφη είσαι και καλή 'σαι
μα πεντάμορφη δεν είσαι.

Αφήνει λοιπον ακαθόριστο, το πρότυπο της απόλυτης γυναικείας ομορφιας, όπως το εννοούσε και το ήθελε. Είναι όμως πολυ σημαντικο, πως οι απλοι, άγνωστοι, και ίσως κι αγράμματοι ποιητες των δημοτικών-μας τραγουδιων, αυτοσυνείδητα κι έμφυτα, φαίνεται ν' ακολουθουν τον Όμηρο, που αντι να μας περιγράψει ο ίδιος την ομορφια της περιβόητης Ελένης, βάνει τους γέρους Τρώες να τη θαυμάζουν και να βρίσκουν δικαιολογημένα και τον πόλεμο για μια τόσον όμορφη γυναίκα. Κι ας θυμηθούμε τους ωραίους στίχους-του, με τα λόγια των Τρώων:

Όχι! για πλάσμα σαν κι αυτη δεν είναι κατηγόρια,
τόσον καιρο που σφάζουνται οι Δαναοι κι οι Τρώες.
Αλήθεια, αθάνατη θεα, λες κι είναι σαν τη βλέπεις...
(Ιλιάδα, Γ', 151)

Με τον ίδιο ωραίο και πρωτότυπο τρόπο και ο Λαϊκος τραγουδιστης, μας δίνει παραστατικότατα την εντύπωση, απο το πέρασμα μιας ωραίας κόρης, που ξεπερνάει κάθε άλλου είδους περιγραφη της ομορφιάς-της:

Στο δρόμο όπου πήγαινε τα μονοπάτια ανθούσαν.
Κι ωσαν την είδε η εκκλησια απ' άκρη σ' άκρη σείστη.
Παπας την είδε κι έσφαλε, διάκος κι αποξεχάστη,
τα ψαλτικά-τους έχασαν ψάλτες και καλανάρχες.

Οπωσδήποτε τελικα, πρέπει να εξαρθει και να τονιστει ο σεβασμος και η συμπεριφορα του νεότερου Έλληνα, απέναντι στη γυναίκα. Και μάλιστα, όχι μόνο του απλου και φιλήσυχου Έλληνα με τα εξευγενισμένα και εξημερωμένα αισθήματα, που κληρονόμησε απο τον παλαιότερο και ανθρωπιστικότερο πολιτισμο των προγόνων-του.

Το σπουδαιότερο και το πιο αξιοσημείωτο είναι, ότι και ο τραχυς πολεμιστης των βουνων, ο ανυπόταχτος και ασυμβίβαστος με την σκλαβια κλέφτης, έδειχνεν έναν αξιοθαύμαστο σεβασμο για τη γυναίκα. Οι άγραφοι ηθικοι νόμοι της κλεφτουριας απαιτούσαν αυστηρα την προστασία και το σεβασμο οποιασδήποτε γυναίκας, νέας ή ηλικιωμένης, όμορφης ή όχι, κάθε γυναίκας, ακόμα και Τούρκισσας.

Όλοι λοιπον οι κλέφτες, μ' ελάχιστες εξαιρέσεις (όπως του Μοραΐτη πρωτοκλέφτη Ζαχαρια), τηρούσαν απαρέγκλιτα τον άγραφο ηθικο νόμο-τους και τιμωρούσαν αμείλιχτα τους λιγοστους παραβάτες. Αναφέρεται μάλιστα, ότι έναν Έλληνα κλεφτοκαπετάνιο, που βίασε μια τουρκοπούλα αιχμάλωτή-του, προτου πάρει τα λύτρα, τα παλληκάρια-του τον σκότωσαν! (Κ. Παπαρρηγόπουλου, Εβ:, 141.)

Η επίγνωση αυτη για το σεβασμό-τους, έκανε και τις νέες ακόμα γυναίκες να μη φοβούνται τους κλέφτες και να μη διστάζουν να τους πλησιάσουν, όπως φαίνεται στο παρακάτω δημοτικο:

-Πούσουν περιστερούλα-μου τόσον καιρο που λείπεις;
-Πήγα να μάσω λάχανα με τάλλα τα κορίτσια
και οι κλέφτες μας αγνάντευαν απο ψηλα λημέρια.
-Κορίτσια μαυρομάτικα και γαϊταναφρυδάτα,
για ελάτε στο λημέρι-μας δυο λόγια να σας πούμε.
Μην είναι Τούρκος στο χωριο, μην είναι κι Αρβανίτες;
-Εμεις εβγήκαμε ταχια μέσ' απο το χωριό-μας,
δεν ξέρουμε, δεν είδαμε κι αν είναι κι αν δεν είναι.
Σαράντα κλέφτες ήτανε τριγύρω ξαπλωμένοι,
κι ένα μικρο κλεφτόπουλο, ντυμένο στο χρυσάφι,
απίδια μας εφίλεψε και κρυο νερ' απ' τη βρύση.
-Σύρτε κορίτσια, στο καλο κι ανθρώπου μην το πήτε.

Αλλα και το αγέρωχο θάρρος και η περηφάνεια της αρχοντοπούλας Ειρήνης, φανερώνει, ότι είχε και τη βεβαιότητα, ότι οι κλέφτες θα σεβαστουν και την τιμή-της και την κοινωνικη θέση-της:
Ο Σκυλοδήμος έτρωγε στα έλατ' απομάτω,
και την Ειρήνη στο πλευρον είχε να τον κεράσει.
-Κέρναμ' Ειρήνη-μ' εύμορφη, κέρναμ' όσο να φέξει,
όσο να έβγει ο αυγερινος, να πάγη η πούλια γεύμα.
Κι απαι σε στέλνω σπίτι-σου με δέκα παλληκάρια.

-Δήμο, δεν είμαι δούλα-σου κρασι να σε κεράσω.
Εγω είμαι νύφη προεστων κι αρχόντων θυγατέρα.

Και τελειώνουμε τη σύντομην αυτην επισκόπηση, μ' ένα άλλο δημοτικο τραγούδι, που δείχνει τα αισθήματα και την αφοσίωση του Έλληνα, σαν οικογενειάρχη:

Μαράθηκαν τα δέντρα κι ούλα τα κλαρια,
μαράθηκε κι ο Δήμος οχ τα κλάματα.
Βγαίνει στα πέντε αλώνια, αγνάντια στο χωριο,
βλέπει φωτιες και καίνε μέσ' στα σπίτια-του
και κάθεται και κλαίει κι ούλο θλίβεται.
Κι η μάνα-του του λέει τον παρηγοράει
"Σώπα καημένε Δήμο, μην πικρένεσαι,
Κι εγω σου φκειάνω σπίτια, πύργους γυάλινους."
-Δεν κλαίω ο μαύρος τα σπίτια, μάιδε τ' άσπρα-μου,
μον' κλαίω τη φαμελιά-μου, τη γυναίκα-μου.

Η ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΤΟ 1821

Όπως είναι γνωστο, οι Τούρκοι σεβάστηκαν την κοινοτικη αυτοδιοίκηση, που βρήκαν να υπάρχει απο τη Φραγκοκρατία στην Ελλάδα και παλαιότερα. Πολλες ορεινες μάλιστα κοινότητες, είτε με τα όπλα, είτε με συμβάσεις, είχαν αποχτήσει αυτοτέλεια. Άλλες αποτελούσαν αυτόνομες ομοσπονδίες, όπως τα δώδεκα Μαντεμοχώρια της Χαλκιδικης, πριν απο τη μεγάλη-μας επανάσταση. Στη Χαλκιδικη λειτουργούσαν 500 - 600 καμίνια, είναι όμως άγνωστο πόσο μετάλλευμα έβγαζαν. Οπωσδήποτε η ποσότητα φαίνεται ήταν σημαντικη, γιατι έδιναν κάθε χρόνο στο Σουλτανικο Ταμείο 220 οκάδες καθαρον άργυρο.

Παρόμοιες ομοσπονδίες, με σοβαρην ανάπτυξη βιοτεχνίας, υπήρχαν και στην Ήπειρο. Βορεινα στα Γιάννινα, τα Ζαγόρια με σαράντα χωρια και πρωτεύουσα το Καπέσοβο κι ανατολικα στα Γιάννινα και δυτικα της Πίνδου, τα Βλαχοχώρια, που ήσαν ανάμιχτα Έλληνες και Βλάχους, που μιλούσαν Ελληνικα. Τα Βλαχοχώρια, ήσαν χωρισμένα σε δυο ομοσπονδίες, η μία με κέντρο τις Καλαρρύτες και η άλλη το Συράκο (με 42 χωρια), που είχαν περσότερην αυτοτέλεια κι απο τα Ζαγοροχώρια.

Σ' αυτες τις ομοσπονδίες, η μικροτεχνία και η χρυσοχοΐα, είχαν μεγάλην ανάπτυξη, ενω ιδιαίτερα οι Βλάχοι της Πίνδου, είχαν επίδοση στην κλωστουργία και την υφαντουργία. Οι ομοσπονδίες έκαναν εξαγωγικο εμπόριο οικοτεχνίας και βιοτεχνίας καθως και με ναυτικες κάπες. Πολλοί-τους ήσαν εγκαταστημένοι σ' όλες τις παράλιες πόλεις της Ευρώπης μέχρι το Γιβραλταρ και όταν ξαναγύριζαν έφερναν στην πατρίδα-τους χρυσάφι κι άλλ' αγαθα πολιτιστικα και προπάντων βιβλιοθήκες πολύτιμες.

Στο Πήλιο, τα 24 μεγάλα και πλούσια χωριά-του, σημείωσαν μεγάλη πρόοδο. Είχαν καθηγητη της Χημείας και Πειραματικης Φυσικης κι όργανα για πειράματα γαλβανισμου, καθως και ηλεχτρικες μηχανες (φυσικα πρωτόγονα). Έκαναν μεγάλο εμπόριο με την Ανατολη και την προμήθευαν μάλλινα σκεπάσματα και μετάξι.

Η Αγυια και τα γύρω χωριά της Ρέτσανη, Σελίτσανη, Μεγαλόβρυση κλπ., είχαν πλούσια παραγωγη σε μετάξι, καθως και πολυ ανθηρα μεταξουργεία, υφαντήρια και βαφεία για φημισμένα μεταξωτα υφάσματα (φυτίλια), βαμβακομέταξα (αλατζάδες) και βαμβακερες πετσέτες. Γενικα και τα 24 χωρια στο Πήλιο, με τη μεγάλη παραγωγη σε μετάξι, εκτος απο τα υφάσματα, έκαναν και μεταξωτα μαντήλια, κουμπια, ζωνάρια, κλωστες ραφης (μπρισάμια), σειρήτια (γαϊτάνια), καθως και χοντρα υφάσματα και τάπητες απο μαλλι (γιδότριχες) και άλλες μικρότερες χειροτεχνίες. Ο Τύρναβος στη Θεσσαλία, βαμβακομέταξους αλατζάδες και βορειότερα η Βέρροια τα ωραία της πεστιμάλια (λουτρικα είδη, κλπ.).

Αλλα και πολλοι κληρικοι (στο Άγιον Όρος), είχαν επίδοση στη βιοτεχνία και κάθε εβδομάδα στην αγορα των Καρυων, πουλούσαν στους μοναχους των μοναστηριων, τα προϊόντα της βιοτεχνίας τους, δηλ. υφάσματα, κάλτσες, αιθέρια έλαια, εικόνες αγίων, μαχαιροπήρουνα κλπ. Και ο περιηγητης Τουρνεφορ, είδε τον επίσκοπο Κέας (καθως και άλλους νησιώτες), να κάθεται στην άκρη της ταράστας του να κλώθει μετάξι, ν' αφήνει τ' αδράχτι να πέφτει στο κενο και να το ξανασέρνει στρίβοντας την κλωστη.

•

Στη Θεσσαλία, τα περίφημ' Αμπελάκια, έφταναν απο το 1795 σε μεγάλην ακμη. Όλοι τους οι κάτοικοι (4.000), εργάζονταν σα τις μέλισσες με τη βαφικη. Οι άντρες, έβαφαν το βαμπάκι και οι γυναίκες, γέροι, παιδια το έκλωθαν. Υπήρχαν 24 εργοστάσια βαφικης, που ετοίμαζαν κάθε χρόνο 2.500 μπάλες βαμπάκι, απο εκατο οκάδες την καθεμια κι έσερναν 3.000 δέματα με νήματα ερυθροβαμμένα με καραβάνια στη Γερμανία, Δρέσδη, Αμβούργο, Λειψία, στην Αγγλία, Τεργέστη, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη Σμύρνη. Είχαν ανταποκριτες ή και υποκαταστήματα σ' όλες τις πόλεις, που συνενώθηκαν σ' ετερόρρυθμη εταιρία ("Συντροφία"). Στ' Αμπελάκια, υπήρχαν πολλοι, που με τα συχνα και πολύκαιρα ταξίδια τους στη Γερμανία, είχαν μάθει τα Γερμανικα, ό όπως αναφέρει ο Σουηδος περιηγητης BJORNSTAEHE (που τα επισκέφτηκε το 1779). Το ίδιο βεβαιώνει και ο Γερμανος περιηγητης Βαρθόλδυ (που πήγε το 1803), ότι υπήρχαν πολλοι γερμανομαθεις κι άλλοι νέοι και οι εξάδελφοι Δρόσοι, που είχαν σπουδάσει φιλοσοφία στη Λειψία και την Ιένα. Οι Αμπελακιώτες, με τα ταξίδια τους στη Γερμανία, είχαν εξευρωπαίσθει κι έφτιαχναν σπίτια ωραία κι εφρόντιζαν και δαπανούσαν άφθονα για τον καλ-

λωπισμο της πατρίδας-τους. Έδιναν και θεατρικες παραστάσεις μ' έργα του σύγχρονου Γερμανου κωμωδιογράφου Κοτζεμπου. Υπήρχαν κι Ελεύθεροι Τέκτονες, που είχαν τη Στοά-τους στα Τέμπη.

Άλλη σημαντικη πόλη για τη βιομηχανία-της ήταν και ο Τύρναβος. Έναν' εξαγωγη απο ερυθροβαμμένα νήματα στη Γερμανία τριάντα χιλιάδες κομμάτια π' άξιζαν δύο σχεδον εκατομμύρια γρόσια. Ήταν φημισμένος για τα βαμβακομέταξα και λεπτα υφάσματα, τους αλατζάδες. Στον Τύρναβο, είχε "παλάτι" και ο γιος του Αλη, ο Βελη-πασας, κτισμένο με ωραία ευρωπαϊκη αρχιτεκτονικη, όπου γίνονταν συχνα απο Ευρωπαίους, θεατρικες παραστάσεις με κωμωδίες.

•

Γενικα, το βαμπάκι, τα μαλλια και το μετάξι, ήσαν τα σπουδαιότερα μέσα για την ανάπτυξη της χειροτεχνίας. Βαμπάκι καλλιεργούσαν σε πολλα μέρη ακόμα και στην Πελοπόννησο, καθως και στην Αργολίδα, Ηλεία, Κυπαρισσία, όπου μάλιστα οι Σουλιμιώτες, έκλωθαν το λινάρι και το βαμπάκι με τόση τελειότητα, ώστε το πουλούσαν 80 - 100 γρόσια την οκα. Οι Τούρκοι Αγάδες της περιοχης, το προαγόραζαν για να το κάμουν δώρο στο χαρέμι του Σουλτάνου και τους επίσημους Πασάδες στην Κωνσταντινούπολη.

Μεγάλη όμως ήταν η παραγωγη του βαμβακιου στη Μακεδονία και ιδιαίτερα στην κοιλάδα των Σερρων με τα 300 χωριά-της, που έβγαζαν 70.000 μπάλες των 100 οκάδων η καθεμια μ' αξία 7 εκατομμύρια γρόσια τα επτα εκατομμύρια της παραγωγης. Απο τα 70.000 δέματα, 50 χιλιάδες έκαναν εξαγωγη (30 χιλιάδες στη Γερμανία, 12 χιλιάδες στη Γαλλία και τα λοιπα Ιταλία, Λονδίνο, Άμστερνταμ). Τα υπόλοιπα είκοσι χιλιάδες τα χρησιμοποιούσαν για τη Μακεδονικη και Θεσσαλικη κλωστοϋφαντουργία. Συνολικα η εξαγωγη έφτανε τις 900 χιλιάδες οκάδες με 15 - 25 παράδες την οκα, δηλ. κάπου 450 χιλιάδες γρόσια. Έκαναν νήματα κι έβαφαν 10.000 οκάδες. Η Σαντορίνη, Σύρα, Κεφαλλωνια, έκαναν βαμβακερα χωρικα υφάσματα (δίμητα). Η Ζάκυνθο, λεπτα βαμβακερα νήματα, προϊόντα οικιακης βιοτεχνίας.

Των μαλλιων η παραγωγη στη Θεσσαλία ήταν σημαντικη. Και η σπουδαιότερη αγορά-τους η Θεσσαλονίκη, όπου συγκεντρώνονταν απο την Αλβανία και τη Θεσσαλία 400 - 500 χιλιάδες ο-

κάδες απο τα καλύτερα μαλλια και απο αυτες οι 200 χιλιάδες καταναλώνονταν για την πόλη και τα περίχωρά-της, που έφτιαχναν αμπάδες (χοντρα μάλλινα υφάσματα) και τις υπόλοιπες τις έστελναν στη Βιένη. Αλλα και απο τις πεδιάδες ανατολικα του Στρυμώνα, έστελναν μαλλια στην Καβάλα, την Αδριανούπολη και τη Φιλιππούπολη, που αυτη αγόραζε 50.000 οκάδες για την κατασκευη αμπάδων για τους αγρότες, με δύο γρόσια τον καθένα και γίνονταν εξαγωγη στην Ανατολη (Αραπια) και στην Ιταλία μέχρι τις Αντίλλες.

Η Πελοπόννησο, έβγαζε 12.000 καντάρια μαλλια μόνο για εσωτερικη κατανάλωση. Η Θεσσαλία, προμήθευε τα Ζαγοροχώρια, για τη βιομηχανία-τους σε ναυτικες κάπες. Και η Άρτα, έκαν' εξαγωγη απο μάλλινες καπότες, αλατζάδες βαμβακερους ή βαμβακομέταξους ή μάλλινους, που κατεργάζονταν στα Τρίκαλα. Η Ήπειρο και τα Τρίκαλα, εμπόριο απο κορδόνια (γαϊτάνια) και κάλτσες. Το Πήλιο με τα χωριά-του προμήθευαν την Ανατολη με μάλλινα σκεπάσματα. Ιδιαίτερα περιζήτητες σ' όλα τα Μεσογειακα λιμάνια, ήσαν οι αδιάβροχες κάπες της Ζαγορας, απο μαλλια και γιδότριχες της Λειβαδιας.

•

Άλλο σημαντικο προϊον για τη βιοτεχνία, ήταν το μετάξι, καθως με το ήπιο ελληνικο κλίμα, ευδοκιμούσαν παντου οι μουριες. Σύμφωνα με γνωστα στοιχεία, η Ζαγορα έβγαζε 25.000 οκάδες, η Μακεδονία 15-20 χιλιάδες οκάδες και η Δυτικη Μάνη 3.000 οκάδες. Επίσης μεγάλες ποσότητες η Καλαμάτα (άγνωστο πόσες), η Μεθώνη, η Σπάρτη, ο Μιστρας, Καλάβρυτα, Πάτρα και οι Κυκλάδες. Ιδιαίτερα η Τήνος, έφτανε τις 10.500 κι έστελνε στη Βιέννη μεταξωτες κάλτσες και γάντια. Το μετάξι τ' απορροφούσε προπάντων η εγχώρια βιομηχανία και στο εξωτερικο (Βενετία, Λιβόρνο, Γερμανία), έστελναν μικρες ποσότητες. Η τιμή-του κυμαινόταν στα 15-20 γρόσια την οκα. Η Ζαγορα, με τη μεγάλη-της παραγωγη, κατανάλωνε 5 χιλιάδες οκάδες, προμήθευε τις βιομηχανίες στον Τύρναβο με πέντε χιλιάδες οκάδες, τη Χιο με 6.000 οκάδες και τη Βενετία με 3.000 οκάδες. Καθως μάλιστα η Ζαγορα και τα 24 χωρια της Μαγνησίας, ανήκαν προσωπικα στη Βαλιντε Χανουμ (μητέρα του Σουλτάνου), προμήθευε και το σουλτανικο χαρέμι. Όμως τα μαντήλια της Ζαγορας, έμοιαζαν με της Λυων, χωρις να έχουν και τη λεπτότητά-τους, γιατι οι Ζαγοριανοι δεν έκαναν επιλογη στα καλύτερα φύλλα, που τρέφονται

οι μεταξοσκώληκες. Επίσης η Ζαγορα και η Νότια Μακεδονία, έφτιαχναν ονομαστα μεταξωτα φορέματα (εσθήτες), καθως και πουκάμισα. Έκαναν εξαγωγη απο τη Θεσσαλονίκη 10.000 πουκάμισα σ' όλες τις τουρκικες πόλεις με 8-10 γρόσια, που τα εύρισκαν ανώτερα κι απο της Χίου, Σμύρνης και Προύσσας. Τα πιο καλα, τα πουλούσαν στην Κωνσταντινούπολη στ' ανάχτορα του Σουλτάνου και στο Φανάρι. Έφτιαχναν ακόμα και μεταξωτους μποχτσάδες και σάλια για τα σαρίκια των Γενιτσάρων.

Οπωσδήποτε, μεγάλη ήταν η ποικιλία των μεταξωτων υφασμάτων σ' όλη την Ελλάδα. Τα μεταξωτα της Χίου, ήσαν εφάμιλλα της Λυώνας. Τα μαντήλια και οι σάρπες της Καλαμάτας μ' εκείνα της Τουρ της Γαλλίας. Με μιαν οκα μετάξι, που είχε αξία 55 γρόσια, έφτιαχναν μαντήλια μ' αξία 211-225 γρόσια. Στην Καλαμάτα, υπήρχε γυναικείο Μοναστήρι του "Αγίου Κωνσταντίνου", όπου με το μετάξι, έκαναν υφάσματα, μαντήλια και σάρπες.

Με τη βαφη των νημάτων σημείωνε πρόοδο σημαντικη, η ελληνικη κλωστοβιομηχανία και ιδιαίτερα στ' Αμπελάκια, όπου λειτουργούσαν 24 εργαστάσια βαφικης. Για τη βαφη του βαμβακιου χρησιμοποιούσαν ρίζες απο ερυθρόδανο (αλυζάρι, ριζάρι), που φύτρωνε μόνο-του στις όχθες της Κωπαΐδας και λοιπης Βοιωτίας και μερικες φορες έκαναν μίγμα με αίμα γίδινο ή βοδιου. Χρησιμοποιούσαν ακόμα και κρεμέζι (ερυθρη χρωστικη ουσία, απο το έντομο κέρκης), που αναπτυσσόταν πολυ πάνω σε μικρες χλωρες βελανιδιες στη Βοιωτία και Φωκίδα, καθως και κινναβαρι-μίνιο (με χρώμα πορτοκαλλι), που η Λειβαδια έβγαζεν έξη χιλιάδες οκάδες. Απο αυτες κατανάλωνε τις δυο χιλιάδες οκάδες στα εργοστάσια κατασκευης πολλων λογων υφασμάτων και 4.000 οκάδες έκαναν εξαγωγη στη Γαλλία, Τυνησία, και Ιταλία. Με την πετυχημένη βαφη, απο έμπειρους τεχνίτες και καθαρα νερα (Πήλιο), σημείωνε αξιόλογη πρόοδο η ελληνικη κλωστοβιομηχανία και αύξαινε η τιμη κατα 20 ο/ο.

Άλλοι κλάδοι βιομηχανίας, ήσαν η βυρσοδεψία και η ταπητουργία. Στη Θεσσαλονίκη, έφτιαχναν τάπητες, αλλα ήσαν κατώτεροι της Σμύρνης και γι' αυτο δεν είχαν επιτυχία στις ευρωπαϊκες αγορες. Η βυρσοδεψία ήταν αναπτυγμένη σ' όλη την Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Γιάννινα, Καλαμάτα. Ξεχωριστην επιτυχία είχαν στα "μαροκινα" (φημισμένα δέρματα της βυρσοδεψίας του Μαρόκου), που την επεξεργασία-τους κρατούσαν οι Έλ-

ληνες μυστικη, ώστε ούτε και ο Γάλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Μπωζουρ, κατάφερε να μάθει. Απο αυτα, έκαναν εξαγωγη δέρματα στη Γερμανία κάθε χρόνο, αξίας 60.000 μάρκα, για να παρασκευαστουν πορτοφόλια, ζώνες κι άλλα παρόμοια είδη.

Η Κρήτη, η Αττικη κι άλλα ελαιοπαραγωγα μέρη, είχαν επίδοση στη σαπωνοποιία. Η Πελοπόννησο, εκτος απο τα εκλεκτά-της είδη (σταφίδα, σύκα, μέλι, κερι, λάδι, μετάξι), είχε και σπουδαιότατη βιομηχανία για μπαρούτι, σφαίρες, φυσίγγια, με τους περίφημους μπαρουτόμυλους της Δημητσάνας, που οι αείμνηστοι αδερφοι Σπηλιωτόπουλοι εξασφάλιζαν τη διεξαγωγη του εθνικοαπελευθερωτικου αγώνα. Επίσης στους κλάδους της βιομηχανίας μπορούμε ν΄αναφέρουμε και τους 6.000 νερόμυλους και ανεμόμυλους σ' όλη την Ελλάδα, που άλεθαν τα σιτηρα. Βέβαια, καθως ο λαος ήταν υποδουλωμένος (ο περσότερος δουλοπάροικος) και ασχολιόταν με γεωργικες εργασίες, η βιομηχανία δεν μπορούσε να έχει μεγάλην ανάπτυξη και η Ελλάδα παράμενε περσότερο στο στάδιο οικιακης οικονομίας.

Ειδικα για τη χειροτεχνία, είναι λιγοστες οι πληροφορίες. Αρκετα στοιχεία ωστόσο, για τη ζωη και την κατάσταση στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, μας δίνουν οι ξένοι περιηγητες, ο Σουηδος BJORNSTAEHE, ο Άγγλος Λιν, ο Γερμανος Βαρθόλδυ, κ.ά., οι Γάλλοι Βαλον, Τουρνεφορ, και προπάντων ο Μπωζουρ και Πουκεβιλ, που αναφέρουν με πολλες λεπτομέρειες για όλη την παραγωγη (στάρια, καπνα Μακεδονίας-Θεσσαλίας και πρσιόντα του Μοριά), καθως και για το εισαγωγικο κι εξαγωγικο ελληνικο εμπόριο. Αυτους μάλιστα είχαν υπόψη-τους και οι Έλληνες Κ. Παπαρρηγόπουλος, Σπ. Λάμπρος, Κ. Σάθας, Δ. Τσοποτος, Π. Ραπτάρχης, Δ. Ζωγράφος, Ξ. Ζολώτας, Χρ. Ευελπίδης, Ι. Κορδάτος, κ.ά., και σ' αυτους όλους βασιζόμαστε στο περιληπτικο σημείωμά-μας.

Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΛΗΣΤΕΙΑΣ ΣΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ

Η Ασύνετη Ενέργεια της Αντιβασιλείας: Όταν έφτανε ο Όθωνας (τέλος Γενάρη 1833), είχαν συγκεντρωθεί στο Ναύπλιο και την Πρόνοια και περίμεναν τρεις ημέρες χιλιάδες αγωνιστες πεινασμένοι, μισόγδυτοι και γεμάτοι πληγες, που είχαν θυσιάσει και χάσει τα πάντα στον εθνικοαπελευθερωτικον αγώνα και τον υποδέχτηκαν με ανυπόκριτο και μεγάλον ενθουσιασμο, όχι μόνο γιατι τον έβλεπαν σα σύμβολο του αγώνα-τους που θριάμβεψε, αλλα και γιατι ελπίζανε να δικαιωθουν για τις θυσίες-τους. Ωστόσο, με κατάπληξη είδαν σ' ελάχιστο χρονικο διάστημα, ότι το πρώτο διάταγμα της Αντιβασιλείας του Όθωνα (2.3.1833), ήταν να διαλυθουν και ν' αφοπλιστουν τ' άταχτα σώματα που αποτελούσαν τον εθνικο στρατο και να σχηματισθουν δέκα τάγματα "ακροβολιστων". Όπως όμως βεβαιώνει ο ειδικος Χ. Βυζάντιος, "ο άτακτος στρατος ήτο ολόκληρον το Έθνος μετασχηματισθεν εις στρατον". ("Ιστ. Τακτικου Στρατου", 325. Το διάταγμα για την διάλυση δημοσιεύτηκε στην "Εφ. Κυβ/σεως", 8.3.1833. Βλ. "Αρχ. Νεωτέρας Ιστ." Γ. Βλαχογιάννη, Α΄, 213-223.)

Η τόσο βιαστικη και άκαρδη αυτη ενέργεια, όπως ήταν επόμενο, " κατασπάραξεν εκ βάθους τας καρδίας των αγωνιστων. Άπνοοι και άφωνοι (αναφέρει ο σύγχρονός-τους Κασομούλης, Γ΄, 617), μείναντες ούτοι ως φλομωμένοι ιχθύες, απελπίσθησαν τελείως και μη δυνάμενοι ούτε εμπρος ούτε οπίσω να κινηθουν ένεκα της τρομερας δυστυχίας-των. Οι επίσημοι οπλαρχηγοι και οι περισσότεροι των αξιωματικων (των Ελαφρων Ταγμάτων), έμειναν με τας απολεσθείσας ελπίδας-των μόνοι-των εις την Πρόνοιαν απαρηγόρητοι, αν και βαθέως αγανακτούντες. Οι δε υπαξιωματικοι και στρατιώτες, περιπλανώμενοι απο χωρίου εις χωρίον, περίπου των 15 χιλιάδων αναθεματούντες τους πρωταιτίους και μακαρίζοντες τους συναδέλφους-των οίτινες δεν έζησαν να ιδουν το τέλος τούτων των αδικων· όταν είδον ότι, πανταχόθεν διωκόμενοι απο τας ελληνικας αρχας και τα βαυαρικα στρατεύματα, άλλο άσυλον δεν τους έμενε ... με μαυριασμένας σημαίας ... (αποφάσισαν) ... να εξέλθουν εις το Οθωμανικον να ξεθυμάνουν ... όπου ε-

χάθησαν φονευθέντες οι περισσότεροι —άλλοι λησται μείναντες εντος του Κράτους— επι τέλους διασπαρέντες ωσαν να μη υπήρξεν στρατος του Ιερου Αγώνος ουδέποτε, και ωσαν να μη ελευθέρωσαν οι βραχίονες-των την πατρίδαν και την κατέστησαν βασίλειον, ως λύκοι θεωρούμενοι και δωκόμενοι πλέον επλημμύρισαν την μεθόριον απο ληστείας, κλπ." ("Στρατ. Ενθυμήματα", Γ΄, 617-618.)

Στην αρχη μάλιστα (Μάη του 1833), τρακόσοι "άοπλοι" αγωνιστες πηγαίνοντας απο το Άργος στο Ναύπλιο, έδωσαν αναφορα κι επλιπαρούσαν να τους δοθει τουλάχιστον "ένα τεμάχιον άρτου" για να θρέψουν τις γυναίκες και τα παιδιά-τους. Και η βασιλικη κυβέρνηση τους έδωσε την αόριστην υπόσχεση να τους δώσει "λίγο αλεύρι", απαγόρευε όμως κάθε συνάθροιση. Μα όταν ξαναφάνηκε άλλη επιτροπή-τους μετα δυο βδομάδες στις πύλες τ' Αναπλιου, κάπως απαιτητικότερη, τότε τέθηκε σ' εφαρμογη το δεύτερο αυστηρο βασιλικο διάταγμα (της 9.3.1833), που πρόβλεπε βίαια μέτρα με την αποστολη βαυαρικων στρατευμάτων για τη διάλυση των παλληκαριων, αν δοκίμαζαν ν' αντισταθουν. Κι εστάλθηκαν λοιπον αμέσως και "μετα πολλης ταχύτητος" δύο λόχοι Βαυαρων με πυροβολικο να πιάσουν τους αρχηγους και να διώξουν τους αγωνιστες. "Η πρόκλησις αύτη (τονίζει ο Μένδελσον), ήτο ανωφελης κι επικίνδυνος. Δεν έπρεπεν η Αντιβασιλεία να εξωθήση εις απελπισίαν τους πεινώντας εκείνους αλλα γενναίους και πιστους στρατιώτας, κλπ". ("Ι.Ε.Ε., Β΄, 149ο.Π. Καρολίδου, 12. Μάουερ "Ο Ελληνικος Λαος", κλπ.)

Και ο Τρύφων Ευαγγελίδης, στην "Ιστορία του Όθωνος" γράφει: "Μάτην οι δυστυχεις ήρωες εδείκνυον την φουστανέλλαν την λερη και τα ρακώδη αυτων ενδύματα· μάτην μετα δακρύων επεκαλούντο τους αγώνας, τας λαμπρας μάχας, εν αις έτρεψαν εις φυγην τους εχθρους και παρεσκεύασαν την ελευθερίαν της πατρίδος. Αντι παρηγορίας οι Βαυαροι αξιωματικοι εδείκνυον προς αυτους περιφρόνησιν· η δε κυβέρνησις αντι βοηθήματος ου μόνον ματ' απειλων απέπεμψεν, αλλα και διέταξεν ένα δύο λόχοι του 19 Βαυαρικου πεζικου τάγματος μετα δύο οβουζιών, όσον τάχος διασκορπίσωσι τους δυστυχεις πολεμιστας. Και στερούμενοι μεν των πάντων καίπερ αδικούμενοι δεν αντέστησαν τη βία των κυβερνητικων στρατευμάτων· αλλα δια του βαρβάρου και αδίκου τούτου τρόπου οι Αντιβασιλεις, παρεσκεύαζον εχθρους της κυβερνήσεως και υπέθαλπτον ανοήτως την αναρχίαν, τας στάσεις και την λη-

στείαν. Η Αντιβασιλεία λοιπον δια των αστόχων αυτης διαταγμάτων και εχθρους πολυαρίθμους εσχημάτισε και την ληστείαν ανεζωπύρωσε και την πενίαν επηύξησε."

Πώς πραγματικα έγινε η διάλυση των παλληκαριων και ο αφοπλισμός-τους, δεν μας είναι πολυ γνωστα. Οπωσδήποτε, κατα τον Βλαχογιάννη, "ο Βαυαρικος στρατος κατα την ημέρα της απόβασης είχε παραταχτει με μέτωπο προς το Άργος με τάξη πολεμικη, με το πυροβολικο, έτοιμος ν' αναλάβη επίθεση". Ο Βαυαρος αξιωματικος Νέζερ (που έμεινε στην Ελλάδα), γράφει στα "Απομνημονεύματά"-του, ότι ο αφοπλισμος έγινε στην Αργολίδα, όπου ήσαν συναγμένα δέκα χιλιάδες παλληκάρια. "Ο αποχωρισμος απο τ' ακριβά-τους άρματα έγινε μ' αληθινο σπαραγμο ... με θλιβερες σκηνες που μας συγκίνησαν. Είδαμε γέρους ασπρομάλληδες άνδρες να κλαίνε σαν μικρα παιδια". Πολλοι προτίμησαν να μη δώσουν τα όπλα-τους στους Βαυαρους και τα πετάξανε (σπασμένα;) στους βράχους. Ωστόσο, ο Βλαχογιάννης σημειώνει, ότι "δεν τα παραδώσαν όμως όλοι τ' άρματά-τους. Σ' αυτο ο Νέζερ κάνει λάθος." (Σημείωσή-του στα Στρ. Ενθυμήματα Κασομούλη, 617. Νέζερ, 28.)

Οπωσδήποτε το βέβαιο είναι, ότι οι Βαυαροι, όχι μόνο έμειναν ασυγκίνητοι, αλλα και ο "Βαυαρικος στρατος (κατα το Βλαχογιάννη), πήρε στο κυνήγι τον Εθνικο Στρατο, αρματωμένο ή ξαρμάτωτο και τον έβγαλε κυνηγώντας έξω απο τον Ισθμο και έξω απο τα σύνορα που εκείνος είχε χαράξει με το αίμα-του". Και οι αποδιωγμένοι αγωνιστες "πήγαιναν κλαίγοντας, ότι φεύγαν απο την πατρίδα-τους, ξυπόλητοι και γυμνοι και έλεγαν: 'Πατρίδα δε μας βαστάγει η καρδια να σου κάμωμεν εσένα της πατρίδας-μας κακο, ότι δια σένα χύσαμε το αίμα-μας. Και τώρα πάμεν σ' εκείνους οπου πολεμούσαμεν (τους Τούρκους) να φάμεν κομμάτι ψωμι —όχι να προσκυνήσωμεν· ν' αρθούμεν αναντίον-σου δεν το κάμνομεν καμπούλι, ότι εχύσαμεν το αίμα-μας δια σένα να γένης βασιλειον'. Αυτείνοι (συνεχίζει ο Μακρυγιάννης) κι όλοι οι άνθρωποι οπούχαν αίστηση κλαίγαν· και οι απατεώνες γέλαγαν και χαίρονταν ότι στείλαν τους αγωνιστας εις τους Τούρκους να ζήσουνε." (Α ("Απομνημονεύματα", 306-307, έκδ. Βλαχογιάννη, καθως και σημείωση του Βλ. στα "Στρατ. Ενθυμήματα" Κασομούλη, Γ', 617 -618.)

•

Η Βαυαρικη Κατοχη και οι Ξένοι Ιστορικοι: Οπωσδήποτε, με το νέον οργανισμο του στρατου και τα τάγματα των "ακροβολιστων" (που απότυχαν "με τας παρ' αξίαν διακρίσεις τας γενομένας προς άγωνιστας ουχι τους αρίστους"), τη διοίκησή-τους είχαν αναλάβει ουσιαστικα οι Βαυαροι. Έτσι, επιβλήθηκε στην ελευθερωμένη Ελλάδα, η πρώτη ξενικη κατοχη με τη Βαυαροκρατία. Ο Φίνλεϋ, που δεν έδειχνε και πολλη συμπάθεια στ' ατίθασα παλληκάρια, παρόλ' αυτα, γράφει: "Η Αντιβασιλεία έκανε κατάχρηση της εξουσίας που απόχτησε με την επιτυχία-της. Βαυαροι αξιωματικοι που δεν είχαν ούτε αρχες, προβιβάστηκαν ξαφνικα σε μεγάλες στρατιωτικες διοικήσεις και απο αυτους έμειναν μόνο λίγο καιρο και ούτε ένας δεν αφιέρωσε μιαν απλη σκέψη στο μέλλον της χώρας ... Πριν απο το τέλος του 1834, είχαν καταταγει στην ελληνικην υπηρεσία πάνω απο πέντε χιλιάδες Βαυαροι εθελοντες, και βρίσκονταν υπο τα όπλα άλλα τόσα ελληνικα τμήματα ... Οι προαγωγες είχανε δοθει αφειδως σε νεαρους Βαυαρους, ενω Έλληνες και Φιλέλληνες με μακρα υπηρεσία έμεναν αχρησιμοποίητοι κλπ." ("Ιστ.Ελ.Επαν.", Β΄, 281, όπου και σημ. Τ. Βουρνα. Γ. Βλαχογιάννη, όπ.παρπ., σημ. νζ΄.)

Ιδιαίτερη όμως σημασία έχουν, όσα γράφει με λεπτομέρειες για την Αντιβασιλεία του Όθωνα, ο συμπατριώτης-τους ιστορικος Μένδελσον: "Διέλυσεν απλούστατα τό τε σώμα των τακτικων και τα στίφη των ατάκτων, ουδαμως αναλογιζόμενος εις ποίαν σκληραν μοίραν εξέθετεν τους άνδρας εκείνους, ους τόσον είχον περιποιηθει αι προκάτοχοι κυβερνήσεις ... Οι Βαυαροι αξιωματικοι ουδαμως υπέκρυπτον την περι στρατιωτικης αχρηστείας των παλληκαρίων ιδέαν-των και ύψουν περιφρονητικως τους ώμους ... εξέλαβον τους ατάκτους ως ληστας· επειδη δε έφερον ρυπαρα ενδύματα, και δεν εμάχοντο εν παρατάξει, ούτε ηδύναντο να παρελαύσωσι τακτικως κατα τας κυριακας παρατάξεις, εθεώρουν αυτους ως ελεεινους στρατιώτας ... και εφρόνουν ότι έπρεπε να αδιαφορήση εντελως του λοιπου η κυβέρνησις περι των ληστρικων εκείνων στιφων."

Αντίθετα όμως μέτρα, είχε λάβει ο πρώτος Κυβερνήτης: "Ο Ι. Καποδίστριας καταρτίσας εκ των ατάκτων είκοσι ελαφρα τάγματα, δώσας εις αυτους αρκετους αξιωματικους και επιτρέψας αυτοις να φέρωσι τόν τε οπλισμον και ιματισμόν-των, πρός δε πληρώνων, όσον ηδύνατο τακτικως, τον υποσχεθέντα αυτοις μισθον, παρείχεν εις τους κυρίους αντιβασιλεις παράδειγμα άξιον πολλης προ-

σοχης και μιμήσεως. Δεν επρόκειτο περι διαλύσεως του υπάρχοντος, αλλα περι αναπτύξεως μάλλον. Αντι τούτου όμως τα πρώτα ευθυς της αντιβασιλείας διαβήματα απεδείκνυον, ότι είχε σκοπον να καταλύση εντελως το καθεστως."

Ούτε άκουσε η Αντιβασιλεία, εκείνους που συμβούλευαν να συγκεντρώσει τα παλληκάρια, να τα διαιρέσει σε τάγματα, να τα μισθοδοτήσει "επαρκως" και να τα στείλει στα σύνορα να σταθμεύουν εκει 5 χιλιάδες πολεμιστες και ν' αποχτήσει έτσι στρατο χρήσιμο, αντι να μεταχειρισθει "βίαν κατ' ανθρώπων, οίτινες στερούμενοι πατρίδος, ουδεν έχοντες μέσον ποριομου και εις βαθυτάτην εγκαταλειπόμενοι ένδειαν ηδύναντο να περιέλθωσιν εις απόγνωσιν." Και ο μέχρι τότε Άγγλος Γεν. Αρχιστράτηγος στην Ελλάδα, ο Ριχάρδος Τζωρτζ "εξέφρασεν εντονώτατα την αγανάκτησιν αυτου κατα της προς τα παλληκάρια συμπεριφορας και της προς τους ιδίους-του συμμαχητας ψυχρότητος της Αντιβασιλείας".

Αλλα και ο Ρώσος ναύαρχος Ρίκορντ (που ήταν στην Ελλάδα), σ'έκθεσή-του στον υπουργό-του των Εξωτερικων Νέσρλωδ, έγραφε για το "χάος της ελληνικης διοικήσεως και τις ενέργειες της αντιβασιλείας ... να υποτάξουν την Ελλάδα εις το σύστημά-των, την Ελλάδα εκείνην, ης μόνον σύστημα υπήρξε μέχρι τούδε το επαναστατικον πνεύμα". Ακόμα τόνιζε, ότι "λησμονούνται αι εκδουλεύσεις· αι πληγαι οίτινες κοσμούσι τους μετασχόντας του ιερου αγώνος πολεμιστας περιφρονούνται· άνθρωποι δε θυσιάσαντες τας περιουσίας-των, τους συγγενείς-των υπερ της πατρίδος βλέπουν τας ελπίδαστων διαψευδομένας. Όλοι είναι δυσαρεστημένοι." Την έκθεση αυτη του Ρίκορντ, ανα φέρει ο Μένδελσον και σημειώνει: "Αι δριμείαι του Ρώσου ναυάρχου παρατηρήσεις όσον αφορα τας λησμονημένος εκδουλεύσεις, τας περιφρονουμένας πλήγας των ηρώων των λαβόντων μέρος εν τω ιερω αγώνι και την γενικην απογοήτευσιν και δυσαρέσκειαν πατριωτων διακεκριμένων ήσαν δίκαιαι και βασιμώτατοι." Και μάλιστα "ως προς την καταδίκην του υπο της Αντιβασιλείας εκγερμανισμου ή κάλλιον ειπειν εκβαυαρισμου της χώρας είχε δίκαιον ο Ρίκορντ." (Οι δύο υπογραμμίσεις είναι του Μένδελσον.)

Και συνεχίζοντας ο Γερμανος ιστορικος Μένδελσον, γράφει: "Τί δε παρείχεν η Αντιβασιλεία, αντι του εθνικου στρατου (που είχε διαλύσει) ... συνέρρευσαν εκ Βαυαρίας εθελονται εις την Ελλά-

δα, ίνα τύχωσιν εν αυτη προβιβασμων, διακρίσεων και πλουσιωτέρων ή εν τη πατρίδι-των μισθων ... διότι εις τους Γερμανους πάντοτε εκληρούντο τ' ανώτερα των αξιωμάτων ... Ενω πάντες οι διακεκριμένοι Φιλέλληνες και Έλληνες παλαιοι στρατιωτικοι παρηγκωνίσθησαν έπιπτον βροχηδον επι των απασχόλων βαυαρικων στρατιωτικων σχολων ... Οι μεγάλοι μισθοι των αξιωματικων και των στρατηγων, η στρατολογία εθελοντων και η μισθοδοσία του βαυαρικου επικουρικου σώματος απερράφησαν σπουδαιότατον μέρος των μετα πολλου κόπου ληφθέντων χρημάτων του δανείου." . ("I.E.E.", μετ. Ηλ. Οικονομοπούλου, τ. Β΄, σ. 1480 - 1504.)

Όσο για τους πολυάριθμους εθελοντες, που αναπλήρωσαν τα διωγμένα παλληκάρια, γράφει ο Μένδελσον: "Ποίον δε ήτο το ποιον των εν Βαυαρία δια λαμπρων επαγγελιων στρατολογηθέντων μισθοφόρων του νέου στρατου; Εν Ελλάδι ομαφόνως ηγέρθη κραυγη αγανακτήσεως ότι η χώρα υποχρεούτο να τρέφη και να πληρώνη τοιούτον συρφετον ... των αθλίων περιτριμμάτων της Βαυαρίας. Έκθεσίς-τις της Πρωσσικης πρεσβείας απο Οκτωβρίου του 1835, παρίστα ως αναγκαιότατον τον καθαρισμον της χώρας απο όλους εκείνους τους πολυδαπάνους και κακους ξένους στρατιώτας οίτινες είχον στρατολογηθει εκ των τυχοδιωκτων ("βαγαπόντηδων") απάσης της Γερμανίας". (Βλ. την έκθεση: "VU QUE CES TROUPES, RECRUTEES PARMIS LES VAGABONDS DE TOUTE L' ALLEMAGNE, SONT FORT MAUVAISES ET COUTENT BEAUCOUP". Β΄, 1497, σημ.) Και το θλιβερο αποτέλεσμα κατα τον Μένδελσον, ήταν, ότι "η αντιβασιλεία κατώρθωσε δια της ασυνέτου διαγωγής-της απέναντι των παλαιων μαχητων του υπερ ελευθερίας αγώνος, να μεταβάλη πιστους υπηκόους εις κλέφτας, να μορφώση πυρήνα αρχαιοπαραδότου κλεφτουριας ... και όπως ενθρέψη παρα ταις ψυχαις των υιων ιδέας φόνου και εκδικήσεως" (τ. Β΄, 1484 κ.π.).

Επίσης ο Αυστριακος διπλωμάτης στην Ελλάδα και ιστορικος Πρόκες-Όστεν, γράφει για τις ενέργειες της Αντιβασιλείας και τον εξαναγκασμο των παλληκαριων να πετάξουν τις πατροπαράδοτες φουστανέλλες και ντυθούνε τα "στενα": "Είναι γεγονος ότι αι προς ευρωπαϊκον ιματισμον και εξοπλισμον απόπειραι απεμάκρυναν εκ της στρατιωτικης υπηρεσίας τους χρησιμωτάτους άνδρας και μετέβαλον αυτους εις δυσηρεστημένους. Ο ξένος επικουρικος στρατος ήτο λίαν δαπανηρος και ουδεμίαν παρείχεν υπηρεσίαν, ενω τα παλληκάρια ήθελον ταχθει και πολεμήσει υπερ

της κυβερνήσεως, αν αφίετο αυτοις η παλαιά-των ενδυμασία και ο οπλισμός-των". (Έκθ. απο τα "Αυστριακα Αρχεία" Πρόκες Όστεν-Μένδελσον, Β΄, 1498.)

Μαζι με τους άλλους και ο Μακρυγιάννης, αρνήθηκε να βγάλει τα εθνικά-του ρούχα και "να βάλει τα στενα". Και οι Βαυαροι, όχι μόνο έβλεπαν με περιφρόνηση, τα ράκη που φορούσαν οι αγωνιστες, αλλα και ότι στις επιδείξεις "ούτε εν φάλαγγι ηδύναντο να μείνωσι ήσυχοι, ούτε εν παρατάξει να τηρήσωσι την γραμμην, ούτε να στρέψωσι δια μιας όλοι τους οφθαλμους αυτων επ' αριστερα, κλπ." Όμως, η εισαγωγη με τη βία θεσμων των μεγάλων ευρωπαϊκων δυνάμεων στη μικρη και φτωχη Ελλάδα, "τα πομπώδη" υπουργεία, η στρατια συμβούλων και παρασυμβούλων, που δεν ήσαν ικανοι "μήτε εις εαυτους να παράσχουν συμβουλας", προκάλεσαν την επίκριση: "Προς τί όλαι εκείναι αι πομπαι και αι δαπανηραι στολαι και οι τίτλοι; προς τί η μασκαράτα εκείνη ως την απεκάλει ο λαος, θεωρων αυτην ούτως ειπειν ως χλευασμον της ιδίας-του πενίας;" (Βλ. Μένδλσον, Β΄, 1498, με υπογράμμιση της "μασκαράτας". Μακρυγιάννη, 308.)

Ενω οι Βαυαροι, με τους παχυλους μισθους και τίτλους αδρανούσαν και ασχολούνταν μόνο με τις πολυδάπανες στολές-τους σε "πομπαις και μασκαράτες", και μάλιστα σε φτωχη και ερειπωμένη χώρα, ο σύγχρονος στην Ελλάδα, Άγγλος ιστορικος Φίνλεϋ, αντιπαραθέτει τη δραστηριότητα των 14 χιλιάδων Γάλλων, που είχε φέρει ο Μαιζον στην Πελοπόννησο με τη Βαυαρικη νωθρότητα: "Η οκνηρία (γράφει) του βαυαρικου στρατου, αποτελει χτυπητην αντίθεση με τη δραστηριότητα των Γάλλων στη διάρκεια της παραμονής-τους στην Ελλάδα. Μ' όλο που οι Γάλλοι στρατιώτες βρίσκονταν σε ξένη χώρα, με την οποίαν είχαν ένα τυχαίο και προσωρινο μόνο δεσμο, εργαστήκανε σκληρα σε πολλα δημόσια έργα (που τ' αναφέρει) σε όφελος των Ελλήνων χωρις πληρωμη ή προσδοκία ηθικης ανταμοιβης ... Οι Βαυαροι έμειναν στην Ελλάδα πιο πολυ απο τους Γάλλους και πληρώνονταν καλα απο το ελληνικο θησαυροφυλάκιο, αλλα δεν δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ώστε να δικαιούνται την ευγνωμοσύνη του Έθνους". ("Ι.Ε.Ε." μ' επιμέλεια και σχόλια Τ. Βουρνα, τ. Β΄, σ. 283.)

Εκτος απο το Φίνλεϋ και ο νεότερος Άγγλος ιστορικος που είναι πολυ μετροπαθης και προσεχτικος στις εκφράσεις-του, ο Ουίλλιαμ Μίλλερ, θεωρει υπεύθυνους τους Βαυαρους για τη ληστεία και

αναφέρει, ότι οι αγωνιστες "ουδεν άλλο είχον ενώπιον αυτων πλην της λιμοκτονίας ή της επιδόσεως εις τον ληστρικον βίον. Πολλοι δε πράγματι ετράπησαν εις ληστείαν και υπήρξε λυπηρον το θέαμα της Άρτης (που ήταν τουρκοκρατούμενη ακόμα) δηουμένης υπο Ελλήνων ατάκτων, Γερμανων στρατιωτων διασκορπιζόντων παλαιμάχους του υπερ ανεξαρτησίας αγώνος και Βαυαρων αξιωματικων προβιβαζομένων εις βαθμους ανωτέρους Ελλήνων και Φιλελλήνων, ων αι ουλαι ήσαν εντιμότεραι των περικόμψων στολων των Γερμανων." ("Η Τουρκία Καταρρέουσα", σ. 203.)

Μα και άλλο μεγάλο κακο, έπαθαν οι Βαυαροι. Για την καταπολέμηση της ληστείας που δημιούργησαν οι ίδιοι, χρησιμοποίησαν στις επαρχίες την "Ενεργον Φάλαγγα" που σχημάτισαν, καθως και το "Σώμα Χωροφυλακης", απο 1.200 αγωνιστες που είχαν ενσωματώσει (1.6.1833), μ' αρχηγο το Γάλλο φιλέλληνα Γκραλλιαρ. Και αυτο, κατα το Μένδελσον, "κατέδειξε πόσον φρονίμως θα έπραττεν η Αντιβασιλεία, χρησιμοποιούσα την απαιδαγώγητον δύναμιν των παλληκαρίων υπερ του Ελληνικου Κράτους". Αλλα μ' αυτα τα σώματα όμως άρχισεν η αδελφοκτονία. Γιατι οι αδικημένοι αγωνιστες (όσοι είχαν διαλυθει), αμέσως άρχισαν την αντίσταση και "πέσανε σ' αμέτρητες συνωμοσίες, ανταρσίες, στάσεις ληστείες. Και οι διωαιωμένοι (απο τους αγωνιστες που στρατολογήθηκαν), τρέχανε να τους κυνηγάνε, να τους σκοτώνουν και να σκοτώνωνται ... και η καρμανιόλα (που έφερ' η Αντιβασιλεία) να δουλεύη". Η ιστορία, συνεχίζει ο Βλαχογιάννης, "των περιπετειων του παλαιου τιμημένου στρατου της Επανάστασης, άμα γραφτη θ' αφήση στίγμα άσβηστο στο μέτωπο του νεοελληνικου λεγόμενου κράτους." (Κασομούλη, σημ. Βλαχογιάννη, τ. Γ΄, σ. 617.)

Αυτο το μεγάλο κακο έκαμε, η πρώτη ξενικη κατοχη, να γίνει η Ελλάδα ληστοκρατούμενο βασίλειο και να δυσφημιστει σ' ολόκληρη την Ευρώπη. Και ενω οι Έλληνες κατάντησαν να σκοτώνουνται αναμεταξύ-τους, οι Βαυαροι, χωρις οι ίδιοι να ωφελήσουν ή να προσφέρουν καμια θετικη υπηρεσία στην Ελλάδα, έπαιρναν πλουσιοπάροχα μισθους και βαθμους. Κι αυτο επιβεβαιώνεται (όπως είδαμε) απο τους ξένους ιστορικους.

•

Οι Έλληνες Ιστορικοι για τη Διάλυση του Εθνικου Στρατου: Την "ασύνετον" αυτην ενέργεια, για τη διάλυση του εθνικου στρατου που έφερε τόσην αναστάτωση και συμφορες στο νεοσύστατο ελλη-

νικο κράτος, επικροτουν στα βιβλία-τους, μόνον οι πιο φανατικοι φίλοι της Μοναρχίας, και ιδιαίτερα με φτηνα επιχειρήματα, ο Π. Πιπινέλης ("Η Μοναρχία, κλπ.");

Όμως όλοι οι άλλοι Έλληνες ιστορικοι, ακόμα και οι πιο συντηρητικοι και φιλομοναρχικοι την αποδοκίμασαν. Ο σαφος ιστορικος Π. Καρολίδης, γράφει: "Η Αντιβασιλεία, αντι να προσλάβη πάντας εις τον τακτικον στρατον εννοείται προαιρετικως, απολύουσα μετα την απότισιν των καθυστερουμένων μισθων τους μη προαιρουμένους να καταταχθώσιν εις τον στρατον εκείνον, διέπραξε το σφάλμα να διαλύση τα σώματα αυτων άνευ αποτίσεως των οφειλουμένων και καθυστερουμένων μισθων ... Εκ της ασυνέτου ταύτης πράξεως της κυβερνήσεως προεκλήθησαν νέαι ανωμαλίαι και ηπειλήθησαν νέαι ταραχαι εν τω μόλις εις περίοδον ησυχίας, τάξεως και περισυλλογης εισερχομένω κράτει, κλπ." ("Σύγχρ. Ιστ.", Β', 11.)

Και ο επιφανης ιστορικος Επ. Κυριακίδης, επίσης τονίζει: "Δεκακισχίλιοι περίπου άνδρες, ων πολλοι κατήγοντο και εκ των υποδούλων επαρχιων (Σουλιώτες, γεμάτοι πληγες, Κρήτες, Μακεδόνες) και δεν ηδύναντο να επανακάμψωσιν εις τας πατρίδας-των, πτωχοι, ρακένδυτοι, των πάντων στερούμενοι, ερρίφθησαν εις τας οδους άνευ μερίμνης τινος, παρα τας προσπαθείας των Υπουργων και του στρατηγου Τζωρτζ, υποδεξαντος το άστοχον του μέτρου, οι δ' ασπλάχνως αποπεμφένθτες ούτοι άνδρες ηναγκάζοντο ή να τραπώσι βίον ληστρικον ή συντάσσωσιν αναφορας προς τον εν Δομοκω της Θεσσαλίας Τουρκαλβανον Ταφιλ-Μπούζην (ήταν ληστης και τον είχε μαζί-του ο Κωλέτης και στην επιδρομή-τους στην Πελοπόννησο απο την Περαχώρα και γύριζε με τούρκικη σημαία) ίνα παράσχη αυτοις τα μέσα προς προσβολην του 'βαβαρέζου'. Η αντιβασιλεία λοιπον δια των αστόχων αυτοις διαταγμάτων και εχθρους πολυαρίθμους εσχημάτισε και την ληστείαν ανεζωπύρωσε και την πενίαν επηύξησε, ματαίως δε προσεπάθησε να κατευνάση την δικαίαν αγανάκτησιν δια της γενομένης τη 1η Ιουνίου του αυτου έτους συστάσεως της Χωροφυλακης εκ 1.200 ανδρων, εκλεχθέντων, ως και των αξιωματικων αυτης μεταξυ των απολυθέντων ατάκτων. Επι τοσούτον δε το μέτρον των στρατιωτικων εκείνων ήτο άδικον όσω εν Βαυαρία εστρατολογούντο ξένοι ίνα κατέλθωσιν εις την Ελλάδα και οι εκ Βαυαρίας αξιωματικοι αδρως εμισθοδοτούντο και εις βαθμους και αξιώματα κατα χάριν και παρ' αξίαν προεβιβάζοντο. Εις επίμετρον κατέταξεν ανα-

μιξ Γερμανους και Έλληνας, εξ ου προέκυψαν άτοπα πλείστα, σκαιως προσενήχθη προς τους φιλέλληνας τους συμμετασχόντας του αγώνος, ελαχίστους αυτων διατηρήσασα εις στρατιωτικας θέσεις, και κατήρτισε λόχους και τάγματα, άνευ μεν του αναλόγου αριθμου των στρατιωτων, πλήρη όμως αξιωματικων αδρως μισθοδοτουμένων." ("Ιστ. Σύγχρ. Ελληνισμου", τ. Α΄, σ. 250 - 1.)

Ο καθηγητης Πολυζωίδης στη "Γενικη Ιστορία"-του (Δ΄, 1016 κ.π.), είναι πιο αναλυτικος: "Θύελλαν δε ήγειρεν αύτη καθ' εαυτης (η Αντιβασιλεία), ότι μετέβαλε τελείως τον οργανισμον του στρατου. Τα μαθήματα των προ της αντιβασιλείας κυβερνήσεων, ώφειλον να διδάξωσιν αυτην, ότι οι υπερ της ελευθερίας καθ' όλην την μεγάλην επανάστασιν πολεμήσαντες ήσαν άξιοι πάσης περιθάλψεως, διότι οι μέν τινες εξ αυτων εστερούντο τροφης ή ενδυμάτων, οι δε πλείστοι ουδε πατρίδα πλέον είχον ως μη ελευθερωθείσαν ... Οι δε ανέστιοι ούτοι άνδρες ουδεν έργον ηδύναντο πλέον να μετέλθωσιν, διότι εκ νεαρας ηλικίας φέροντες όπλα εγίγνωσκον μόνον το πολεμειν, εφ' ω και ήσαν άξιοι πάσης προστασίας και τιμης. Αλλ' η Αντιβασιλεία μη λαβούσα προ οφθαλμων την κατάστασιν αυτων ου μόνον ουδαμως αυτους περιεποιήθη αλλα και ασπλάχνως έρριψεν εις τους δρόμους δια δύο διαταγμάτων ... Άμα δημοσιευθέντα τα διατάγματα ταύτα κατέστησαν μανιώδεις και δικαιότατα τους παλαιους στρατιώτας, οίτινες αντι τιμης και αμοιβων, άσπερ ήλπιζον παρα του Βασιλέως, απροσδοκήτως απεπέμποντο ως άχρηστοι· και ει μη δι' επαγωγων λόγων κατεπραύνοντο, θα εγίνετο στάσις ευθυς ... Εξητούντο δε ολίγοι και πολλοι, ομου και χωρις έκαστοι, ων πλείστοι ήσαν τραυματίαι, πάντες δε πεινάλέοι και γυμνοι, ακάθαρτοι και εν κεφαλαίω ειπειν αναξιοπαθούντες —εξητούντο οι δυστυχεις άρτον και ολίγα χρήματα. Αλλα σπανίως ως επαίταις εδίδοτό-τι αυτοις ... Αλλα δια του βαρβάρου και αδίκου τρόπου παρεσκεύαζον εχθρους τη κυβερνήσει και υπέθαλπτον ανοήτως την αναρχίαν, τας στάσεις και το δη χειρότερον την φοβεραν ληστείαν —ήτις κατα παράδοσιν διατηρείται μέχρι των καθ' ημας χρόνων— ως λείψανον ηρωικης εποχης και περιφρονημένης και αναξιοπαθούσης ανδρείας." (Έκδοση Γ. Κρέμου.)

Βέβαια, οι παραπάνω ιστορικοι, είναι μεταγενέστεροι, όμως σημαντικη σημασία έχουν, καθως ήσαν προσωπικοι μάρτυρες, οι σύγχρονοι με τα γεγονότα (που γνώρισαν απο κοντα πρόσωπα και πράγματα), όπως ο αγωνιστης Κασομούλης (που είδαμε παραπάνω),

επίσης και ο κληρικος Αμβρόσιος Φραντζης, τονίζοντας: "Την τάξιν αυτην (των πολεμιστων) την αγωνισθείσαν, την τόσον φανείσαν χρήσιμον εις τας κατα των εχθρων μάχας, την θυσιάσασαν αίματα κτλ. δια την ελευθερίαν της πατρίδος, διαβληθείσαν και αυτην παντοιοτρόπως, θεωρει η Αντιβασιλεία ως αποστάτας και της Ελληνικης Βασιλικης Κυβερνήσεως και ως αυτόχρημα κλέπτας, μ' όλον ότι εξ αυτων και των λοιπων Ελλήνων απηρτίζετο το στρατιωτικον της Ελλάδος απ' αρχης της Επαναστάσεως και αυτοι ήσαν εκείνοι οίτινες συνηνωμένοι μετα των λοιπων Ελλήνων κατετρόπωσαν, κατέσφαξαν και εξηφάνισαν χιλιάδας Τούρκων και εντος της Ελλάδος κατοικούντων και εκ των έξωθεν πολλάκις εισβαλλόντων. Όθεν και θεωρήσασα αυτους ως εχθρους του βασιλικου θρόνου και ανθρώπους αναξίους της βασιλικης εμπιστοσύνης, διέλυσε τα υπο την οδηγίαν αυτων ελαφρα τάγματα, ώστε εκ των διαλυθέντων αυτων στρατιωτων κατηναγκάσθησαν άλλοι μεν να προσφύγωσιν εις το Τουρκικον κράτος, άλλοι να γίνωσι λησται, άλλοι κλέπται και άλλοι να λιμοκτονώνται μη έχοντες κανένα πόρον του ζην άλλον, ούτε χρηματικον, ούτε κτηματικον." ("Επιτομη", τ. 3-4, σ. 184-7.)

Άλλος σύγχρονός-τους και αξιόπιστος ιστορικος, ο Ν. Δραγούμης, γράφει στις "Ιστορικες Αναμνήσεις"-του για την ασύνετη ενέργεια των Βαυαρων και τις θλιβερες επιπτώσεις-της: "Δυστυχως όμως η περι τα πρόσωπα μέριμνα δεν περιέλαβε και τα πράγματα· δεν εμελετήθησαν επιμελέστερον οι καιροι, αι περιστάσεις, αι χρείαι, δεν εξηρευνήθησαν τα υπάρχοντα στοιχεία, ουδ' ηκούσθησαν προσεκτικώτερον αι συμβολαι της πείρας. Ενω τούτου γενομένου, ούτε θα διελύετο ευθυς εξ αρχης ο ελαφρος στρατος, ούτε θα εγενώντο η ληστεία και η του 1836 ανταρσία, εις ας απώθησεν η ασύνετος άμα δε και αγνώμων πράξις τους λιμωττόντας στρατιώτας ... Μάτην δε οι γραμματεις της επικρατείας, το ολέθριον τούτο αποβησόμενον προλέγοντες, επέμενον εκλιπαρούντες την αντιβασιλείαν να σκεφθη ωριμότερον (προτείνοντας τη χρησιμοποίησή-τους, τη διατήρηση της εθνικης ενδυμασίας-τους κλπ.). Αι παρακλήσεις όμως δεν εισηκούσθησαν, διότι οι τρόποι της διοικήσεως δεν κατηρτίσθησαν εντάυθα (Ελλάδα), αλλα μετηνέχθησαν έτοιμοι εκ Βαυαρίας. Και κατα τούτο οι αντιβασιλεις απεδείχθησαν πολυ κατώτεροι του Κυβερνήτου Καποδίστρια". (Βλ. τ. Β΄, σ. 17-17, έκδ. Στοχαστη.)

Βέβαια, όπως ο Ν. Δραγούμης και οι σύγχρονοί-του Έλληνες "ε-

στηλίτευσαν το δεσποτικον μέτρον" τα διατάγματα για τη διάλυση του εθνικου στρατου. Όμως ο τίμιος αγωνιστης Μακρυγιάννης, κατηγορει σαν συνυπεύθυνους με τους Βαυαρους και τους Έλληνες πολιτικους Μαυροκορδάτο, Κωλέτη, καθως και τον Καλαβρυτινο πολιτικο Κ. Ζωγράφο, που σαν "Γραμματέας (υπουργος) των Στρατωτικων", υπόγραψε τα διατάγματα. Και μάλιστα, με τα ξενοκίνητα κόμματά-τους "όλο συχνους εμφύλιους πολέμους έκαναν και φατρίες· και είναι άλλος Άγγλος, άλλος Γάλλος κι άλλος Ρούσσος." Κι επειδη ο Μακρυγιάννης έβλεπε "να βραβεύονται όλοι οι κόλακες και οι αγωνισται ν' αδικώνται"·, όχι μόνο στα μέλη της Αντιβασιλείας (Άρμανσπεργ) αλλα και στον ίδιο τον Όθωνα, τόνιζε απερίφραστα, ότι οι αγωνιστες χάθηκαν οι περσότεροι "κι όσοι μείναν πολλοι απο αυτους γκεζερουν ξυπόλητοι και γυμνοι στα σκοπάκια αυτηνης της πατρίδας-τους· και οι χήρες και τα ορφανα των αγωνιστων διακονεύουν· κι οι νειες τους πατάνε οι διαφταρμένοι την τιμήν-τους στανικως να φάνε κομμάτι ψωμι." Ο Όθωνας τ' απάντησε αόριστα: "Εγω θέλω βαστάξει όλα όσα υποσκέθηκα κι υπόγραψα".

Μα πιο πειστικη για την προκατάληψη και τους άνομους σκοπους των Βαυαρων, ήταν η συνομιλία-του με το Βαυαρο συνταγματάρχη Έυντεκ. Στις διαμαρτυρίες του Μακρυγιάνη για τα καταπιεστικο μέτρα κατα του εθνικου στρατου, ο Έυντεκ του δήλωνε μ' αχαραχτήριστο κυνισμο, πως η Αντιβασιλεία ήταν αποφασισμένη να δώσει στους αγωνιστες "ένα ξερο κόκκαλο και να το τραβούνε όσο να τελειώσουν αυτείνοι και τα δόντια-τους". Κι ακόμα του πρόστεσε: "Ό,τι σας λένε αυτο θα κάμετε και γνώμες δεν μπορείτε να δώσετε, ότι η Μπαυαρία έχει τριάντα χιλιάδες μπαγενέτα και φέρνει εδω και σας υποτάζει." Και ο ατρόμητος Μακρυγιάννης, του έδινε την κατάλληλην απάντηση που αποδείχτηκε και προφητικη: "Κακα και ψυχρα θα πάμεν ..." ("Απομνημονεύματα", έκδ. Βλαχογιάννη, 3ΟΟ, 387-8.)

Επίσης ο Βλαχογιάννης στα "προλεγόμενα" (σ. νσ'), του πρώτου τόμου "των Αρχείων της Νεωτέρας Ελληνικης Ιστορίας" (1907), επικρίνει: "Η πρώτη Ελληνικη Βασιλεία δεινως εσφάλη, διότι εγκατέλειπεν εις την δυστυχίαν και την καταφρόνησιν τα κάλλιστα και ισχυρότατα των μελων αυτης ... Η νεοσύστατος Πολιτεία ώφειλε να βαδίση μετ' αυτων και ουχι άνευ αυτων." Τα ίδια περίπου και οι ιστορικοι Γ. Κορδάτος, και ιδιαίτερα ο Τάσος Βουρνας με ειδικη μελέτη-του.

Τέλος, ο διακεκριμένος νεότερος ιστορικος και καθηγητης Α.Βακαλόπουλος, γράφει για τα δωγμένα, ρακένδυτα, τ' άστεγα και πεινασμένα παλληκάρια: "Με την καταδίωξη και την εξουθένωση των αγωνιστων του 1821, η βαυαροκρατία κατέστρεψε και τη νεοελληνικη στρατιωτικη παράδοση, προαιώνια τακτικη του κλεφτοπόλεμου. Αυτο το βαθυ τραγικο νόημα είχαν και τα τελευταία λόγια ενος πολέμαρχου του '21, του Λουκα Δαδιώτη, λίγο προτου βάλει το κεφάλι-του κάτω απο τη λεπίδα της γκιλοτίνας: "Σκοτώνετε την τέχνη οπου σας ελευθέρωσε". Έτσι δυσαρεστημένη και αγανακτισμένη έσβηνε η τάξη των αγωνιστων με το πέρασμα του χρόνου." (Βλ. "Τα Ελληνικα Στρατεύματα του 1821, σ. 287-293).

ΕΡΓΑ ΤΑΚΗ ΑΡΓ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ

Α) Συστηματικα Έργα

1. Ο Εσωτερικος Αγώνας (4 τόμοι)
2. Οι Τουρκοπροσκυνημένοι και ο Κολοκοτρώνης
3. Ο Π. Π. Γερμανος χωρις Θρύλο
4. Ο Ανδρέας Λόντος (1821 και η Επανάσταση του 1843)
5. Ο καταναημένος Μοριας και η δραματικη ιστορία-του

Β) Μελέτες και Χρονικα

1. Η γυναίκα στα δημοτικά-μας τραγούδια
2. Εισαγωγη στη φιλοσοφία των ανατολικων λαων
3. Η χειροτεχνία στην Ελλάδα πριν απο το 1821
4. Οι στρατιωτικες επιδρομες στα ελληνικα κοινοβούλια
5. Ένας θρύλος του 1821
6. Ένας μεγάλος προδότης του 1821
7. Η σημαντικότερη φυσιογνωμία της Τουρκοκρατίας
8. Ο Γιωργο-Μωραΐτης
9. Ο Αλη-Φαρμάκης
10. Το παλληκάρι της Ύδρας
11. Το τελευταίο γιουρούσι του Βλαχοθανάση
12. Στης Καλιακούδας τα στενα
13. Ο Πύργος της Καστάνιτσας
14. Η καταναημένη κλεφτουρια και οι κοτζαμπάσηδες επικριτές-της